

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Օ. Թորոնթյան

Արդարեւ Թորոնթյան

հ. I

Թիֆլիս - 1926

891.99

Թ-81

891.542-3

Բ- 81

ԾԵՐՈՒՆ ԹՈՐԳՈՄՅԱՆ - ԼԿ

գր. Մարգարե Պապուկյան

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՅԵՐԿԵՐԻ

ՀԱՅՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

ԹԻՖԼԻՍ

1926

19 NOV 2011

51.542-3

81

u.m.

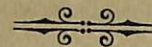
ԾԵՐՈՒՆ ԹՈՐԳՈՄՅԱՆ

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Յ Ե Ր Կ Ե Ր Ի

(ՊԱՏԿԵՐ, ՊԱՏՄՎԱԾՔ, ՎԵՊ)

ՀԱՏՈՐ ԸՌԱՋԻՆ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս
1926

ՁԵԹ ԾԱԽՈՂ ԱԿՈ

Ամեն արշալույսին նրա բարձր, զրնգան ձայնը հնչում էր Այգեաստանի փողոցների մեջ.

— Ձեթ առեք, ձեթ, մեղրահոս, քաղցրահամ ձեթ...

Պառավ կիներն ու նորահարսերը հազիվ անկողնից յելած, չոգել եյին թոնիրի շուրթը լավաշ թխելու կամ պղնձյա մեծ ա-մանի քով թևերը սոթտած լվացքն անելու, հազիվ մուլթը լույսին մնաս բարով եր ասում ու ասողերը նվաղում կապտալանջ յերկնքում, ձեթ ծախող Ակոն արդեն փողոցն էր, կոնակին ձեթով լիք կուժը, բարձր, հաղթանգամ մարդ, վորի դեմքին այնքան կնճիռ կա, վորքան ընկուզի կճեփին և թուխ, խոշոր աչքերը այնպես անթարթ են նայում, վոր կարծեք ել ուրիշ առարկաներ չկան աշխարհիս յերեսին և յեթե կան, կարիք չկա նրանց նայել:

Նրա հազար անգամ կարկատած և բազում պզտիկ լաթերով կախ ձիթագույն շալվարը, այնքան լայն է, վոր մի քանի սրունգ կարող է տեղավորել. իսկ յեթե փորձես ցայել, հավանաբար մի գրվանքա ձեթ ծորա պիտի միջից: Գլխի արախչին յերեսուն տարվա պատմություն ունի և հաստատապես վճռել է մինչև նրա մահը գլխին բազմելու մեծագույն պատիվը վայելել: Յեթե կա Ակոյի անթրաշ, արևկեզ դեմքին հետաքրքիր բան, աստամներն են, վորոնք հաճախ կը բարեհաճեն ցույց տալ իրենց փայլուն ձերմակությունը:

Հապա շուն փախցնող նրա հաստ մահակը և լայնփոր կուժը, վոր մի փութ ձեթ բովանդակելու հավակնությունն ունի, այդ հողակերտ, բարձրավիզ, ձեթով պատած կուժը, վսր նրա անբաժան ընկերն է, գուրգուրանքի առարկան. միակ իրը, վոր նրա կյանքին գին ու արժեք կուտար, իր սիրելի, մտերիմ կուժը:

Արդեն բացվում են դռները, վանեցի լաչակավոր կանայք դուրս են գալիս փողոցներից դուլալ, դուլալ զզզացող ջրերից լվացվելու կամ զիլ ձայնով կանչող շրջիկ առևտրականներից պտուղ ու կանաչ գնելու:

Ահա Ակոյին կանչում են, ուզում են ձեթ գնել, ով նրան չի ճանաչում, մուշթարին չի և չի հավանում նրա ձեթը: Թեև վերջին տարին մի մրցակից դուրս չեկավ, ձեթ ծախող քու Մկոն (թող անիծվի այն մարդը, ով փորձում է Ակոի հացը մեջտեղից կիսել), բայց Ակոյի հաճախորդները հավատարիմ են, ուրիշ վաճառողից հազիվ թե գնեն:

Ահա տարիքոտ մի կին, Անթառամ խաթուն, մոխրագույն գլխաշորով ու ծաղկանիշ զպուշնով, դեմքին հազար ու մի դարուփոս, հրավիրում է նրան:

— Ակո, ձեթդ քաղցրի. այս անգամ ել անցյալ որվա պես դառնահամ ու կծու չի:

— Չե, Անթառամ խաթուն, արևիդ մեռնեմ. ձեթս այնպես քաղցրի, ինչպես Արտամետի կարմիր խնձորը, Ակոն դառնահամ ձեթ կը ծախի քեզ, մի համը նայիր խաթուն, շարքած...

Շարունակելով գոլել իր ապրանքը, Ակոն մտնում է հաճախորդի տուն: Բակում աշխատող հարսներն ու աղջիկները շրջապատում են նրան զվարթ դեմքերով, բոլորն ել ծանոթ են Ակոյին:

— Ակո, եսոր ձեռքդ ավելի անուշ կը հնչեր, խեր լինի, դործերդ անպատճառ աջող են:

— Խեր աստծուց, շառ մարդուց, խաթուն. մի կտոր հացի կարոտ չմնանք թող, մնացածը հարկավոր չի. եսորվա աշխատածը եսոր կուտեմ, վաղվան վաղը, ամեն մարդ իր քրտինքին հալալ: Քանի՞ փոքուտ կուզես Անթառամ խաթուն. այնպիսի ապրանք տամ քեզ, վոր կշտանաս ու համը բերանդ մնա:

Ակոն խոշոր կուժը իջեցնում է ուսից, գոտուց կախված հողաշեն չափանով չափում է ձեթը, վոր դեղնավուն ու լերթ ծոր է տալիս ամանի մեջ:

Բայց աղջիկներն ու հարսները հանգիստ չեն թողնում նրան: Նրանք Ակոյի մոտ բաց են, համարձակ ու այնպես են վարվում ինչպես իրենց հարազատի հետ: Շատ անգամ տղամարդի տեղ չեն հաշվում նրան ու իրենց անգործությունն ու ձանձրույթը փարատում են քչփչալով ու կատակելով: Իսկ Ակոն մանկական իր միամտությամբ այնպես է ժպտում ու փափկում, վոր վանի նորահարսներն ու հասած աղջիկները չեն, վոր պիտի կարմրեն ամոթխած, այլ Ակոն, վորի աչքերը խոնարհվում են, այտերը ալ կարմիր ներկվում ամեն անգամ, յերբ հարսն ու աղջիկը չարաճճի մի կատակ նվիրեն նրան:

— Վոտքդ խեր լինի Ակոը ախպեր. անցյալ որը շառ բերի

հետդ. ագռավը մեր տան կտուրին յերեք անգամ կուաց. մեր պղտիկ լաճի մարմինը դող ընկավ, յոթն անգամ սառը ջրով շփեցինք, հազիվ դողն անցավ: Այսոր ագռավը չկուաց և արեւ փայլում է վոսկու պես:

— Ջանըմ, հըլբաթ խեր է. Ակոն շառ բերող մարդ չի:

— Յե՛րը պիտի պսակվես, Ակո. հարսնիքիդ քեֆ անել կուզենք. պար կը բռնենք ու կարմիր լաչակով աղջիկ կը գովենք. յե՛րը բարով-խերով պսակվես պիտի—հարցնում է աղջիկներից մին:

— Ե՛, խաթուն. մեկ եդ եր պակաս: Ակոն իր չոր գլուխը պահեց, կողակից ել բերի: Ակոյին ով կը հավնի:

— Վահ, ինչեր ես ասում Ակո. թաղի ջահել աղջիկները խելքամաղ են քեզ համար, քեզ տեսնելիս բերաններից քաղցր ջուր կերթա. քեզից աղեկ գլխավոր. բոլորի աչքը դուն ես, Ակո:

— Ե՛, աղջիկներն ինչի՞ս պիտի հավանեն վոր: Ակոյի արեւ իր համար չի ծաղկում, ուր մնաց ուրիշի. գլուխս դնելու տեղ չունեմ, կնիկ ել բերեմ, չե, խաթուն, Ակոն այդքան բախտ չունի:

— Դե, լավ Ակո, այդքան մի տրորվի. մենք գիտենք թե լեղվիդ տակին ինչ անուշ խնձոր կա. կուզես, վոր գաղտնիքներդ ասենք, հա՛... բացականչեց մի թխահեր, փափկամեջք աղջիկ:

— Թողեք. յես ասեմ, ջանըմ—միջամտեց մի ուրիշ աղջիկ— ապա Լուսունը, որական քանի՞ անգամ Լուսունի դուռը կը չափես. յերբ նրան տեսես, ինչո՞ւ մարմինդ դող կնկնի, վոտներդ ծառս կեկնեն ու սիրտդ կը խա վանա ծովի պես:

— Երեսկ քեզի, Ակոը ախպեր, վոր Լուսունի պես յար ունես. կանաչ, կարմիր յար, որական քառսուն անգամ աղոթում ե քեզ համար:

— Ջանըմ, ինչեր եք ասում. Ակոը ախպորս ինչն է պակաս վոր, Այդեստանի վո՞ր աղջիկը մերժեն պիտի նրան. միայն յես անբախտ եմ, վոր Ակոը ախպերը յերեսիս անգամ չի ուզում նայել—հայտարարեց մի չարաճճի աղջիկ և քրքջաց լիաթոր:

Քրքջացին նաև մյուս կանայք ու բալը լցվեց զվարթ ձայներով:

Ակոյի ամոթհար դեմքը շառագունել է, աչքերը լայնապիշ խոնարհվել. ձեռներն ու վոտները դողում են մեղմիվ. սիրտը խրում է ինչպես ալիքը ծովի ու տաք քրտինքը պատել մարմինն ամբողջ: Բոլորն ել իր գաղտնիքը գիտե՞ն արդյոք: Ա՛խ, այդ

չարիւղու, ծակաչք կանայք, ինչպես շուտ կիմանան ամեն բան-
արեւի տակ ձյունը կարող ե մնալ, բայց իր ցավը ծածուկ չի
մնում: Ա՛խ, այդ թուխ ու խաժ աչքեր, կաս կարմիր պատած
գողտրիկ թշեր, ծովի պես ալեծուփ կուրծքեր... Ակոն այնպես ե
շվարել, վոր չգիտի վորտեղ կենտրոնացնէ հայացքը, վոր աղջիկ-
ների համառ հայացքներին չհանդիպի:

— Տես՞ք, թաղահարսի նման վոնց կարմիր հագան Ակոյի
թշերը, ասածներս ուղիղ չեյի՞ն—բացականչեց նույն աղջիկը ու-
րախ հնչյունով:

— Յերնեկ քեզի Լուսուն, լեզուդ կծես. Ակոյի պես ասլան
յար ունիս թիկունքիդ:

— Լուսունին հրեշտակի պես պիտի պահի Ակոն, մարգարտի,
մըջանի մեջ շող պիտի տա. ամենաընտիր կտորից շրջագրեստ
կաբէ պիտի. ձեռքին վոսկեշար ապարանջան մտցնէ. ա՛յ, դու
բարեբախտ, յերջանիկ Լուսուն:

Տեսնելով աղջիկների անվերջ կատակները և Ակոյի անեղա-
նելի վիճակը, Անթառամ խաթունն իրեն տարեց կին միջամտեց:

— Ինչ ուզում են, թող ասեն, Ակոր ախպեր. տասը խոսքից
մեկին ականջ դիր. լսածներդ ել քամուն տուր թող տանի. սըր-
տիդ ցանկությունը կատարե, մուրաղիդ կը հասնես: Լուսունն հար-
մար կտոր ե քեզ. առ ու մի ոջախ ել դու շինե...

Յեվ Ակոն շփոթ. դրամը տեղավորեց մեջքի քսակում. կուժը
կռնակն, քայլերն ուղղեց դեպի դուռը ու հոգին խռով՝ փողոցը
յեկավ:

Բոլորն ել գիտե՞ն արդոյք. իր սերը թաղի կանանց բերնի
ձամոն ե դարձել: Ժամանակը չէ՞ արդոյք Լուսունին ասել, թե
բավ ե այսպես դու մենակ, յես մենակ. յեկ ու ինչպես Անթառամ
խաթունն ասաց, մի ոջախ ել մենք սարքենք. լավ չէ՞ մի...

— Ձեթ առեք, ձեթ, մեղրածոր, բաղցրոհամ ձեթ:

II

Աշնանային խոնավ որ: Այգեստանի ուռիներն ու բարդիք
տերեւաթափ կը նայեն սգվոր կանանց պես: Ամայի փողոցի մի-
ջից քայլում ե Ակոն մտածկոտ ու կուրծքը զարնում ե ուժգին:

«Պսակվիր ու մի ոջախ ել դու սարքիր. ասաց Անթառամ
խաթուն: Ուրիշներն ել քանի, քանի անգամ այդ խորհուրդն եյին
տվիլ իրեն: Արդոյք ծաղրում եյին, ինչպես շատ անգամ չա-
րածճի աղջիկներն եյին անում և Ակոն այդ խնդուքը բնական

համարելով լուռն եր. նրանց ծաղրը շարժելու համար ստեղծված
չէր միթե ինքը: Նույնիսկ հաճելի յեր այն միտքը, վոր նա հա-
ճախորդներին զվարճանք կարող ե պատճառել: հիանալի բան:
Արդոյք Անթառամ խաթունն ել չէր ծաղրում. մի սովորական կա-
տակ. վո՛չ, Անթառամ խաթունն իրավունք ունի. պետք ե մի ոջախ
ել յես սարքեմ. տղամարդ չեմ, խեղճ չեմ: Ամեն անգամ այսպես
մենակ, առանց մեջքը տաքացնողի, մտերիմ, հոգեկից ընկերի,
անբույն թռչունի պես: Գիշերները ձիթհանքի քարերին շան նման
թավալ տալով ուր պիտի հասնեմ:

Յեվ Ակոն լուրջ կերպով սկսեց մտածել իր մասին: Ո՞վ եր
ինքը: Մանկությունը կը վերհիշեր շատ աղոտ. հայր, մայրը չէր
ճանաչում: Աչքը բացել եր չորանության մեջ ու քսան տարի
գյուղերում տավար եր բռնել այս ու այն կողմը: Վերջին հինգ տա-
րին քոչել եր քաղաքը իր մահակի և անբաժան գտակի հետ. ձեթ
եր ծախում ու արեւի տակ պահպանում իսան աղամորդու իր չոր
զլուխը: Քառասուն ամառ հաղիվ եր համրում Ակոն: Ահա ամբողջ
իր համեստ կյանքը: Սակայն Ակոն ել մարդ ե չէ. բեխով, մո-
րուքով մարդ. ուրիշներից ինչով պակաս եր մնում վոր, կա՞ղ ե,
քիթը ծո՞ւռ. վո՛չ, առողջ ու ժիր. ինչ տղամարդ, վոր կին չկարո-
ղանա պահել և վերջապես ինչու ուրիշներն ընտանիք ունեն, տուն
ու տեղ, տաք անկյուն, իսկ ինքը այդպես մենակ ու տխուր:

Ու խոր հառաչեց Ակոն...

Այգեստանի կանայքն ու աղջիկները խռովում եյին իր հո-
պին. նրանց գեղեցիկ դեմքերը, զվարթ ձիւն ու ծիծաղը, գեղանի
ու չինար հասակները, բազմաձև հագուստների շրջանները. չէ՞
վսր իր գործը նրանց հետ եր միշտ: Ձեթ գնողները գլխավորա-
պես կանայքն եյին և այդ շարունակական շփումը կնկա պես փափ-
կել եր նրա սիրտը: Նախկին չորան մարդը, սարերի ու ձորերի
այն վայրի թռչունը կին տեսնելիս այնպես եր ալլալում, հայաց-
քը խոնարհում ու հաճախ խոսելու ժամանակ լեղվակապ լինում,
ինչպես դասը չսորված դպրոցական աշակերտը:

Այդ յերևույթն ավելի ցայտուն կարտահայտվեր ամեն ան-
գամ, յերը նա հանդիպեր Լուսունին: Մի փոքրիկ կին, անգլխա-
վոր ու ալլալ. ամուսինը վաղուց եր ճանապարհվել մյուս աշխարհ:
Դրացիների լվացքն ու տան դործերն անելով եր պահում իր մե-
նավոր գլուխը. թեւաթափ, խոնարհ կուլ:

Ակոն ել չի կանչում. մեղմիվ առաջ ե գնում փողոցով: Ահա մի
փոքրիկ բակ և անկյունում մի մոռցված տնակ, Լուսունի տնակը:

Դուռը փակ եւ Լուսուհուն տաճանն եւ արդդոր: Ահա առաջին միտքը: Ակոն յերկար կանգնեց ջրի ափին բարձրացող ուռնեռ հաստ բուսին թիկն, աչքերն հառած Լուսուհունի դուռը: Չկանչել բարձր ու զիլ, ձեթ, ձեթ, վոր Լուսուհուն իմանա ե դուրս գա իրեն տես: Բայց ձայնը խեղդել են կոկորդուս, կարծես հազարավոր աչքեր կան այս ու այն անկյունից նայող, թաղի ծուռ-շիտակ, չտես կանանց աչքերը: Նրանց ծիծաղները զնգուն ե ձայները զվարթ աղմկում են ականջում: Ակոն ամաչում ե. կարծես նորահարս լինի. Ակոյի սիրտը այնպես ե խփում, ինչպես դարբին Մինասի մուրճը: «Չասել այսոր իսկ, թե արդեն ժամանակն ե, յեկ տուն, տեղ սարքենք... Բայց ինչպես ասել, յեթե մերժեց... կարող ե չմերժի, վորովհետեւ բոլոր կանանցից միայն Լուսուհունն ե, վոր տարբեր աչքով ե նայում, գգում, ըմբռնում ե Ակոյին, ցավակցում, հոգում նրան: Բանի, քանի անգամ իր շորերը վազել, կարկատել ե, փոխարենը Ակոն ձեթ ե բախշել նրան:

Ահա դուռը բացվեց ու մոխրագույն, հնամաշ գպունով մի կարճրոյ կին նայեց նրան: Ակոն դողում ե, տաք քրտինքը թըրջում ե ակոսավոր ճակատը. լեզուն հազիվ ե շարժվում.

— Ձեթ պետք չե՞ քեզ, Լուսուհուն հորքուր, այսորվա ձեթս շաքարի համ ունի:

— Ձեթս բավ ե, շնորհակալ եմ, Ակուր ախպեր—պատասխանեց Լուսուհուն ու ժպտաց մեղմիվ: Նրա ծաղկահար դեմքը նախորդ որբերի կորսված գեղեցկութան հետքերն եր մատնում:

— Յեկ, Ակուր ախպեր, ինչ ես կանգնել, ցուրտ ե, յեկ ուշախ տաքացիր. թոնիրիս կրակը թեժ ե այսոր:

— Ծիշտ վոր Լուսուհուն հորքուր, մարմինս սառեց. այսոր անիծած ցուրտը շատ զորեց:

Ասաց Ակոն սրտապինդ ու աշխուժով, թեև ցուրտը այնքան ել չեր զորում, իսկ Ակոյի մարմինը թըջվել եր քրտինքի ջերմ կաթիլներով: Մտավ Լուսուհունի խոհիթը: Պոտիկ, կիսալույս, հողածածկ սենյակ, մի անկյունում թոնիրն ե կարմիր վերմակով ծածկված, մյուսում աման-չաման, թաս ու թոփսին անխամ դարսված: Ակոն կուժն ներքե առավ, հենեց պատին ու ձեռներն փչելով—վորպես թե սառել են,—մոտեցավ, նստեց ու հաղթ վոտները յերկարեց թոնիրն ի վար:

— Ոխնշ, ինչ լավ յեղավ. տունդ որհնվի թող, պայծառ դառնա Լուսուհուն, տաքացա, թե չի սառույց պիտի դառնայի:

Լուսթյուն:

— Այսոր առևտուրդ ինչպես եր, Ակուր ախպեր. քանի՞ ֆունտ ձեթ ծախեցիր:

— Փառք մնաս, լավ եր. տասն ֆունտի չափ ծախեցի, մի քանի կոպեկ մնաց, սե հացի գին, ամեն որվա յեկամուտը մեկ չի լինում:

— Ի հարկե, Ակուր ախպեր. մի որ շատ, ուրիշ որ քիչ. ինչ վոր ստանանք, այդ ե մեր բաժինը. վոչ շատին ուրախանալ, վոչ քչին տխրել. չաշխատող մարդն ե, վոր գլուխը քարին կուտա, այնպես չե՞, ախպերս:

— Այնպես ե, Լուսուհուն հորքուր, այնպես. ամեն մարդ իր հալալ աշխատանքով թող ապրի. աչքը քողանանքան, ով ուրիշի հացին աչք տնկի. քանի կոնեւում ուժ ունենք, աշխատենք ու մեր քրտինքը հալալ լինի. ես աշխարքում ախըր մի տեղ կունենանք գլուխը դնելու—ասաց Ակոն ուռցնելով թշերը ու քորելով մաղառատ ծոծրակը: Կրկին լուսթյուն:

Ակոն ուզում ե խոսել, քաղցր, անուշ բաներ զրուցել, բայց տնաչենը չի իմանում ինչպես սկսի ե ինչի մասին խոսի: Իսկ Լուսուհունը թիկնել ե պատին ու գուլպան ձեռքին գործում ե արագ:

— Լուսուհուն հորքուր, ջանք՛մ, ինչ ես կանգնել, ցավդ նստեմ, յեկ նստիր, դու ել տաքացիր, թոնիրն ինձ համար միայն վառած խո չի, յեկ նիստ զրուց անենք:

Ակոն թոնիրը ծածկող վերմակի ճոթը վերցրեց ու տեղ բացավ Լուսուհունին: Վերջինս յեկավ վարանոտ ու անհամարձակ, նըստեց մի անկյուն, վոտներն յերկարեց ու առաջին նվագ նրանց վոտները թոնիրի միջ իրար դիպան: Յեղքարական սարսուռ անցավ Ակոյի ամբողջ մարմնով. աչքերին պատեց մեզ ու մըշուշ: Դեմքն ամբողջ կարմիր հագավ. վոտները հավքեց մի կողմ: Կյանքում առաջին անգամ թերևս ունեցավ այն ախորժ զգացումը, վոր մարդս կունենա կնոջ մոտ:

«Մենք ել տուն, տեղ չունենանք, մարդամեջ չմտնենք»... մտածեց Ակոն ու հիշեց կրկին Անթառամ խաթունի խոսքերը, վորոնք ցցվել եյին ուղեղում մեխի պես: Սակայն ինչպես հայտնել Լուսուհունին իր միտքը. անհ ծանրագույն վարկյանը, վոր հերոսաբար ապրեց Ակոն: Լուսուհուն հորքուրը մատների ձկուն շարժումով գուլպա յեր գործում: Վոտների անզգուշ հանդիպումից վախեցած, աշխատում եր վորքան կարելի յե տանել նրանք թոնիրի հեռավոր մասերը, իսկ կիսածածկ դեմքը այնպես եր շառագունել, ինչպես յերկինքն իրիկնադահին:

— Շորերդ բեր կարկատեմ, Ակոր ախար, պատառուովի են, կարկատան շատ ունեմ, կը բավեն—առաջինը խզեց լուսթյունը Լուսուն հորքուրը:

Լուսի մի շող իջավ ու պայծառեց Ակորի կոշկուոված դեմքը: Անհուն բերկրանքից ճառագայթեցին աչքերը ու շրթունքները շշնջացին մեղմիկ:

— Կը բերեմ, Լուսուն, մատներիդ մատաղ. մի լավ կարկատե, շենքշորքով մարդ դառնանք. այսպես կիսատ-պուտ ապրելը միտք չունի. պետք է տուն, ոջախ սարքել, մարդու շարքն անցնել:

Յեւ Ակոն խիստ զոհ մնաց, վոր խելոք խոսեց. մասամբ կարողացավ միտքն արտահայտել, իսկ Լուսունը ըմբռնելով նրա միտքը, նազանի մի ժպիտ խաղացրեց դեմքին ու վեր յելավ:

— Անոթի կը լինես, ախար, մի պատառ հաց բերեմ անուշ արա, ինչ վոր տանս գտնվեց:

— Ջանը՛մ, Լուսուն հորքուր, նեղություն մի բաշեք. քաղցած չենք. հաց ուտելու խոմ չեկանք:

— Ինչ նեղություն, ինչ բան. մի պատառ հաց ու մի բաժակ ողի. քեզ նման թանգագին հյուրը դա ու առանց հացիս համն առնելու գնա. լաված բան է:

Ակոն զմայլվեց Լուսունի խոսքերից ու սիրտը թրթռաց յերջանկութամբ արբշիռ: Իր բովանդակ կյանքում նման յերջանիկ վարկյանը չեր ապրել: Յերանդ է սա թե իրականություն և Ակոն դեռ ողին չխմած ձեռքից գնաց... Մինչ Լուսունը ճերմակ սփռոցի վրա դարսեց լավաշ հաց ու պանիր, ժաժիկ ու սոխ, մի շիշ ել թունդ ողի: Յերջանկության շողերով պարուրված Ակոն լավաշն անուշ արաց և ողին խմեց Լուսունի կենացը:

— Թող տունդ շին լինի ու պայծառ և գնացածդ տեղը կանաչի ու ծաղկի:

— Դու ել բարով դաս ու գնաս—ասում էր Լուսունը ուղղելով գլխաշորի ճոթերը:

Իրիկնապահին Ակոն յելավ, մի քիչ ձեթ տվեց Լուսունին, կուժն ուտեց և շորհակալություն հայտնելով հեռացավ: Փողոցի դռանը Լուսունը ասաց:

— Բարով գնաս, ախար, չար աչքից հեռու մնաս ու սըրտիդ խնդիրը կատարվի թող:

Ու մթնշաղի մեջ, գլխաշորի ներքեից իր խաժ աչքերը բերկրալից հառեց հեռացող Ակոյին, վորին սկսում էր սիրել ու տենչալ հին, յերիտասարդ որերի սիրտ պես և միակ բանը, վոր սկսում

էր լրջորեն զբաղեցնել իր միտքը, վոր այդ մարդը, այդ անտուն, անկայան մարդը, կապեր տան, ոջախի հետ ու շենք շորքով մարդ դարձներ:

III

Ակոն վերադարձավ ձիթհանք: Նախ մտավ մի փոքրիկ սենյակ ձիթհանի տեր Մարութենց Սամսոն աղային հաշիվ տալու: Սամսոն աղան մի բարձր, չորացած բարդի, ճաղատ գլխով, այտոսկրները կես թիզ ներս ընկած, կենդանի, շարժուն աչքերով, հորթի պես յերկար ականջներով մի մարդ, նստել էր սեղանի մոտ փափուկ գորգի վրա և հաշվեմատյանում ինչ վոր գրում: Ակոն խոնարհաբար բարեկեց և առանց պատասխանը ստանալու սպասեց անկյունում փչելով ցրտից փետացած ձեռները: Յերկար սպասելուց ձանձրացավ և հոգնությունից սկսեց հորանջել, մինչև վոր Սամսոն աղան բարեհաճեց բարձրացնել դուռը:

— Հ'ըմ, առուստուրդ ինչպես եր այսոր, վոթքան ձեթ ծախեցիր:

— Մի փութի չափ ծախել եմ, աղա, այսորվա կսմեթն եղ եր:

— Վահ, եղբան քիչ. եղպես աժդահա բոյ ունես, ախմախես մնացել ու գլխումդ ձանձի չափ խելք չկա: Մկոն ավելի դոչախ ե. քեզնից ավելի շատ է ծախում—ասաց Սամսոն աղան իր փոքրիկ աչքերը կկոցելով և համառորեն նայելով նրան:

— Մկոն ասաց, վոր իբր դու ամբողջ որը խաղ ես անում, այս ու այն կնկա հետ սիլի բիլի անելով ժամանակ անցնում, հա՛, հարամգադա, դրա համար ե, վոր այդքան քիչ ես ձեթ ծախում:

Բայց Ակոն լավ գիտեր, վոր Մկոն իրենից ավելի ձեթ չեր կարող ծախել: Ակոն ավելի հին եր, հաճախորդ շատ ուներ: Սամսոն աղան ուզում էր լոկ նրա ինքնասիրությունը զրգուել: Ակոն ատամները սղմեց, բարկությունից զողացին ձեռները:

«Վայ շունչանվորդին, փուշի պես ցցվել է ճամբիս, չի թողնում, վոր աճեմ, եղ վոսկոր կրծող բոռ Մկոն...»

Դրա համար ե, վոր ամեն անգամ, յերբ Ակոն հեռվից տեսնում է նրան փողոցում, բռնաքնները կազմած, արագորեն քայլում է հանդիպելու նրան, բայց Մկոն վոնց վոր վախեցած կատու, փախչում պահվում է մի վորեք բակ կամ խանութ:

Սամսոն աղան սկսեց հաշվել: Մի փութ ձեթ եր ծախել Ակոն, ֆունտը տասնհինգական կողեկից հավասար է վեց ութբլու, տա-

սից մեկն առհասարակ հասնում եր ծախողին, ուրեմն Ակոյի այնոր-վա աշխատանքը հավասար եր վաթսուս կոպեկի: Աղան տասն կոպեկ վերցրեց բնակարանի վարձ (Ակոն ձիթհանքումն եր գիշերում) տասն կոպեկ ել դռնապանի, մաքրության և ուրիշ մանր մունր ծախսերի համար, յերեսուն կոպեկ յերկու ֆունտ ձիթի գին, վոր Ակոն բաշխել էր Լուսունին, տասն կոպեկի չափ ել ձիթեր թափ-վել ու փչացել, ընդամենը վաթսուն կոպեկ...

— Ուրեմն մենք քվիթ ենք, ել առնելիք տալիք չկա—հայտարարեց Սամսոն աղան աշխուժորեն համբելով Ակոի տված ար-ծաթյա ու պղնձյա դրամները:

— Հրամանք ես, ալս—կմկմաց Ակոն և ձեռնունայն վերա-դարձավ ձիթհան: Հաճախ այդպես «քվիթ» եյին լինում և Ակոյի գրպանում—հակառակ ամբողջ որվա ծանր աշխատանքին—սև հա-ցի գինը նույնիսկ չեր մտնում: Ու մինչև այսոր ել Ակոն չեր կա-րողանում ըմբռնել, թե յեթե տեղի վարձը աճում եյին, ել ինչո՞ւ ինչ վոր դռնապանի կամ մանր մունր ծախսերի համար պիտի վճարեր...

Ձիթհանքը ընդարձակ, գետնափոր մի շինություն ե, վորի միջից մառախուղը վճռել ե յերեք չհեռանալ: Այնտեղ ձիթ են պատրաստում նահապետական ձևերով: Շոգու և յեղեքորականու-թյան փոխարեն աշխատում են դանդաղաշարժ հաստամարմին գո-մեղները և ջլաբազուկ յեղները: Դղրդացող, արագաթուխ մեքենա-ների փոխարեն, ծուլորեն շարժվում են վսղորկ ու խոշոր ջրադա-ցաքարերը և հաստաբուն գերանները: Քարերի ծանրության տակ կտավատը ճգմվում ե, մանրանում, լայնգիրկ գերանները քամում են և դեղնավուն ու լերթ ձիթը առվակները կազմած ծորում լայ-նափոր կարասների մեջ: Մի անկյունը շինված ե ընդարձակ փու-ռը, ուր կրակը շարունակ վառ ե աղնձելու համար իր լայնանիստ տանիքին փռված կտավատը: Բանվորները շարժվում են այս ու այն կողմը սևահար, դեփույն գեմքերով, ձիթոտ շորերով: Նրան-ցից մի քանիսը (վորոնք ցերեկն են աշխատել, ձիթհանքը գիշերն ել ե աշխատում) յերկնցել են փուռի տանիքին, մեջքը խրել տաք կտավատի մեջ, զրույց են անում կամ ծխում յերկարագունչ ծխա-մորճերից:

Ակոն գալիս ե, վորոշված տեղը տեղավորում կուժը, բարձ-րանում ե ոջախի տանիքին, պառկում մի անկյուն կռնակն ի վար, զգալով կտավատի գաղջ, ախորժելի շոյանքը:

— Ակո ջան, բարով յեկար, դրսի աշխարհում ինչ թագա

բան, առուտուրդ ինչպես եր, վորքան փող վաստակեցիր. քանի՞ հարս աղջիկ տեսար, քանիսի՞ն աչքով արիր, պատմիր մեկ-մեկ—հարցրեց յերեսնիվար յերկնցած մի ջահել բանվոր:

— Բարին քեզի, նոր բան չկա, վոր պատմեմ. առուտուրս լավ եր, մեկ փութ ձիթ ծախեցի, բայց մի կոպեկ չմնաց ձեռքս, համրած ընկուղի պես գնաց... պատասխանեց Ակոն վորչափ կա-րելի յե լայն բանալով հորանջող բերանը և հոգնությունից ծան-րացած աչքերը թարթելով:

— Սամսոն աղան կը թողնի, վոր դրամ մտնի դրպանդ. աղ-քատի սև գրողն ե նա—քրթմնջաց նույն ջահել բանվորը և մի քանի բոպե լուրուց հետո ավելացրեց—ջանք, դու թագա բան պատմիր, լույս աշխարհից կուզաս:

— Ինչ թագա բան պատմի պիտի Ակոն վոր, աշխարհը ելի են հին գինին ե, հին կարասի մեջ. հին սայլը հին սոնին. ելի գառն ու գելը միասին են ապրում ու անխիղճ գելը ծվատում ե, լա-փում, չի կշտանում—ասաց մի տարիքոտ, խանձված բանվոր ու ծխամորճից բաց թողեց ծխի մի մեծ քուլա:

— Մեզ ինչ թագա բան, յերբ մենք չենք կարող այս մութ վորջից ազատվել. գիշեր, ցերեկ կը բանենք, տուն, ընտանիքը սև հաց ու սոխով հագիվ ենք պահում:

— Հը՛մ, ախ—հառաչեց մի սապատավոր ժարդ—ուրիշների համար որ ու գիշեր աշխատիր, ձիթհանքի մրերը անուշ, անուշ կուլ տուր, ջիղ ու թոք մաշե և յերբ ուժերդ սպառվեն, ցախա-վելով փողոց կավլեն քեզ, հետո ել մի թիղ հող ու գնա նրանից հետո քեֆ արա...

— Եսոր մեր աղա Սամսոնի աղջկա յերեխեն են կնքում, գի-շերս նրանց տանը մեծ խնճույք կա. մի տեսնեք ինչ ճոխ սեղան կը պատրաստեն, վորքան հյուր, հրավեր, ինչ համով կերակուր, քաղցրավենիք, իսկ գինին խո ջրի պես ե, հոսում ե վոնց վոր մեր թաղի Զուլեռ աղբյուրը:

— Իսկ դու եստեղ անոթի, անոթի զկուտ... խրխուաց սա-պատավոր բանվորը և այնպես ուժգին փոնգտաց, վոր լորձուների հազարավոր կաթիլները առատորեն մաղվեցին այս ու այն կողմը:

Մինչ ոջախի տանիքին հանգստացող բանվորները դեռ յեր-կար մոմտում, արտնջում եյին իրենց հոգաբերից ու նեղութուն-ներից, Ակոն կռնակին յերկնցած, հայացքն առաստաղի մի անո-րոշ կետին՝ մտածում եր իր դորձերի մասին, այն մասին թե վաղը քանի՞ ֆունտ ձիթ պիտի կարողանա ծախել և ինչպես պիտի հան-

գիպի Լուսուռնին: Վաղը իր շորերը տանի պիտի Լուսուռնին և վերջինս կարկառի ու լվանա պիտի: Այն միտքը, վոր մեկը կա այս աշխարհի յերեսին, վոր Ակոյի մասին և մտածում, նրա հագուստներն կարկատելու և լվանալու հոգսը քաշում, այդ միտքը բարձր և ամեն հրճվանքից և ամբողջ հոգին լցնում բերկրանքով ու խնդությամբ:

Ակոն այդպես յերկար մնաց մեկ կետի հառած աչքերը յերագուն, ձիթհանի համատարած աղմուկի, աղջամուղջի, գաղջ և ախորժիլի ողի մեջ, մինչև վոր քունը հաղթեց նրան, անուշ յերազները խույս տվին և նա ննջեց ու խամբաց, ինչպես տաքուկ տեղ թավալած գամբուր:

IV

Ժամանակն անցավ: Այգեստանում ցուրտ և ու բուք: Փողոցներն ծածկվել են կես արշին ձյունով: Կտուրներից և լուսամուտների յերկաթներից կախվեցին սառցե լուլաները: Կյանքը մարել և մարդիկ տանն են կամ շուկայում: Փողոցներն ամայի, շան, գելու ասպարեզ:

Ակոն չամուսնացավ դեռ, չգիտես ինչու գործը գլուխ չեր գալիս և նա սրտմաշուկ թափառում եր: Հաճախ անցնում Լուսուռնի տան մոտով, յերկար նայում կտուրին ու փակ լուսամուտին ընկղմելով մտքերի ծով: Շատ ծանոթներ պսակվեցին, տունտեղ սարքեցին, բայց Ակոն մնաց նույն անբուն թռչունը՝ ծառի չոր վոստին կպած...

Իսկ անհոգի Սամսոն աղան՝ ամեն յերեկո հաշվում եր Ակոյի աշխատանքը ու հաճախ քվիթ լինում:

Ձեթ գնելիս Անթառամ խաթունը (թող հավիտյան ծաղկած մնա Անթառամ խաթունի ծառն ու ծառաստան) միշտ խոսք եր բանում ամուսնության մասին.

— Գլխիդ ճարը տես Ակոր ախպեր, թե չե որերդ կանցնեն փուճ ու տխուր, կյանքդ կը մաշես, ձյունը կը մաղի մազերիդ ու բանը բանից կանցնի...

Ու իր բարի, ծերունազարդ աչքերը հառում Ակոյին, մեղքնում. բյասիր, անտուն մարդ ե, մտածում եր, թող ուրախ որ տեսնի: Ու մի անգամ Ակոն ավելի վճռական գնաց Լուսուռնի տունը և յերբ վոտները կախեց տաք թոնիքն ի վար, առանց վարանելու ասաց.

— Այսպես չի լինի, Լուսուռն հորքուր, մի քաղցր խոսք չա-

սիր դեռ, ուրիշների արեւ ծաղկեց, իսկ մերը դեռ չկա ու չկա:

— Ե՛, ախպեր, դեռ ժամանակ շատ, մի որ ել մեր արեւ ծաղկի պիտի:

— Այդ բարի որը յերբ և Լուսուռն հորքուր. սպասելով կյանքս մաշվեց. մի անուշ խոսք ասա ու սիրտս հովանա թող. հերիք սիրտս երվի ու խորովվի...

Լուսուռն հորքուրը ժպտաց մեղմիվ ու լուռ մնաց: Աչքերը խաժ խոնարհվեցին ու գլխաշորը քաշեց քիթնիվար:

Յերբ Ակոն յեկավ մեկնելու, նա գործագին ասաց.

— Վայ, թող քոռանան աչքերս. բաճկոնիդ կոճակները քանդվել են. վաղը բերեք կարեմ, Ակոր ախպեր:

Ակոյի սիրտը թրթռաց անհուն յերջանկությամբ ու ժպտաց խանդաղատալից ինչպես մանուկը մոր թևերին և այդ ժպիտը ցընծաղին, անսահման հաճույքով վարարեց նրա բովանդակ եյությունը:

Մի քանի որ հետո Անթառամ խաթունը Ակոյին ասաց.

— Երեկ Լուսուռնը լվացք եր անում մեղ մոտ. քու մասին խոսեցի հետը. լեզվից սնուշ ջուր կերթա քեզ համար:

Ակոն լուռ եր. հայացքն գետնահակ, բերկրալից կունկնդրեր Անթառամ խաթունին:

— Լուսուռնին ասի, վոր Ակոն խեղճ ե. տեր տիրական չունի. յեկեք իրար առեք, տուն տեղ, ո՛ջախ սարքեք, թռչունն առանց բույնի չի մնա, ռւր մնաց մարդ արարածը. խոսքն առի. փետրվարին բարով, խերով կը պսակվեք, ել ինչ ես ուզում:

Ակոն ել վոչինչ չեր ուզում. գլուխն խոնարհեց և համբուրեց մեղմիվ Անթառամ խաթունի ձեռքը. արտասուքի մի խոշոր կաթիլ ներքև սահեց ու թրջեց նրա ձեռքը:

— Պարտքս եր կատարեցի—ասաց Անթառամ խաթունը զգացված—լավ մարդ ես, կուզեմ, վոր կյանքդ կանաչի, ուրախ որ տեսնես:

— Շնորհակալ եմ, խաթուն... մըմնջաց Ակոն և աչքերն ուրախության արցունքով լի հեռացավ: Մինչև փետրվարը դեռ բավական ժամանակ. մի հավիտենականություն. ինչպես համբերի պիտի խեղճ Ակոն.

— Ձեթ կը ծախեմ, ձեթ, շարքաթ ու շուռուր ձեթ:

V

Ակոյի հագուստները կարկատած, մաքուր էյին: Ավելի գիլ ու զնգուն եր հնչում ձայնը: Ավելի ծանրգլուխ դարձել: Ձե՛ վոր ո-

ջախի տեր դառնա պիտի: Յերեկի փոփոխութիւն իր խղճուկ կյանքում: Զարմանալի, գլխապտուկոտ նորութիւն: Ուշ, ուշ եր այցելում Լուսունին: Պսակվող մարդը շատ ծանր պիտի կշռե իրեն, վտռն ել կարճ պահե: Լուսուն հորքուրն ել այժմ ավելի ամոթխած ե, հպարտ, ինքզինքը թանգ գնահատող ապրանք. ծանր կընստի, ծանր կը կանգնի: Ակոյին տեսնելիս գլխաշորը մինչև բիթը կիջնա: Ավելի շատ կը լսի և քիչ կը խոսի. խոսքերն ել ջոկված, հատիկ, հատիկ գլորվող մարգարիտ: Մարդու պիտի գնա չե. յերեկի բան...

Վորքան փետրվարը, այդ ճակատագրական ամիսը մերձենար, այնքան Ակոյի սիրտը կը թնդար: Իր աշխատած դրամով ու պարտքով վոսկյա ող գնեց ու տվեց Լուսունին: Նշանվեցին: Թե ինչպես հարսանիքի ժամանակ նստի, կանգնի ու պահի պիտի իրեն Ակոն, ինչ ծանրախոհ ու լուրջ դեմք ընդունե պիտի, յէրբ սրա, նրա յերեսին նայի. այս ամենը յերկար մտորումների առիթ տվեց: Մտքում ծրագիր եր մշակում այս կամ այն ձև ու դիրք ընդունելու մասին: Լուրջ կերպով մտածեց այն հարցի մասին, թե կողակիցը փոխանակ իր տունը բերելու, ինքը կը գնա նրա ոջախը. տղամարդու գործ ե արդյոք սա. ամոթ չե: Սակայն Անթառամ խաթունն ասել եր, վոր կը գնա տնփեսա, վոր տղամարդն ուր ապրի, այնտեղ իր բույնը կը դառնա. տարրերնակ չե. ուրիշներն էլ կան այդպես: Ակոն հանգստացավ:

Հունվարի վերջերին մի տոնական որ Ակոն վճոց այցելել Լուսունին. բավական ժամանակ չեր տեսել. կարոտից այրվում եր. ջիգարի կարոտը... Առաջ գնաց սրտադող փողոցի յերկայնքն ի վար, բայց Լուսունենց դուռը փակ եր. փոքրիկ լուսամուտի վարագույրն իջեցրած: Մի քանի անգամ Ակոն գնաց յեկավ դռն տռաջ. հազաց, փռնգտաց, կոկորդը մաքրեց, բայց դուռը չբացին: Յերկար սպասելուց սիրտը ճաքեց և աքլորի պես գիլ ու յերկար կանչեց, ձեթ առեք, ձեթ... Այդ կանչը կրկնվեց յերեք անգամ. իգուր: Յերկար, անձկագին սպասում. շուրջ բոլորը ցուրտ ու բուր: Իրիկուն յեղավ ու Լուսունենց տանը ճրագ վառեցին. պատուհանի վարագույրից լույսի աղոտ ճաճանչները դուրս շողացին: Լուսունը տանն ե յեղել... Իսկ ինչո՞ւ դուռը չի բանում. այս ինչ վերաբերմունք. հիվանդ չլինի արդյոք: Հազար ու մի չար բան պաշարեց նրա միտքը: Յուրաքանչեք պատել եր ամբողջ մարմինը, դողում եր, ատամները կափկափում: Մի պաղ քամի ել հենց հակառակի պես փչում եր, հա փչում: Արդեն գիշեր եր դառնում, իսկ այդպիսի

ուշ ատեն դուռ բաղխելը անհարմար բան: Նկատողն ինչ պիտի ասի, բերնի ծամոնը դառնալու միտք չունեի Ակոն: Յեվ նա սրտամաշ, հողին հազար ու մի խոհերով խռով, վերադարձավ ձիթհանք: Մոռալ եր, թթված, ինչպես շղթայված գաղան: Գիշերն ել խիստ անհանգիստ քնեց:

Հաջորդ որը կրկին գնաց Լուսունենց դուռը. կրկին փակ: Ժամեր շարունակ այրող ցրտի ու ձյունի մեջ անցուղարձեց, հապաց, հազմեց, ձայնեց ու ճչաց, բայց դուռը մնաց փակ: Մաստիկ ցրտից բխերի ու մազերի ծայրերից սառցե լուլաներ կախվեցին ու դողդողում եր մարմինն ամբողջ, ինչպես ջրաթաթախ հավը: Ծաբը հատավ, բաղխեց դուռը և ո՞վ սարսափ, դուռը վոչ թե Լուսունը բացեց, այլ միջանասակ, հաստիկ, ճաղատ գլխով, մոտ քառասունհինգ տարու մի մարդ, վորը վտռից-գլուխը չափեց Ակոյին և փնթփնթաց:

— Մարդ չկա տուն. Լուսունը գործի յե գնացել. իսկ ձեթ գնելու միտք չունենք:

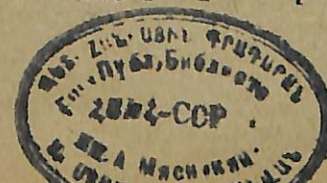
Մի պահ այդ յերկու մարդկանց հայացքներն հանդիպեցին իրար. վորքան կասկած, անհամբերութիւն, վորքան լուռ սպառնալիք նրանց աչքերում: Ակոյին դիտողը կհամոզվեի, վոր վճռական հարձակման կը պատրաստվի: Մահակն այնպես սեղմեց ձեռքում, վոր կարծես մտադիր ե վորեւե մեկին հարվածել: Սակայն շուտով դուռը չրխկալն փակվեց և Ակոն մնաց փողոցի ցրտում դողալու ու սարսափու:

Ո՞վ ե այդ մարդը. ինչ գործ ունի Լուսունենց տանը. մի վորեւե բարեկամ չլինի:

Ակոն գլխիկոր վերադարձավ ձիթհանք: Ամբողջ գիշերը չքնեց. փորացավով բռնված յեզան պես անհանգիստ, շարունակ այս կողքին այն շուռ գալով մտածեց: Հազար, հազար միտք պաշարել եր ուղեղը, տանջում, խոցոտում: Ձիթհանքի խոշոր քարը կարծես ծանրացել եր գլխին, ճգմում, բամում եր: Կես գիշերին հանկարծ նոր և սարսափելի բան գտնողի պես վեր թռավ, մազոտ դոշը բաց, գլուխը ձեռներին հենած, մրմնջաց.

«Եարը չլինի արդյոք, Լուսունի յարը...

Այդ բառը լախտի ծանր հարվածներ իջեցրեց գլխին: Չիբուխը վառեց և սկսեց ծխել անհագ: Ծուխը հավաքում եր կողորդի մեջ ու փչում քաղցած գոմեշի պես: Մի բանի բանվոր այս ու այն կողմ թավալած տաք կտավատի վրա խոմբում ելին ուրվա ծանր աշխատանքից խոնջած: Մի տարեց բանվոր, տակա-

վին արթուն ծխում եր, հորանջում և յերբեմն, յերբեմն արտասանում ինչ վոր անհասկանալի հնչյուններ, վորոնք կորչում եյին կտավատը քամող ու ճզմող մեքենայի աղմուկի մեջ: Նկատելով Ակոյի անսովոր անհանգստությունը, մեղմորեն հարցրեց.

— Ակո, եղ ինչ մեծ դարդ ունես, զրուցե, ախպերս, բալբի մի ճար կարողանանք գտնել. մենք բոլորս ել դարդի մարդիկ ենք:

Բայց Ակոն լուռ ծխում եր. աչքերը լայնապիշ, մի կետի չռած: Զրագի վտիտ ցուքերի տակ պատկերվում եր նրա չոգած հաղթ մարմինը անշարժ ու մռայլ ժայռի պես: Իսկ տարեց բանվորն անպատասխան մնալով, մի քանի անգամ հորանջեց և եխ, ռի կանչելով յերկնցավ մեջքի վրա ու սկսեց խռմբալ կոկորդային աններդաշնակ ձայներով:

VI

Մի քանի ուր Ակոն ձեթ չվաճառեց: Ուրվականի նման թափառում եր Լուսունի տան շուրջը: Հակառակ ձյունին ու բուքին, նա այնտեղ եր և հավատարիմ շան պես դուռը հսկում: Ամեն անգամ, վոր մի բան շարժվեր ու ձայնը լսվեր, Ակոյի աչքերը մեկ տասը կդառնային ու ականջները սրվում, թե չլինի Լուսունի դուռը բացին և ինքը չիմացավ: Բայց դուռը չեւ բացվում ու վոչ վոք չեւ յերևում: Զբաղխել, չմտնել ներսը. գուցե Լուսունը հիվանդ է ու կարիք ունի ոգնության: Յեվ նա բաղխեց դուռը. ձայն չկա: Յերկրորդ անգամ բաղխեց: Ներսից մի տղամարդային ձայն գոռաց, թե Լուսունը տանը չե, թող թողնեն հեռանան ու չանհանգստացնեն: Ակոն յերրորդ անգամ բաղխեց. այս անգամ դուռը շրխկալեն բացին և նույն միջահասակ մարդը դուռս ուղարկեց իր ճաղատ գլուխը:

— Ո՞ւմ կհարցնեք:

— Լուսուն հորքուրին, գործ ունեմ հետը:

— Դեմ, կորիր, թե չե գլուխդ սատանի կեր կդարձնեմ. Լուսունի կոշիկներն արժես, վոր այսքան անհանգստություն կպատճառես:

Դուռը բացող մարդու աչքերն առկայծում եյին բարկության կրակով. կարծես ուզում եր Ակոյի վրա հարձակվել, սաղ, սող կուլ տալ: Ակոն մի վարկյան շփոթվեց. ինչ եր ուզում այդ մարդը. ո՞վ է Լուսունի տան այդ նորաթուխ պահապանը: Հանկարծ ուղեղում մեխի պես ցցվեց գիշերվա սարսափելի միտքը, «յարը

չլինի արդյոք... Ու վորքան ծանր եր այդ միտքը, այնքան կատաղի փայլեցին աչքերը: Կայծակի արագությամբ կուծն ներքև իջավ ուսից, բուռնցք կաղմած ձեռները բարձրացան ու ինչպես գազազած ցուլ խուժեց դեպի մարդը. բայց վերջինս զգալով սպառնացող վտանգը, ճարպիկ վոստյունով ներս ցատկեց և դուռն ուժգնորեն զարկեց Ակոյի յերեսնի վար: Նրա ձախ թևը սաստիկ ցավ զգաց դռան ուժգին հարվածից: Մի պահ Ակոն մնաց կանգնած փակ դռան առաջ շփոթ ու մոլոր: Զջարդել դուռը, չխուժել ներսը, տեղնուտեղը չխեղդել այդ անձանթ մարդը, վորի մեջ թաքնված եր մի ահարկու թշնամի...

Սակայն Ակոն փոխանակ այդպես վարվելու, կուծն ուսեց և քայլերն ուղղեց Անթառամ խաթունենց տուն (իսկ կուժը այն ուր վերցրել եր նրա համար, վոր իբր ձեթ է վաճառում): Միայն Անթառամ խաթունը կարող եր Ակոյին պարզել այս տարորինակ յերևույթը: Բայց նա ստիպված եր սպասել, վորովհետև Անթառամ խաթունը պործով գնացել եր հարևանենց մոտ: Ակոյին տեսնելով ուրախ քրքիջներով հարսերն ու աղջիկներն յիկան շրջապատեցին:

— Ես թեւ ես կորել Ակոբ սպեր, վորքան ժամանակ է, վոր չես յերևում ու ձայնդ ել չի զնգում. մոռացած մեզ, ինչ է:

— Առանց քեզ տխուր է, Ակոբ ախպեր, բո տեսությանը կարոտ ենք մնացել:

— Զանճմ, Ակոն հարսանիքի պատրաստությամբ է զբաղված, թագավոր դառնալ կուզի, աշխարքի տեր, ել մեր յերեսներին նայելու կարիք ունի:

— Իրավ, Ակոբ ախպեր, ինչ ես պատրաստել հարսիդ համար, վոսկի, մարգարիտ թե մրջան. յերեսեք քեզի Լուսուն, սարի պես յար ունես:

Մինչ Ակոն գլխահակ, մարմինը դողդող, այնպես խղճուկ կանգնել է նրանց մոտ, վոր թվում է, թե վախենում է վորեւեւ ծպտուն հանել, աչքերը հառել են ինչ վոր կետի, իբր թե ուրիշ մտքերով է զբաղված: Յերբեմն նույնիսկ աչքերի խորքում խաղում է մի ցուրտ, թախծոտ ժպիտ. իսկ ուղեղում մի չարագուշակ գանգ զնգում է շարունակ

«Յարը չլինի արդյոք...

— Բայց Լուսուն հորքուրն ուրիշ մարդ է ճարել. նոր մարդ. վորպես թե Ակոյին չի հաջնում, իբր նրանից լավ է դուռ, մոխսի Սահակը—ասաց ջահել կանանցից մեկը:

Ակոյի աչքերը խոշորցան բուռի պես. գլուխն սկսեց պտույտ

տալ. կարծես կանգնած չեր. հողը վտոնների տակից շարժվում երթվաց թե մեկն ուժգին հարվածեց իր գլխին ու տարավ ձգելու հեռու, հեռու տեղ:

— Ճիշտ ես ասում, ախի—բացականչեցին լսողները հետաքրքրութամբ—այդ ինչ նորութուն. սեալոր Լուսունը տես, Ակոյի պես մարդուն մերժի. հողեմ գլուխը, թող Ակոյի ձեռքն պաշի դնի գլխին, ինչն է պակաս վոր...

Անթառամ խաթունն յեկավ. կանայքը կամաց, կամաց ցրվեցին իրենց գործերին: Անթառամ խաթունը դիտեց պատի տակ, գլուխը կախ, հուսահատորեն նայող Ակոյին, վշտակեց ու հասակն առած կնոջ փորձառութամբ ըմբռնեց, թե Ակոն ինչի համար է յեկել:

— Ե՛, Ակո՛ր ախպեր—ասաց նա ծանր ու հատիկ, հատիկ—աշխարհը մի մեծ չարխ է, մեկ այս մեկ այն կողմը շուռ կըգա, մեկ որ լավ, մյուս որ վատ. մեր ձեռքը կարճ է. դժվար է չարխը մեր կամքով շարժել...

Մի քանի րոպե լռութունն է Անթառամ խաթունը նորից շարունակեց խոսքը:

— Ամերիկայից վերադարձել է Լուսունի հեռավոր բարեկամը, Մուխսի Սահակը. տուն, ընտանիք չունի, բայց քիչ վոսկի յե բերել հետը, ասում են առևտրի մարդ է, խելքն ամեն բանի կհասնի. Լուսունին հաջեց և Լուսունը նրան է գնում... Յես Լուսունին ասի, վոր արածդ լավ բան չէ, Ակոյին խոսք տվիր, ինչ մարդ էլ լինի, խոսքիդ տեղ կաց, խոսքն ամեն ինչից բարձր է. մարդուն բեղամաղ մի անի: Բայց Լուսուն հորքուրը ինձ այսպես պատասխանեց, թե Ակոն խեղճ ու կրակ մարդ է, անփող, անտուն, անճրագ. ձեռներս լվացք անելով և խալխի տան գործերը կատարելով չորացան. ձեթ ծախելով տունը չի պահվում: Մուխսի Սահակը փող ունի, գործի մարդ է. տուն, ընտանիք պահել գիտե...

«Շատ դարդ մի անի Ակոր ախպեր. սիրտդ ամուր պահե, լավ մարդի վերջը լավ կլինի...

Յեվ Անթառամ խաթունը վոսկյա ողը կամացուկ սահեցուց Ակոյի ձեռքը: Ակոն նայեց այդ մատանուն, վորպես իր փրկած բախտին: Ծով արցունքները հոսեցին աչքերին վար և մատանին գցեց հեռու, հեռու...

Անթառամ խաթունը խիստ հուզված տեսավ թե ինչպես Ակոն

այլայլված ու մռայլ հեռացավ, փողոցի մեջ գծագրելով իր հաղթ, տիրակալ հասակը:

VII

Ակոն շտապեց դեպի Լուսունենց տուն: Մի պահ նրա ուղեղում ցցվեց այն միտքը, թե ուժով պետք է ներս խուժել Լուսունի խրճիթը, փշրել անծանոթ ախոյանի գլուխը և Լուսունին ստիպել, վոր կատարե իր խոսքը, յեթե վոչ իրենց յերկուրի կյանքին ել վերջ տալ: Այս ծրագիրն Ակոն անշուշտ կարող եր գործագրել. իր կյանքը մի խղճուկ բան եր դառել իր աչքին, մի թևաթափ թրուչուն: Բայց նա վերհիշեց Լուսունի այն խոսքերը, թե ձեթ ծախելով տունը չի պահվում, շենք-շնորքով մարդ է պետք: Մուխսի Սահակը փող ունի, վոսկի... Իսկ ինքը ով, վոստից պոկված, հողմակոծ մի տերև, ձիթհանքի փոսն տանիքին թավալող անկայան շուն...

Ակոյի ձեռները թուլացան. սառն քրտինքը թրջեց մարմինն ամբողջ և հուսահատորեն դգաց, վոր Լուսունը մեղավոր չէ...

Մտախոհ ու մռայլ կանգնեց Լուսունենց տան մոտ ձյունածածկ ճյուղերով ուռենու առաջ, հայացքն անորոշ կետի: Ինչ անել. այս ճակատագրական հարցը մի րոպե լարեց ուշադրութունը: Լուսունը այլևս կորած է նրա համար, ոջախ սարքելու բաղձանքը փշրված: Ձիթհանքի խավար մթնոլորտն էլ ճնշող ու մաշող: Այնտեղ սպասում է Սամսոն աղայի թթու գեմքը: Մի քանի որ է, վոր Ակոն ձեթ չի ծախել. գրպանում սև կոպեկ չկա. ինչպե՞ս պիտի վճարի տեղի, դռնապանի և ուրիշ պետքերի գինը... Աղան խիստ բարկացած կլինի և ուրիշ մարդ գտած ձեթ վաճառող, գուցե այլևս չթողնեն նրան փոսն տանիքին ապաստանել...

Ակոն խոր հառաչեց: Հայացքն մոլոր ու շփոթ ուղղեց հեռու, հեռու, դեպի քաղաքից դուրս տարածվող մշուշապատ հորիզոն և լեռներն ձյունապատ, վորոնք փովում են շղթայաձև ու լայնա-

Մի պահ մթագնած դեմքին շողաց լույսի աղոտ ճառագայթը: Մի ինչ վոր ցանկութուն հեղեղի պես վարարեց բովանդակ եյուրթունք: Մի բուժ, սպառնական հայացքով առաջ վազեց դեպի Լուսունենց դուռը և կյանքի մեջ վերջին անգամ, բոլոր ուժերով ձայնեց.

— Ձեթ տոեք, ձեթ...

Յեվ ուսից վար առնելով կուժը, մոլեգին ցատկով դարկեց

գետին: Կուժը փշրվեց մի քանի տասնյակ կտորների վերածվելով և հատակում լերթացած ձեթը թափվեց, ձյունի վրա կազմելով դեղնավուն գծեր:

Ակոն նայեց իր կուժի ջարդված կտորներին՝ աչքերն լստելով թյան ու բարկության կայծերով բոցկլտուն և շուռ գալով ձյունների միջից արագորեն քայլեց փողոցի յերկայնքն ի վար, հաղթ մարմինն առաջ ծռած, դեմքի մկաններն ուռած ու կապույտ, ձեռներն բռնեցը սպառնական:

Աղմուկից մի քանի դռներ բացվեցին և մարդիկ նայեցին հետաքրքրությամբ:

Բայց Լուսուռնի դուռը փակ մնաց...

Ակոյի այդ արարքից վոչ վոք փնավեց, բայց ոգտվեց քոռ Մկոն, վորովհետև հաջորդ որը ամբողջ Այգեստանում նա մնաց միայն ձեթ վաճառողը:

Այնուհետև քաղաքում Ակոյի մասին բան չիմացվեց: Մի անգամ միայն Անթառամ խաթունը մի գյուղացու ձեռքով ստացավ չորացած սեր և մի քանի գրվանքա պանիր:

— Ես մեր գեղի չորան Ակոն ուղարկեց, շատ, շատ բարև կաներ:

Անթառամ խաթունը շնորհակալություն հայտնեց և յերբ ճամբու դրավ գյուղացուն, ալեմազ գլուխն թոթվելով մտմտաց.

— Խեղճ Ակո, մուրադիդ չհասար ու կրկին մնացիր անբուն, անկայան կուշ...

1917 թ.

ԼԱՉԱԿՍ ԳԼԽԻԴ ԼԻՆԻ ԹՈՂ

Իրիկվա մառախուղը, թանձր ու մռայլ, իջել էր մեկ մյուսից բարձր, շղթայած և լեռներին: Սեպացած ժայռերի գրկում ձգվում էր Աբաղայի դաշտը տանող յերկարաձիգ, անդնդախոր ձորը, վորի խորքից ոճապտույտ, քարքրոտ մի նեղ ճանապարհ գալարվում էր առաջ:

Փախտակտնների մի խումբն բազմություն, հողմակոծ տերևների պես հեռապառ ու ցանուցիր, շտապում էր վորչափ կարելի յե շուռ ազատվել այդ ստվերախիտ, ահալի ձորից: Նրանց հրկիզված, խոշտանգված դեմքերը, փոշեպատ, գզգզված մազերը, կիսամերկ, վոսկրացած մարմինները ցույց եյին տալիս, վոր ներանք հեռավոր վայրերից եյին գալիս, հուրի ու սուրի միջից:

Բնագուրկ թռչունների պես թևաթափ, ժանդ ու մահասփյուռ փոթորիկից բշտող ծովածավալ ամբոխին խառնված՝ քայլում էր գյուղացի Հարութի ընտանիքը: Քառասունն անց, հաղթանդամ, լայն, արևառ ձակատով Հարութը գնում էր գլխահակ, մտքերի ծովում, կարծես վերասլացել, փոխադրվել էր հուսահատորեն ու կսկիծով լքած հայրենի գյուղն ու լեռը, հանդն ու ջուրը: Կոնակին նստել էր իր յերեքամյա, վոսկրացած տղան Չավինը, յերկար ու տաժանքոտ ուղևորությունից հալումաշ, դեմքն ցերեկվա տապից խանձված, փաթաթվել հոր վզին, աչքերը մեկ խրում, մեկ բաց անում անմտորեն նայելով շուրջը: Կինը Ռեհան, միջահասակ էր, գլխին ծաղկանկար գեղջկական լաչակ, լեռնական կնկա հպարտ, տիրական հայացքով, վոչ գեղեցիկ համարվելու չափ նուրբ և վոչ ել ագեղ կարծվելու չափ անկանոն զիմազեություն: Քայլում էր ամուսնու կողքն ի վար հուսաբեկ ու ճնշված, կրճքին կապած քաղցից մորմոքող ծծկեր յերեխան:

Մի կույր, սպառնական բան, մահաբեր, արյունասփյուռ ձեռք, մղում էր նրանց շարունակ առաջ: Լեռների ստվերախիտ լանջերում, խավարապատ ծործորների մեջ, պահվել էր մի մահաշունչ դև, վոր ահա, վորտեղ վար ե պիտի հայտնվի ու իր տարերային շունչով ավերի ու վոչնչացնի ամեն կենդանի եյակ: Ու տասնյակ հազարավոր մարդիկ, ջուրն ընկած տաշեղների պես

հորձանքովում եյին՝ շնչապատառ վազում հրվելով, կոխոտվելով, վշտից ու յերկյուղից գազազած: Մութի մեջ լավում եյին համատարած մահասարսուռ հեք, անասունների ու մարդկանց խուլ, խայտաբղետ ձայներ, վոտների բազմաձայն դոփյուն: Կենդանիներն անգամ չտապում եյին սարսափով լցված, հոգնատանջ, ականջներն յերկյուղից ցցած, աչքերի մեջ հիմար, անմիտ փայլ: Վոտը կոտրված մի ձի ընկել եր ճամբի յեզերքին, տանջանքից գլուխը բարձրացնում, իջեցնում եր ու փնչացնում, հեռում ուժասպառ: Մի քանի յեզ ու հորթ խրտնած, պոչերը վոլորելով վազում եյին այս ու այն կողմը, հրվելով ամբոխի խիտ շղթայից: Մայրն սղեկատր ձայնով, կորցրած վորդուն եր կանչում. վորդին ճամբամոլոր մորը: Մեկն ուժասպառ մնում եր ճամբի յեզերքին ինքզինքը հանձնելով բախտի քմահաճույքին, մյուսը քարերի արանքում մերձիմահ հեռում ու տնքում:

— Ես յոթն որ ե կըլենք ու կըլենք վախճան չկա, ուժերնիս հատան, հալ ու մաշ յեղանք—մրմնջաց Ռեհանը հուսահատորեն նայելով չորս կողմը:

— Կերթանք ուր վոր աչքը բռնեց, անասունի պես անբան դարձած—պատասխանեց Հարութը և քիչ լռելուց հետո ավելացրեց.

— Թող մեր տուն բանդողը կանգուն չմնա. ինչո՞ւ, ինչ մեղքի համար ես որին զցեցին մեզ. աշխատանքով ու քրտինքով ապրող ռանչպար մարդ՝ եսոր եսպես մալ տավարը թողած, բնավեր հավքի պես կըռչենք առանց հաշիվ տալու:

Ռեհանն ընկզմեց դառն խոհերի գիրկը: Մի պահ նա սլացավ իր տուն, այնտեղ ամեն բան մնացել եր բախտին, անտեր. ահա հավերով լիքն բակը, մի անկյունում բազկատարած, սաղարթախիտ ընկուզենին. ախոռում կռվել, հորթն ել կապված եյին մսուրից, հիմա խոտը սպառած կլինի մսուրում, հորթը, այն ճակատը բաշ, թրվուռն հորթը, բաղցից կքառաչի, ինչի չարձակեցի կապը, քոռանան աչքերս թող... Փախչելու առավոտ հաց եր թխում ու հացը մնացել եր թոնիրի շուրթին փակած. կաթը ուզում եր մերել մածունի համար. հիմա վոնց փչացել, թթվել ե... Չլպտուրիկ, թխամաղ այծերը մնացել եյին բակում, այժմ դուրս յեկել գնացել են, ով գիտե վոր բլրի ու սարի դռնին աբաժելու...

Նրա մտքերի թելը կտրեց մի խուլ, սարսուռի վոռնոց: Դա Բանդիմահու գետն եր, վոր դարնանային անձրեններից վարարած

խշշալով ու փնչալով կտրում, անցնում եր ձորը: Մի սառն բլրտինք պատեց Ռեհանի մարմինը: Թվում ե, թե գետի այդ խուլ վոռնոցում թագնված ե մի չարագուշակ բան, վոր խուժում ու մղձավանջի պես ծանրանում ե մարդկանց մտքերի վրա: Շուրջ բոլորը տիրեց խորհրդավոր լռություն: Մարդիկ, նույնիսկ կենդանիները, չեյին համարձակում ծպտուն հանել և ահաբեկ ունկընդրում եյին հսկա գամբուի պես վոռնացող գետի ձայները, վորոնք հազար ու մի արձագանքներով գնում, մարում եյին լեռների հեռավոր խորշերում:

Սպասողական դրություն...

Հարութի հոգնած ընտանիքը նստեց գետի մոտ մի խոշոր քարի վրա, մի քանի բույս հանգստանալու: Ռեհանը չորացած ստինքներն բացած սկսեց յերեխային կերակրել. իսկ ամուսինը շալակի յերեխան դրել ել կողքին, վոր նիհար մատների մեջ մի կտոր սև հաց պահած կրծում եր, իսկ ինքը գլուխն խոնարհած անգիտակից, բութ հայացքով նայում:

Կես գիշերի մոտ: Խավարը դիզվել եր ձորամիջում ու թանձր փեշերի տակ ծածկել ամեն ինչ: Զրի ալիքներն հորձանքովում եյին ու ամեն պղպջակ ու կոհակ մի սարսուռի բան շնչում: Ամենքին տիրել եր մի չարատանջ զգայություն: Բոլորը ուշքն լարած սպասում եյին ինչ վոր ճակատագրական, գերբնական բանի:

Հանկարծ մի ձայն ուժգնորեն հնչեց.

— Փախեք տղեք, անցեք գետը...

Մի քանի ձիավոր կամավոր պատուելով ամբոխի շղթան արագորեն անցան գետից: Չորը հսկող մթաստվեր սարալանջերին չարագուշակ, աղոտ լույսեր փայլատակեցին ու ճարձատեցին հարյուրավոր հրացաններ, գնդակների տեղատարափ թափելով ճանապարհի վրա: Ամբոխն ելեքտրականացավ, սարսեց: Տեղի ունեցավ մի աննկարագրելի բան, տարերային խուճապ: Մարդկային մի հսկա ալիք խուժեց դեպի գետը: Զրում յեղած մարդիկ քարացան, մնացին սարսափից խելահեղ, փրփրադեզ հորձանքների մատնվելով: Վոմանք շալակի յերեխաները գցեցին: Ուժեղները կուրծքերին ջրի կոհակներին դեմ տալով հակառակ ամեն հասան:

Ռեհանն ու Հարութը լեռներում դարանած թշնամու համադարկից հանկարծակի յեկած, վեր թռան ու առանց հաշիվ տալու ձգվեցին ջուրը: Հարութը համատարած իրարանցումի այդ մահատագրական պահուն, Զավենին թողեց քարի վրա և մոլեգ-

նորեն ճեղքելով ալիքները մյուս յեղերքն անցավ: Ռեհանը մթնոթյան մեջ չնկատեց այդ, ծծկեր յերեսան պինդ կապեց կրծքին և ամուսնու հետևից մտավ գետը: Մի պահ սարսուռաց նա, դեմ առ դեմ գալով Բանդիմահու ցրտաշունչ, լեռնացող կոհակներին: Մինչև մեջքն հասնող ջուրը հրում եր նրան հոսանքն ի վար և նա գերմարդկային ճիգերով հաղիվ եր կարողանում հավասարակշռությունը պահպանել: Յերեսայով ծանրացած լեռնական կնոջ գիմացկուն կուրծքը, հերոսաբար գիմադրում եր փրփրադեղ հորձանքներին, ազատության ճամբա բանում: Խորտակվող լաստի պես դողդողում եր ջրի յերեսին ու թվում եր, ահա ինքն ել ուրիշների նման պիտի քշվի անզուսպ ալիքներից ու տարվի պիտի ով գիտե ուր խեղդամահ ու ջարդված: Զուրը խեղդված մարմիններ եր բերում, վորոնք յերբեմն զարնվում եյին Ռեհանին: Ով գիտե քանի մայր ուժահատ, վորդեկորույս, բանի ծնողագուրկ յերես կամ ծվատված ջահել կյանքեր, կուլ գնացին այդ գիշեր Բանդիմահու մարդակուլ յերախին:

Ահա հասավ նա մյուս յեղերքը, բոլորովին թրջված ու ցրտահար: Այնտեղ ճանապարհի յեղերքին նստեց հոգնաբեկ և լարված ուշադրությամբ ամուսինը փնտռեց: Ռեհանի հանգստացած վայրը համեմատաբար ապահով եր վտանգից, վորովհետև լեռնալանջերին դարանած թշնամու գնդակներն ուղղված եյին գետի մյուս ափը: Մթնոթյան մեջ գծագրվեց ահա Հարութի հաղթ մարմինը, լուռ ու մռայլ, վորպես ուրվական: Ուրախության ժպիտը խաղաց կնոջ վշտակոծ դեմքին:

— Ե, Հարութ, լավ պրծանք թշնամու գյուլաներին:

Բայց ամուսինը չպատասխանեց, այլ քարաժայռի պես անշարժ մեխված մնաց միևնույն տեղում:

— Յեկ, ախպերս, ինչ ես կանգնել սառած ու թթված: Նստիր քիչ շունչ առնենք և ապա շարունակենք մեր անխնայ ճամբան:

Հարութը չշարժվեց. յերկու ձեռքով բռնեց գլուխն և ծանրաշունչ հառաչանք արձակեց: Կնոջ մարմինն ելեբտրականացավ, սիրտը վողողեց մայրական գորովը:

— Ծո, մարդ, ինչի յես քար կտրել, վորդիս ռւր ե, ձենը չկա:

Յեկ տեսնելով ամուսնու հանցապարտ լուրթյունը և մութի լուսնշաղ ծալքերում նշմարվող նրա սարսափը, ցավազին կապածից խայթված վեր թռավ, շոշափեց մարդու կոնակը և վռչինչ

զտնելով այնտեղ, խելագարի պես սկսեց վազվզել շուրջ բոլորը, ճուտը կորցրած թռչունի մոլեգնությամբ, աչքերն կատաղի բոցերով կայծկոտուն...

— Կորավ, գնաց ձեռքես վորդիս, Զավենս...

Մրմնջաց Ռեհանը հուսահատորեն կոծելով կուրծքը և նախելով խավարամած ճամբու յերկարությամբ: Ապա առյուծի կատաղությամբ կանգնեց ամուսնու առաջ և նայեց նրա աչքերին:

— Ախր ռւր թողիւր տղեն, Հարո, ինչի բերնիդ փականք զրել փակել ես:

— Ինչ պահեմ ասածուց բեզնից, տղեն թողի գետի են մյուս ափը, մեր նստած տեղը: Յերբ հրացանները պայթեցին, խեղճ կորցրի ու չբերի հետս—թոթովեց Հարութը սարսափից զարնված նապաստակի պես դողահար, գլուխն ձեռներին, քարացած, շշկված:

— Ծո, անխիղճ, սիրտդ քարից ե շինված, հողեմ գլուխդ, հայրական դուր չունեմ, ինչ ե: Հիմա տղես ինչ հալի յե. վախից սիրտը ճաքած կլինի...

Յեկ սկսեց լայ, կոծել կուրծքը, խառնել մաղերը: Ծծկեր յերեսան ել դողահար սկսեց ճչալ, հեկեկալ սրտմաշուկ: Իսկ Հարութը շրջապատը տիրող իրարանցումից և խուճապից ուշքի յեկած, նայելով փախչողների հետևից, կմկմաց:

— Ռեհան, տղի վախտը գտար, տես, բոլորը կը փախչեն, մենք ել գնանք, թե չե ուշ կլինի:

— Դու գնա կաշիդ ազատիր, անասոված. բայց յես հեռացողը չեմ...

Ու հեկեկում եր Ռեհանը դառնազին, անճար: Այդտեղից պատահաբար անցնող միջահասակ մի զինվոր կանգ առավ, մութի թանձրախիտ ծալքերում պատկերվեց նրա բարյացակամ դեմքը: Կնոջ աղետարար հեծկտանքներն շարժեցին նրա զգայուն հոգին և յերբ իրողությունը մանրամասնորեն տեղեկացավ, մի բռնակ լուռ մնաց, ամփոփվեց իրերը սառնարյուն դատելու համար, ապա շտապ քայլերով առաջացավ դեպի գետը:

Ջրի մյուս յեղերքին շարունակվում եր հրաձգությունը նույն թափով: Մահն եր շրջապատում ամենուրեք արյունախում ու վոճրադավ, առատորեն հնձելով մարդկային հողմակոծ արտը: Մահվան դաժան մանգաղից խուսափող ամբոխի աղեկտուր վայնասունը, գետի շոշափից վոռնոցին և հրազենների ճարճատյուններին խառնված՝ վայրագորեն արձագանքվում եր նեղ ձորի յեր-

կայնքն ի վար ու թվում եր, թե ճակատագրական, հոգևոր իր-
հասական ճիշտներում հեացող աշխարհի գլխապետույտ մի ան-
կում եր պատրաստվում:

Յերթասարդ գլխավորը ջուրը մտավ և պատրաստվեց լողալ,
յերբ շեշտակի նետված մի գնդակ վզգալեն յեկավ և նրան շատ
մոտ գտնվող մի մարդի վար գլորեց, տաք ու հորդառատ արյու-
նը գուրս ժայթքեց ընկնողի մարմնից և ջուրը ներկեց կարմիր
յերանգով: Մի թույլ, ցավագին հծծյուն թուավ ու մարեց ալիք-
ների աղմուկում: Զինվորի աչքերը մթնեցին, մարմինը փշաքաղ-
վեց, վտանների կորովը նվազեց և ակամա հետ դարձավ, գործի
հսկայական ծանրությունը շոշափած մարդու սառնասրտությունը:

— Դժվար է,— ասաց նա մոտենալով Հարութի ընտանիքին,
— գնդակները կարկուտի պես կտեղան, խորհուրդ կտամ ձեռք
քաշել ու հեռանալ:

Ռեհան նորից սկսեց մագերը ճեպլիկ, հեծկտալ ու կանչել,
կարծես ականջներին եյին դարնվում ալիքների մոնչյունի միջից
անոգնական տղի սրտակտոր ճիչերը:

— Ախ, յես մեռնեյի թող, ինչ սե ուր յեկավ գլխիս. հրեն
տղես կաղավրի անձար, անտայաղ...

Հանկարծ ներքին մի ույժ վարարեց ամբողջ եյությունը:
Զգնալ, չբերել Զավենը... Այս միտքը կայծակի պես փայլատա-
կեց ուղեղը: Արագորեն արձակելով կրճքի կապոցը, փոքրիկ յե-
րեխան ավեց ամուսնուն:

— Դու խոստովանալու սիրտ չունես, արունդ կաթ ե դա-
ռել. քեզ պետք է նստել տուն իլիկ մանել. յես հրեն կերթամ,
տղես կբերեմ:

Ու դեպի Բանդիմանուն վազեց շնչակտոր, հերարձակ:

Հարութը մի պահ քարացավ յերկմտանքի ու վարանումի
մատնված մարդու թուլասրտությունը: Բայց ահա ներքին առնա-
կան մի ուժ հորդեց յերակների մեջ. թե առավ, մի ակնթարթի
մեջ հասավ ջուրը մտնել պատրաստվող Ռեհանին, յերեխան վերա-
դարձրեց և վճռական ասաց.

— Արի, Ռեհան, յետ դարձիր, նամուսիս վրեն մոխիր մի
ցանիր. յես կերթամ ու Զավենը կբերեմ...

Նրա վճռականությունը տեսնելով Ռեհանը նախ ապշահար
մնաց, ապա հիացմունքի և ուրախության զգացմունքով լցվեց: Նա
ըմբռնեց իր կանացի ուժերի անդորությունը և առնական մի ուժի

միջամտությունը այդ գործում: Յերեխան գիրկն, կանգնեց դետա-
փին ու սպասեց սրտատրոփ, հուզված:

Հարութը սիրտը դող ջուրը մտավ. այնտեղ ավելի մոտ և ա-
վելի բարձրագույն հնչեց ականջին մահ դողանջող գնտակների ոճա-
պտույտ թշուրքը, փախստականների սրտաշուկ հեծեծանքները.
զգաց այլանդակված դիակների ծածանումը ալիքների թևերին.
ցայտցայտող փրփուրների արյունոտ գույնը տեսավ և տարերա-
յին, բնագրական մղումով ընկրկեց հետ ու հետ: Կոհակների մի
մեծ դեզ լեռնացավ շուրջը և տաշեղի պես տարուբերեց նրան և
նա դորավոր ճիգով հենվելով գետի մեջտեղը ցցված մի քարա-
ժայռի, անշարժացավ: Տաք քրտինքը պատեց ճակատին և հոգին
չարչարեց վարանումի մղձավանջային զգացումը: Դառնալ թե շա-
րունակել ճամբան...

Վերադառնալ... Իսկ Զավեն, մնա այնտեղ անտեր, անպաշտ-
պան, ինչպես արդարանա պիտի իր խճի առաջ, քանի վոր սե-
փական ձեռքով եր լքել նրան. ինչ պատասխան պիտի տա Ռե-
հանին, ինչպես, ինչպես այնուհետև համարձակ պիտի նայի նրա
աչքերին...

Շարունակել ճամբան... Բայց դուցե չկա այլևս իր վորդին.
դուցե մի մղար գնտակ պատառտել ե նրա դեռատի կուրծքը. իսկ
յեթե իր կյանքն ել գուր տեղ գոհվի կամ կատաղած թշնամինե-
րին գերի ընկնի... Ո՛, այդ գաղափարը սարսափելի յե թվում
նրան:

Յեվ ահա մի գնտակ մթնոլորտն ակոսելով, մահաբեր սուղո-
ցով անցավ ականջի մոտից և Հարութը գիվահարի պես, միտքը
շփոթ ու ժխոր, աչքերին մեզ ու մշուշ, հետ դարձավ ու ջրից
դուրս նետվեց:

Ռեհանը, վոր գետեզրին կապասեր անհամբեր, տեսավ նրան
դատարկաձեռն ու գլխիկոր, կապոցի մեջ ամփոփված յերեխան
տեղավորեց մի ապահով վայր և այս խոսքերն արտասանելով նետ-
վեց գետը.

— Լաչակս գլխիդ լինի թող, կինարմատի սիրտ ունես...

* * *

Դիշերվա խորը մթնոթյան մեջ Բանդիմահու վայրենի հոր-
ձանքներին կուրծք տալով, լողում եր մի կանոցի մարմին: Զգեստ-
ների մեծ մասը թաթախվել եյին ջրի մեջ և հովի ալիքներից ու-
չելով առագաստի պես վերև բարձրանում մերթ կծկվելով, մերթ

փեշերն լայնացնելով: Զղապիրկ թևերը չեյին հոգնում ճամբա բանալուց, հոգին չեր ալեկոծվում մահաբեր գնտակների անախորժ սուղումից: Գինովության դազաթնակետին հասած մայրական խանդաղատանքը հրդեհել էր ամբողջ եյութունը և հրում շեշտակի դեպ առաջ: Յերբեմն, յերբեմն քշվում էր կուտակված ալիքների հոսանքից, դողդողում ու ծածանվում ինչպես տաշեղ ու կը թվեր թե, ահա ջրամուշյն պիտի լինի, բայց բաղուկների քառապատկված ուժերը ճակատ առ ճակատ մաքառելով բնության տարերքի դեմ՝ հաղթահարում էյին նրան:

Յեվ նա գնում էր անգիտակից, անզգա, շուրջը տիրող սարսափին անհաղորդ նրա հոգին, կարծես փոխադրվել էր մի ուրիշ, մտքից ու զգայությունից զուրկ մշուշապատ աշխարհ...

Ահա վտտները կոխեցին ավազոտ ափը և սիրտը սկսեց բաղխել ուժգին. ձուտը փնտռող թռչունի հոտառությամբ այս ու այն կողմն ընկած մարմիններն ու քարերը շոշափելով առաջ անցավ: Ճանապարհը դատարկվել, ամայացել էր. տեսնվում էյին միայն արյունվա, խոշտանգված դիակներ, վիրավորներն ցավատանջ աչքերով նայում էյին հիմարորեն կամ սողոսկելով քարերի միջից ուշացույ մահվան անեծք կարգում: Ահա Ռեհանի մատները դիպան Զավենի մարմնին, վոր մայրը կորցրած ճուտի պես, հրազենների պայթումներից խելահեղ, կծկվել էր մի քարի տակ և աչքերն հառել անորոշ կետի: Ուրախությունից խենթացած Ռեհանը խոտեց վորդին, այտերից կարոտի բոցավառ մի համբույր քաղեց ու գրկում սեղմած նետվեց դեպի գետը: Նորից նրա լեռնական կուրծքը ճակատեց բնության ամենի տարերքի դեմ: Վորպեսզի զավակը չթրջվի՝ ձեռներով վեր կբարձրացներ ջրի մակերևույթից և այդպես դանդաղորեն առաջանում էր դեպի հակառակ ափը: Հոգին լիքն էր վորդին ազատելու անհուն բերկրությամբ և աչքերի մեջ կը շողային ներքին հրճվանքից արցունքի փոքրիկ կաթիլները:

Ահա գետափը և նրանք փրկված են: Բայց ավազ... Հազիվ Ռեհանը վտաքը դրեց ափին, մոլորուն մի գնտակ թունավոր ոձի պես ֆշշալեն գալով դիտապատ գետին գլորեց նրան և նա առանց ձայնի, ձեռներով պինդ գրկեց յերեխան ու աչքերն փակեց...

Բանդիմահուն վոռնում էր ահռելի մոլուցքով և ալիքները փրփուր փսխելով խուժում էյին դիակի վրա, վտտներն ու ջրաթաթախ հագուստի փեշերը լիզում և արյունը խմելով հետ ու հետ փախչում: Ռեհանը ընկել էր մեջքի վրա, մազերը ցրել, անկանոն, աչքերը կիսաբաց, վորոնց բերբերի միջից կարծես կայծկըլ-

տում էր մայրական գերագույն կամքը: Վտտներն ու փեշերը խաղալով կոհակների հետ, համբուրում էյին սառնորակ կաթիլները:

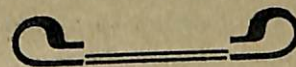
Խավարի մեջ, մարդկային մի ուրվական ցցվեց, վորը կռահալով Ռեհանի անշնչացած դիակին, խելագարի նման լայն բացած աչքերը հառեց նրա պաղ, մեռելային դեմքին և դեղնահար շրթունքներին, վորոնց վրա զարհուրանքով կարդաց հետևյալ խոսքերը.

— Լաչակս գլխիդ լինի թո՛ղ, կինարմատի սիրտ ունես...

«Բայց յես կինարմատի սիրտ ունե՞մ...

Այս միտքը դաժանորեն շանթահարեց Հարութի ուղեղը...

1917 թ.

Ծ Ո Ւ Ռ Վ Ո Ս Կ Ո

Մեծ յեղբոր՝ Աշոտի հարսնիքին, Արշակն այնպես տխուր եր, մտածկոտ, վոր կարծես ինչ վոր վատ բան եր պատահել: Քսանհինգամյա ջահել, բարձրահասակ, թրվուռն մի տղա, թաղի ամուրիների թագն ու պսակը, նստել եր սենյակի մի անկյունն և տարվել տխուր մտքերով, իսկ շուրջ բոլորը, ամենքը կթավռային, կերգեյին, կծծողկտային ու Վանի չալկին կնվագեր ուրախ ու պայծառ:

Մայրը, Մարիամ խաթունը, մոտեցավ նրան և ասաց.

— Արշակ ջան, տղա, ինչո՞ւ այդպես տխուր ես թագա հարսի պես, վեր յեղ, ամոթ ե, յեղբոր հարսնիքին ուրախության փոխարեն այդպես մի անկյուն կնստեն, բե՛ն ես պահել, ինչ ե, տեսնողն ինչ պիտի մտածի...

Տղան չպատասխանեց, թուխ, խոշոր աչքերը հառեց ինչ վոր կետի:

— Հա՛, գիտեմ, տղիս սիրտը կթոթոռ, կողակից կուզի, թե չե այսպիսի փառավոր որ Արշակս լուռ նստողը չեր, — շարունակեց մայրը քնքշությամբ, — լավ, մի որ եղ քեզ կպսակեմ, ջանս, դեռ հասակդ թնչ ե վոր, դալար վոստ: Որ շատ, տարի շատ, քեզ չըպսակած գերեզման իջնողը չեմ...

Տղան անհանգիստ շարժում գործեց և վեր յեղավ:

— Թող, մայրիկ, վոչինչ չկա, գլխացավ եր, անցավ...

Արշակը մի վարկյան կանգնեց բարացած, իրեն եյին հառել մի գույգ սևորակ, հիանալի աչքեր... Յերանուհին, նորեկ հարսը, վոր նստել եր սենյակի մի անկյուն՝ ծիրանեգույն շղարշի մեջ, հասակը չինար, ունքերը նուշ, դեմքը Արտամետի խնձորին պես ալ: Բայց ինչո՞ւ Արշակի մարմինը սարսռաց անգուսպ... Մի կարմիր ալիք հորձանքեց անմաղ դեմքը և սիրտը բարախեց արագ ու արագ: Ու այն հոգեկան խռովքը, վոր մշուշել եր միտքն այն որից, յերբ հայտնի դարձավ, վոր Յերանուհին կամուսնանա իր յեղբոր հետ, այժմ ավելի ցնցեց նրան, մզձավանջ դարձավ...

Վաղուց կճանչնար Յերանուհուն: Հարեաններ եյին, մանկության խաղընկեր: Քանի, քանի անգամ պահվրտուք եյին խաղացել պարտեզի ծառերի տակ, ջուրերի յեզերքը, ընդարձակ բակին մեջ, իսկ յերբ Յերանուհին մեծ աղջիկ դարձավ, հասունացավ, Արշակի սրտում գրավեց ամենն զգայուն տեղը և ամեն անգամ Յերանուհու անունը հնչելիս, սիրտը կխշար ու կթըրթոար, ինչպես լարը ճութակին: Արդյոք կը սիրե՞ր, ջահել ու հրաշքոտ հասակի բովանդակ զգացմունքով, թե մանուկ որերի քաղցր հուշերի մի անդրադարձումն եր միայն... Յե՛վ սակայն Յերանուհին ավին իր յեղբորը, ինչ կրնար անել, յեղբայրն յերեք տարով իրմե մեծ, պսակվելու կարգը նրան եր: Յերանուհու ձեռքը խնդրեցին, տվին: Սովորական բան...

Սենյակի ճակատին հյուրերի մեջ նստել եր Աշոտը, փեսան, որվա հերոսը ու չքնաղ մի աշխարհ տիրակալողի պես՝ կնայեք հաղթական. ինչու չե, թաղի ամենն գեղեցիկ աղջիկը կրերեր կին, բախտավոր մարդ...

Ահա՛ նա կանչեց Արշակին իր բով, բայց վերջինս չսկսեւ տվեց, դուրս յեղավ սենյակից: «Ծաղիկը ձեռքես խլեցին, տաբան»... մրմնջաց ինքնիրեն և արտասուքի հորձանքն աչքերում իջավ բակը, բայց այնտեղ մարդիկ կային: Իսկ Արշակը կուգեր մեռակ մնալ, մենակ իր խոհերի հետ: Արտասվել կուգեր...

Պարտեզը գնաց ու թիկնելով կեռասենուն, լացավ:

«Ձեռքես յեղավ, գնաց...

Յե՛վ սակայն ինչ կարող եր անել, պետք եր հաշտվել իրողության հետ: Մի քանի հյուրեր գրոսնում եյին պարտեզում: Նա ինքզինքը զսպեց: Սրբեց արտասուքը աչքերի և վերադարձավ սենյակ:

Այն գիշերը նա բաղմաթիվ անգամ պարեց, յերգեց, ցընծաց, բայց յերեք չնայեց Յերանուհու կողմը:

Յե՛վ Յերանուհին մնաց նրա սրտի խորքում, վորպես թագուն, բաղցրիկ հուշ...

II

Արշակն ինչպես պիտի աղբեր յեղբոր հետ, միևնույն առաստաղի տակ, յերբ ամեն բուռն պիտի հանդիպեր Յերանուհուն: Վորոշեց բաժանվել: Աշոտի պսակվելն մի ամիս չանցած, Արշակը խոսքը բացավ այդ մասին, առարկելով, վոր տունը նեղվածք ե և յեղբորը չի ուղում անհանգստություն պատճառել: Աշոտը թեև

աչքի լույսին պես կսիրեր նրան, չառարկեց և բաժանվեցին։ Արդյոք յեղբայրը կամկաճոճեմ եր վորեւե բան, հայտնի չե։ Արշակը մոր հետ բնակվեց մի ուրիշ բնակարանում։

Մարիամ խաթունը վշտացավ, արտասվեց։

— Ոջախս կուզեն քանդել, տրորել, յերկու մասի յեն բաժնում ոջախս...

Ու հիշեց ամուսինը՝ Մարկոս աղան, վորի յերջանիկ հոգին վաղուց եր ապաստանել մյուս աշխարհը, վոր անշուշտ ոջախ շինել եր վոչ թե նրա համար, վոր այսօր վորդիները կխսկան, յերկուքի բաժնեն...

Արշակը հիանալի կերպով կարող եր տուն պահել. աշխատունակ, կտրիճ տղա, լավ արհեստ ուներ ձեռքը, դերձակութուն, մուշթարիները շատ, գործը հաջող։ Սկզբի որերին Մարիամ խաթունը վշտաց, արտոնաց, հետո վարժվելով նոր կյանքին, լրջորեն սկսեց մտածել տղու ապագայի մասին։

— Պիտի պսակեմ Արշակս, տարիքն հասել ե, լավ աղջիկ ձարեք, տղիս հարմար ապրանք։

Ասում եր նա հարևան կանանց ու նրանք միասին կսկսեյին քննություն առնել Այգեոստանի աղջիկները, աչքե ականջն անցնել։

— Կալոյենց աղջիկն ուզե Մարիամ խաթուն, շատ գեղեցիկ ե, չինարի բոյ, նշաձև աչք-ունք ունի։

— Ինչքո ե պետք գեղեցկությունը, թող բնավորությունը լավ լինի, ձեռքից աշխատանք գա, կերակուր յեփել, լվացք անել, մարդու հետ վարվել գիտենա, այգպիսի աղջիկ կուզեմ։

— Վոր այգպես ե, յես քեզ կկամենամ Մանուշակենց Վոսկոն, համեստ, խոնարհ աղջիկ՝ ինչպես գառը, լեզուն կարճ, ձեռքն յերկար, ամեն բանի ընդունակ, տան իսկական հարս, — հայտարարեց գրացուհին, վոր չարն ու բարին զանազանող կին եր։

Այդ որվանից Մարիամ խաթունը լուրջ կերպով սկսեց մտածել Վոսկոյի մասին, հարցութորձել։

— Ծնողներն վոսկի մարդիկ, ամենքի հետ նստել, կանգնել գիտեն. լավ գերգաստանից հարս բեր, վոր նամուսով լինի և ոջախդ վառ ու պայծառ պահե։

— Զանճմ, յես ել այգպիսին կուզեմ, տունը պահող, ծաղկեցնող ապրանք։

Դրացուհին յերկար գրվատեց Վոսկոյի բարեմասնությունները։ Զարտարախոս կին եր, համոզեց Մարիամ խաթունին։ Հետաքրքրությունը շարժեց։

Յերբ մայրը վորդուն հայտնեց իր ծրագիրը նրա ամուսնություն մասին, վերջինս նախ հուզվեց, վոր մայրն ինքնագլուխ ծրագրեր կը կազմե, հետո խնդաց նրա վրա և ապա լուռթյուն պահեց։ Բայց այդ բոլորը Մարիամ խաթունին մագաչափ չաղդեցին։

— Ձե, վորդի, քեզ չպսակած գլուխս հողի տակ դնելու չեմ. լավ ժամանակն ե, տունդ շենցնող հարս ե պետք։

Արշակը կրկին խնդաց և առանց պատասխանի հեռացավ, նրա ժպիտը համարվեց համաձայնություն նշան։ Վերջապես, այդ գործը կիններուն կատկաներ ու Մարիամ խաթունն աշխուժ գործի անցավ։ Շատ չափեց, չափչփեց, քաղաքի ծանոթ ու անծանոթ աղջիկները քննություն առավ ու վերջը Վոսկոյին ընտրեց։

«Լավ աղջիկ ե, կըսեն, հին, նամուսով տան շառավիղ...»

Ու սկսեց համոզել վորդուն։ Արշակը կզգար, վոր ամուսնություն ժամանակն ե, մայրը ծերացել ե, աշխատող ընկեր ե պետք։ Բայց ով եր Վոսկոն, վոր այդքան կը գովեր մայրը։ Մանկուց աղոտ կը հիշեր, պղտիկ, թխահեր մի աղջիկ, այժմ չեր կարող լավ պատկերացնել. անշուշտ լավ բան լինելու յե, վոր մայրն այդքան կգովարանե, մայրն իր վաճառ պիտի ցանկա և վերջապես ինչ ել լինի, չի հավասարի Յերանուհուն... Յերանուհին ուրիշ եր, ձեռքես գնաց... Տրամություն մի թանձր ամալ մշուշեց նրա հոգին։

Նա ել հարցութորձեց Վոսկոյի մասին, բայց վատ բան չսեց։ Մի անգամ ել հաջողվեց տեսնել նրան, նույն պղտիկ, թխահեր աղջիկ... Յեվ դեռ վորեւե յեղրակացություն չհանգած, յեկավ նշանաւորի ուր, մայրը շատ եր շտապում, իսկ Վոսկոյի բարեկամներն ուրախությունից չգիտեյին ինչ անել. հաջող փեսա եյին ձարել, համեստ, աշխատավոր ձեռք։

Նշանաւորը Արշակի համար անցավ ինչպես մի մշուշապատ անուրջ։ Բոլոր արարողությունների ընթացքում՝ Արշակի հոգում պայծառացած մտացին իրեն հառած գողարիկ, զարմացող աչքերը...

Յերանուհին նստել եր իր կողքին, Վոսկոյենց տանը։ Մանիշակագույն գլխաշորի տակից կպսպլար մետաքսյա նուրբ դեմքը, ինչպես լուսինը ձերմակ ամպի ծվեններեց։ Յերբ Վոսկոն մոտեցավ նրանց ձեռքը թոթվելու, Յերանուհու աչքերը մի պահ շուրացին ու կենտրոնացան Արշակի վրա ու կարծրավարդ այտերին դժադրվեց մի թեթե ժպիտ, վորը մի պահ փայլատակեց շառագունած դեմքը... Արշակի ամբողջ մարմնով մի սարսուռ անցավ։ Ինչո՞ւ Յերանուհին այգպես համառ նայեց իրեն ու ժպտաց։ Ար-

դյոք հեգնեց, վոր Վոսկոն իր պես չինարի բոյ, ասողաշող աչքեր չունի, կարճ, թմրլիկ, սեորակ մի աղջիկ, թե ափսոսաց, վոր ինքն Արշակի կինը չեղավ, Արշակի կինը...

Ու մշուշվեց հայացքը տղի, մտքերը բոլոր խառնվեցին շփոթ ու սիրտը դողաց, ինչպես տերևն հողմակոծ:

III

Մայիսյան մի պայծառ ուր կատարեցին հարսանիքը, յերբ ամբողջ Այգեհտանը զուգվել էր դարնան հրաշալիքներով, ծաղկել, յերբնեանգ քողով պճնվել: Հազար ու մի միտք պաշարել էր Արշակին, չգիտեր ուրախանալ, թե տրտմել այդ ուր: Տունը լեցուն էր ջանքերի բազմությամբ, սազի ու յերգի ձայնը բռնել չորս աշխարհը և ասեն վոք կվաչեր, կթրվուար, կպարեր ու ծափ կուտար: Ինքը նստել էր սենյակի անկյուն, լըջախոհ, հանդիսավոր դեմքով, տոնական շորերով, իր պզտիկ, շղարշված հարսի կողքին:

Կղիտեր հրավառված լույսերի տակ շարժվող բազմությունը, վոր կը վետվետեր ինչպես ծովն ալեկոծ ու դեմքերը ժպտուն, մարմինները բազմաձև, վորոնք կանցնեցին շարժական սովերների պես: Կունկնդրեր Վանա սազի ուրախ թրթիռներն ու հեծկտանքը սրտակեղ, արևելյան յերգերի այն խուժող ու նվաղող ներդաշնակությունը: Իսկ Վանի ջահել աղջիկներն ու հարսները, թե առ թե, բոլորաձև կպարեցին շարժելով ֆիստանների յեղերքները, կուրծքերին արձակ, դեմքերով ժպտուն:

Բայց նա յերբեք չմոռցավ ու չպիտի մոռնա այն վարկյանը, յերբ Յերանուհուն մեջտեղ բերին ու ստիպեցին պարել, յերբ բազմությունը մեծ շրջան բացավ ու իր ծիրանեվառ շրջազգեստին մեջ, գեղաչվի ու չինարի բոյ Յերանուհին թռավ ու ինչպես արաքական նժույգ, շրջան գործեց, շարժելով մարմինը բարեձև և հիանալի մեջքը, թափահարելով թևերն արձակ, փայլեցնելով դեմքը լուսնկա:

Ամենքը կծափեցին և կղիտեցին լարված ուշադրությամբ ու կկանչեցին ձայները բարձր ու հաղթական:

— Հեյ, ջան Յերանուհի, կեցցես դու Յերանուհի...

Յերանուհին կթոեր ու կծփար կուրծքն ալեկոծ, վորպես հորձանքվող ծով. դեղեցիկ դեմքը շառագունել էր յերկնային ճաճանշով. այդ նշանավոր վարկյանին ի մի հավաքելով իր բոլոր զրավչությունները, նա կուգեր ցույց տալ, թե տեսեք, յես ուր,

ձեր թագա հարսն ուր, ինձ ել նայեք, նրան ել, ինչպես վայրի կակաչը վարդին, այնպես ել Վոսկոն ինձ հետ համեմատեցեք...

Արշակի մեծ յեղբայրը, կնոջ հրապույրներն ու հաջողություններն զոհ, ձեռներն բաճկոնի գրպանները դրած, այնպես կնայեր, ինչպես հաղթությունը տարած գորավարն իր զորքին, կարծես մի ամբողջ չքնաղ աշխարհ էր դավթել, անհաս, յերանելի աշխարհ...

Մարիամ խաթունը ընկղմել էր թավիշյա բազմոցի մեջ, իրեն տարեկից խաթունների հետ, ուռած ու փքված այն գիտակցությամբ, վոր յերկու տղաները պսակել, սրտի փափագը կատարել, ուրեմն ամենն յերջանիկն էր այն ուր:

Իսկ Արշակի սիրտը կճմվեր, գլուխը կպտուլտեր հողմադացի պես: Ձեռները դողացին, իսկ աչքերը թրջվեցին արցունքների խուժումից, չկրցավ համբերել, կամացուկ դուրս յեկավ սենյակեն, պարտեղը գնաց: Թող վոչ վոք չտեսնե զինքը, վոչ վոք... ու փղձկաց Արշակին այնպես աղու, այնպես սրտմաշուկ, արցունքները հոսում ելին անզուսպ ու հորդ...

«Գնաց ձեռքես, գնաց...»

Ու թաշկինակը պինդ հպեց աչքերին:

Մայրն իջավ ներքև վորդուն փնտռելու, պարտեղը գնաց ու գտավ նրան, թեև արշակը հանկարծակիի գալով, աշխատեց այնպես ցույց տալ, վոր վոչինչ պատահած չէ, բայց մայրը նկատեց նրա հուզմունքը:

— Վախ, աչքերս քոռանան թող, յեղնիկս, իմ փառքն ու պսակը, այդ ինչ է պատահել բեդ:

Ու անսահմանորեն սիրող աչքերը բթթելով նրան, սրտաճաք, համբուրեց մեղմիվ տղի գլուխը: Մի վարկյան չանցած, մի ուրախ ժպիտ ճառագայթեց խորշումած դեմքին:

— Ա՛, հասկացն, այժմ գիտեմ, թե ինչու դառնացել ե սիրտըդ, յես ել պսակվելուս որն ուրախությունից կուլայի, հանաք բան չե պսակվելը:

Տղան լուռ մնաց ու մոր հետ վերադարձավ սենյակ, բայց նրա հոգին ձոռան յերկնքի պես մնաց մառախուղված...

IV

Ամուսնությունից հետո Արշակը փոխվեց: Ել առաջվա կենսուրախ, թրվուռն ջահելը չեր, այլ ծանր գլուխ, աշխարհի չարն ու բարին տեսած մարդ: Աշխարհի ցավն ու չորը, կարծես նրան ելին

տվել: Առավոտը կանուխ գործի կերթար, մինչև իրկինամուտը ասեղ կզարններ ու ամեն մեկ ասեղ զարնելուն՝ մի հառաչանք կը թռչեր կրծքեն, խոր հառաչ: Հաճախ, իր հոգին մութ ամպերով կմթազներ ու կալեկոծվեր փոթորկված ծովի պես: Իրիկունները տուն կուզար հոգնած, վաստակաբեկ: Կճաշեր լուռ: Քիչ կզրուցեր մորն ու կնոջ հետ, յերբեմն զժկամակությամբ կպատասխաներ տրված հարցերին: Ծաշից հետո սրճարանը կերթար, կնստեր մինչև ուշ գիշերը ու կգնար տուն, յերբ բոլորը քնած ելին վաղուց:

Մարիամ խաթունը կսկիծով կհետևեր վորդու մեջ կատարվող այդ փոփոխության, շատ քիչ կխոսի տղան, տանը չի նստում, մեր ե առաջվա Արշակը... Ծծղկոտուն իր Արշակը:

— Տղիս աչքի տվին, չար աչքի, փոխվեցավ գնաց, թող այդպես արողի տունը ավեր դառնա:

Կմտմտար ու տրտմորեն կճոճեր ալեմազ գլուխը: Հարսից թեև գոհ էր, թեև Վոսկոն ամեն աշխատանքի դառն պես լուռ ու մունջ կվազեր, բայց Մարիամ խաթունը Յերանուհուն ավելի կսիրեր կան Վոսկոյին:

— Յերանուհիս արլան-թարլան, հատը չկա քաղքին մեջ:

— Վոսկոն ել թայը չունի, բայց Յերանուհիս ուրիշ բան ե...

Խոսում էր Վոսկոյի ներկայության, յերբ առիթ լիներ այս կամ այն բարեկամին՝ հարսների մասին կարծիքը հայտնելու:

— Ե՛հ ջանք, ամեն մարդ իր ճակտի գրին, իրեն սահմանված գծին, մեկը լավ, մյուսը վատ, աշխարհի բան...

Ու Մարիամ խաթուն այսպիսով կփակեր խոսակցությունը:

Հաճախ, յերբ տղան գիշերները կուշանար կամ զժկամ կխոսեր մոր հետ, վերջինս կսրտնեղեր, մայր էր չի, աշխարհ տեսած, փափկասիրտ կին, ու իր հոգու դառնությունը պիտի արտահայտեր չի, տղի վրա չեր կարող, վորովհետև նա իր վորդին էր, ջիգարը ու սրտնեղության առարկան կը առնար Վոսկոն:

— Ա՛յ աղջիկ, ինչ կարճ բոյ ունես, մի թիզ, մորդ բոյն ել այդպես էր, հարսնիքդ չտեսած մեռավ, յերջանիկ լիներ հարսնիքըդ կտեսներ, հետո կմեռներ:

Կամ՝

— Յերեսներդ ինչո՞ւ այդպես պուճուր են, յերկու մատ, թուշ չունեն, ինչ ե:

Վոսկոն լուռ կլսեր կեսրոջ խոսքերը: Ասենք նա առարկել չգիտեր, յեթե պնդեյին, վոր մածունը սև է, կհամաձայնե՞ր չա-

ռարկելու համար, թեև համոզված էր, վոր մածունը սև չէ ու չի կսրոջ լինել: Առարկելը նրա համար նեղություն էր, գլխացավանք: Վոսկոն հենց սկզբից զգաց, վոր ինքը սխալ տեղ է ընկել, վոր թե կեսուրը և թե մանավանդ ամուսինը չեն ակորթում իրան: Բայց իր բախտն էր, կյանքը, պիտի քաշեր: Նա կզղար և այն ել վաղուց, վոր ինքը կարճ հասակ ունի, մի թիզ: Մարմինն ել փոքր, կճատ ավել: Դեմքը պզտիկ, բոլորակ, աչքերն ու շրթունքներն այնքան են մերձեցել իրարու, վոր այտերին շատ քիչ տեղ են թողել: Ուրիշները դեղեցեկ կլին ծնվել ու հասակնին ձգել ինչպես բարդի: Բայց ձեռքումն ի՞նչ կար, աշխարհի խոնարհ կուշ: Հոր տանն ել քչխոսիկ, շատաշխատիկ աղջիկ էր:

Սակայն Վոսկոն տվին Արշակին: Քչերն ելին հավատում, վոր նրա բախտը կարող է այդպես կտրուն լինել: Թաղի ամենն փնտռված ջահեհներից մեկի կինը... Այն Վոսկոն, վոր հոր տանը ժամերով նստում էր սենյակի մեկ անկյուն, անձայն, անծպտուն գուլպա գործում ու կարելի չեր չիմանալ, վոր այնտեղ մարդ կա նստած, կենդանի արարած...

Բայց Վոսկոն ել սիրտ ուներ չի, մարդ էր, մարդու աղջիկ ու այդ ամենի մասին միտք կաներ, մաշող, անաղմուկ միտք...

Յերբ Յերանուհին կզար իրենց տուն, այդ խուրնի հրեղեն հարսը, Մարիամ խաթունի սիրեկանը, կնստեր ժամերով կեսրոջ հետ կխոսեր ու յերբեք Վոսկոյի կողմը չեր նայում, իբր թե նա չկա: Յեթե նայեր, վերից վար կչափեր սուր հայացքով. կհեգներ, ծանր կաներ...

Մարիամ խաթունը Յերանուհու հետ կխորհրդակցեր, նրա կարծիքը կիմանար տան գործերի, լվացթափի, կերուխումի, ամանչամանի մասին: Տան բոլոր գաղտնիքները կհաղորդեր նրան ու մարդու տեղ չեր հաշվում կրտսեր հարսին: Կարծես Արշակի տան հարսն ել Յերանուհին է: Վոսկոն հեշ, գոյություն չունի... Հաճախ, կեսուրը Վոսկոյին կհրամայեր.

— Աղջի, վեր յեկ, հաց բեր, պտուղ ու բաղջրեղեն բեր, յեղ-նիկս անուշ անի:

Ու Վոսկոն կվազեր լուռ ինչպես աղախին, կբերեր ամենաբնախոր անուշեղենները ու կշարեր տագեր կնոջ առաջ: Վայ նրան, յեթե վորեւե բան պակաս թողներ, ուտելիղենը թափեր պատահաբար կամ ավստները ծուռ դասավորեր:

— Հը՛մ, հոգ գլխիդ, ուշադրությունը վրեն կազնի՞ վոր, բան սովորեցնող ել բերենք պիտի:

Յերանուհին սուր կերպով կնայեր Վոսկոյին, քթին տակ կխնդար ու փայլում էյին նշաձե, սևորակ նրա աչքերը: Մինչ Վոսկոյի մարմինը կողար, ջղախուժյունից չգիտեր ձեռներն վորտեղ պահել, կեսրոջ խոսքերը տագեր կնոջ ներկայութեանը, վորին առում եր իր հոգու բովանդակ ուժերով, մուրճի պես հարվածում էյին ծանր ու դաժան:

— Անուշ արա, ջանս, այդ աղվոր աչքերիդ մատաղ. տանս դուռը կրնկի վրա բաց ե քեզի, գնա, յեկ...

Մարիամ խաթունն այնպես կխոսեր, վոր կարծես Յերանուհին եր այդ տան տերը, իսկ Վոսկոն ծառայելու համար էյին բերել, գին չունեցող մի ապրանք, վոր կա կամ չկա տան մեջ, մեկ է: Յեվ յերը կեսուրը հարցնում եր ավագ հարսին գործերի մասին.

— Պետք ե այսպես անել, խաթուն, — պատասխանում եր Յերանուհին ինքնավստահ ու անմիջապես կհետևեր կեսրոջ յեզրակացութեանը:

— Կեցցես, թայը չունի վոր, վոր քաղքին մեջ մեկ հատիկ հարս ե, անգին բան, վոսկի...

Այս բոլորը կազգային Վոսկոյին, սիրտ ուներ չէ ու կմղդներ, կաղնձվեր լուռ, հոգեմաշ, ինչպես ներսից մխացող ծառ...

V

Ժամանակն արագ անցավ, յերկու տարի: Աշխարհն իր շրջանն արավ միևնույն թափով, հետևից քարշ առավ մեր վողորմելի կյանքը: Բայց Վոսկոյի վիճակը դեպի լավը չգնաց: Արշակի վոտքն ավելի ու ավելի կտրվեց տնից: Հաճախ գինետներն եր ընկած, յերբեմն ել հարբած կդար տուն: Շատերին զարմանք ու ցավ պատճառեց նրա այդ կյանքը, անհասկանալի բան: Մարիամ խաթունի մագերն արագորեն ձերմակում էյին ու դեմքի կնճիռները բազմապատկվում սրտի մորմոքից:

— Պսակվեց տղաս թե չե այս որն ընկավ, իմ ազիդ, ծծղկտուն տղաս — մտառում եր ձեռները ծունկերին զարնելով:

«Ուրեմն յես եմ մեղավորը... մտածեց Վոսկոն ու այդ միտքը կամրանար, կամաց, կամաց կհիմնավորվեր ուղեղում:

Արշակը իր յերեսին չեր նայում, գիշերներն ուշ կպառկեր անկողին, մեջքի վրա կխոմբար. թող Վոսկոն կծկվի անկողնի մեկ անկյուն, չորնա ու պապանձվի, ինչ հոգ...

Գարնան վերջերին նրանց տան մեջ տեղի ունեցավ մեծ փոփոխություն: Արշակի մեծ յեղբայրը գյուղերում հոգեր

ուներ, մալ տավար, վար ու ցանքսով կզբաղվեր: Մի անգամ գյուղը գնաց ու չվերադարձավ. լուր բերին, վոր քրդերը ճանապարհին սպանել են, ավագակային սխրագործություն...

Յերանուհին այրիացավ: Մարիամ խաթուն յերկու շաբաթ սև շոր կապեց գլխին, արտասովեց, քիչ կերավ: Ու յերբ սուգը վերջացավ, Արշակին ասաց.

— Յերանուհին մեզ մոտ բերենք, մեր հարսն ե, մեր նամուսը, պետք ե մենք պահենք, յեթե ծանրություն լինի, ջանել կնիկ ե, կարող ե մարդու գնալ:

Արշակը գլուխը թեքեց վորպես համաձայնության նշան, սակայն նրա սիրտը խայթեց ինչ վոր բան... Վոսկոն սարսափահար նայեց կեսրոջ աչքերին և ուղեց ինչ վոր ասել, բայց լռեց, լեզուն չեր շարժվում, իր ձեռքին ինչ կար վոր, իզուր եր իր միջամտությունը:

Այն որ կարելիս Արշակի ձեռքը հաճախ դողաց և ասեղը սխալ դարկավ, Յերանուհին իր տուն, ինչ անակնկալ, յերազի մեջ խոմ չլինի, սիրտը սկսեց զարնել բերկրալից և սակայն ինչպե՞ս ուրախանալ, իրեն ինչ, ուրիշի կինը չէր հաշվում հանգուցյալ յեղբոր կինը և վերջապես չէ վոր ինքը կին ունի, Վոսկոն...

Սակայն ինչպես ապրեն պիտի նրանք միևնույն հարկի տակ. ինչպես պիտի պահե իրեն, վոր տան մեջ թյուրիմացություններ չպատահեն: Ծանր մտքերը պաշարեցին Արշակին ու հոգու վրա ծանրացան մառախլապատ ամպերը, սիրտն այնպես կզարնե, ինչպես ժամացույցի սլաքը, ուրախությունից... Ասեղը կթռչի մատներեն, կսահի ու չի հնազանդում. սխալմամբ մի քանի անգամ ձեռքը ծակծկեց, արյունը դուրս ծորաց: Ու ամբողջ որ անհանգիստ եր, զարնան վարարած գետի պես:

Յերեկոյան վաղ տուն յեկավ: Զանազան տեսակ պտուղ ու քաղցրավենիք բերեց հետը, կարծես մի նշանավոր հյուր ունեկին:

Վաղուց չեր տեսել Յերանուհուն, վերջինս այն ժամանակ կայցելեր իրենց, յերբ Արշակը բացակա յեր տնից: Արշակն ել կխուսափեր յեղբոր տունը յերթալուց: Իսկ այժմ Յերանուհին յեկել ե արդեն իր տունը և պիտի ապրի այնտեղ, յերազում չլինի արդյոք...

Յերանուհին նրան գլխավորեց շառագունած այտերով և անուշիկ ժպիտով: Սև հագուստի մեջ, այնպիսի չքնաղ փայլ ուներ

նա, վոր պատահած դժբախտության արտահայտությունը չկար, նախորդ որերի նույն պայծառությունը, նույն հմայիչ, դյուրթական ժպիտը...

Տղին տեսնելով Մարիամ խաթունը փղձկաց.

— Յերանուհին մեզ մոտ յեկավ, այրիացավ յեղնիկս, անի, իմ խեղճ, իմ սիրելի Աշոտ, թող գնդակը սրտիս դիպչեր ու քեզի վոչ, այն վո՞ր քարսրտի ձեռքը բարձրացավ վրադ...

Ու հեկեկաց աղիողորմ: Յերանուհին տրտում ու լուռ, գլուխը խոնարհեց: Վոսկոն թաշկինակն աչքերին սեղմեց, արտասվեց: Վոչ վոք չիմացավ, թե ինչո՞ւ կարտասվեր Վոսկոն...

Արշակի կոկորդն ել սեղմվեց, գնաց պարտեզն ու յերկար, յերկար թափառեց ծառերի միջին, խաղողի թուփերի արանքը: Նրա սիրտը չեր դառնացնի, վշտի արցունքները չեյին հոսում, հոգին այնպես վճիտ եր ու խաղաղ, ինչպես անամպ յերկինքը, աչքերի խորքում կհուրհուրար բոսոր մի ճառագայթ, այրող բոցը...

VI

Զարմանալի նորությունն այն եր, վոր Արշակն այնուհետև դորձատեղից շուտ կվերադառնար և իրիկուններն ել տանը կը նստեր: Տարորինակ փոփոխություն ու չգիտեր ուրախանա՞ր Վոսկոն: Ուրախանալու առիթ չկար, յերբ ամուսինն առաջվա պես չեր խոսում հետը, բանի տեղ չեր դնում, իր գոյությունը տան մեջ մեկ եր նրա համար: Գիշերները թող Վոսկոն մեն մենակ կձկտեր անկողնում, շուռ մուռ դար այս կողքին այն, հաղար, հազմադար, տխուր մտքերով տոչորվեր, ինքնիրեն հեծկտար ու մղձներ...

Ամուսինը վոչ միայն կանուխ տուն կըդար, այլ հաղար ու մի բարիքով բեռնված, դեմքին ուրախ ժպիտ, սափրած ու թարմ:

— Յերանուհուս վոտքը բախտավոր յեղավ: Տղիս միտքը դուրսը չի, դեմքին ցնծալից ծիծաղ կա, չար աչքը կուրացավ...

Մարիամ խաթունը բերկրանքով կհետևեր վորդու մեջ կատարված փոփոխությանը:

Յերանուհին յեկավ թե չե, սկսեց այնպես վերաբերվել Վոսկոյին, ինչպես տիրուհին իր աղախնուն: Կարծես Վոսկոն ձայն չուներ տան մեջ:

— Վոսկո, այս շորերը լվա, ամանները մաքրե, սենյակի հատակն ավլե ու գորգերը թափ տուր, Վոսկո:

Կամ Մարիամ խաթունին դառնալով.

— Վոսկոյին կարգադրե, թող այս բանը այսպես անի, այն բանը այնպես:

— Դու տանը պզտիկն ես, կրտսեր հարսը, ամեն ինչ դու պետք ե անես, տան լուծը կրտսեր հարսի վզին ե...

Կհայտարարեր Մարիամ խաթունը: Մեկ ել Յերանուհուն կափսոսար:

— Խուռնի հրեղեն ե, բերանս չի բռնում գործի դնել...

Այն, Յերանուհին թանգ ապրանք ե, նրա ձեռները լվացքի համար ստեղծված չեն, վոչ ել ավելի կոթը բռնելու: Նուրբ, դյուրաբեկ մեջքը կառուցած չեն հատակին ծռելու: Հագուստները մետաքսյա, միշտ մաքուր ու նոր, թոզի համար կարված չեն: Իսկ Վոսկոն վոչ միայն կրտսերն եր, այլ Վոսկոն, մի հնազանդ գառ: Անբարբառ մի աղջիկ, հասարակ շորերով, ձեռները կոշտ, աշխատանքի համար ստեղծված հոգի:

Որ ու դադար չուներ Վոսկոն, բավական եր մի պահ հանգիստ շունչ առներ, Մարիամ խաթունի ձայնը կհնչեր բարձր, տղամարդային:

— Աղջի, սեասիրտ, փոշին բռնել ե տունս, չմաքրես, կապերտները չթոթափես, ձեռներդ թուլացել են, ինչ ե, քեզ տունս բերի, վոր շենշենիք գցես, ձրի հաց ուտողը չբերի, հողը գլխիդ: Յեթե պատահեր, վոր Յերանուհին վեր կենար ու տնազներ անելով ավելն առներ ձեռքը:

— Թո՛ղ, անուշիկս, յեկ նստիր քովս, ավելին ձեռք տալը քեզ չի վայելում. տանս փառքն ես, յեկ նստիր:

Ու Յերանուհին կգար, խաթունի նման կրազմեր կեսրոջ կողքին՝ թավիշյա բազմոցների վրա:

Վայ Վոսկոյին, վոր ուշանար կամ թերի կատարեր գործը: Մարիամ խաթունի ձայնը կհնչեր տիրական, բարկությունից ձեռները կզողային ու դեմքի խորշոմների թիվը կբազմապատկվեր: Սիրտը դող, Վոսկոն կվազեր գործի, աշխուժ ու ժիր, վոր կեսրոջ սիրտը խոշ լինի: Աշխատելու ժամանակ, հաճախ կը թվեր թե կեսրոջ աչքերն իրեն են հառել, կպսպան, կհրամայեն, իսկ Յերանուհու աչքերը կհեղնեն թունոտ ու կփայլեն գեղեցիկ... Որերը կանցնեյին այսպես ու Վոսկոյի բերնից դժգոհության խոսք չեր թռչում, անբարբառ թռչուն: Աղջիկ ժամանակն ել չխոսկան եր, յեթե խոսեր ել՝ այն ատեն, յերբ կարիք չկար, այդ նյութի մասին արդեն խոսել վերջացրել էյին: Յերանուհին

կըժպտար, յերբ բոլորը ժպտացել էյին արդեն, և յերբ ընկերուհիները կխնդային վրան, ինքն ել կխնդար, համարելով այդ ամենը բնական: Ամեն բանի մեջ կուշանար Վոսկոն, ինչ անենք, վոր ուշ կմըններ, հինգ բոպե հետո, բայց կաշխատեր, իր գործին եր:

Վոսկոն տանջանքով կզգար, վոր կեսուրն ու ամուսինը իրավացի չեն: Յերանուհին ել պետք և աշխատի, ինչո՞վ և ավել վոր, թե ձրի պահեն և թե ձեռքը կոնակին ժող դա, արդարութեան ե: Մի անգամ իր բարեկամներից մեկը հյուր յեկավ և տեսնելով Վոսկոյի վիճակը, չկրցավ զսպել ինքնիրեն, ասաց.

— Վոսկո, փոխանակ Յերանուհին ծառայելու, ինքդ կծառայես նրան, չե՞ վոր քո տանը կապրի, վրադ են նստել Վոսկո, աչքդ բաց...

Բայց խեղճ Վոսկոն ինչպես աչքը բանար: Ամուսինը պետք եր պաշտպաներ, թեթիկունք դառնար իրեն: Մինչ Արշակը նրա յերեսին անգամ չի նայում ու թողնում և, վոր խեղճը մեջքը կքի, վիզը ծոխ ու հոգսերի մեջ մաշվի, գնա...

VII

Յերանուհու կյանքն այժմ ավելի լավ եր քան առաջ: Առաջ ինքն եր տուն պահողը, այժմ կեսուր ունի ու մանավանդ Վոսկոն, վոր կաշխատի ինչպես մեքենա: Ամուսնուն չեր սիրած բնավ, այդ լայնթիկունք, չեչոտ դեմքով մարդուն. վորքան տարբերություն նրա և Արշակի մեջ: Արշակը պարթև, հետաքրքիր, ձեռնկալուն մարդ, մինչ ամուսինը մոռալ եր, իր գործերի ու հաշիվների մեջ ընկղմած:

Այժմ Յերանուհին տիրուհու պես կապրի: Առավոտներն ուշ վեր կկենա անկողնից ու ժամեր են պետք, վոր մազերը հարդարի հայելու առջև, ապա գուլպան ձեռքն դուրս կըգա այգին, այս ծառի տակ, այն կանաչ թումբի վրա կնստի, կգուլպայի ու կնայի հեռու, հեռու, այգեստանի կանանչ, կապույտ հեռուները կամ դրկեց հարսների հետ զրույցի կընսի, քաղաքի այս կամ այն աղջկա չարն ու բարին կքննի:

Ամուսնու մահը նրանից մի քանի կաթիլ արցունք խլեց, արցունքները խլեց, վորովհետե պետք էյին, չարտասովեր ուրիշների աչքին կզարնվեր: Սրա նրա մոտ վշվշաց, հառաչեց, իրր թե մեծ, անբուժելի վիշտ ունի: Ժամանակն անցավ, ամուսնու մահը դարձավ հին պատմություն, մոռացված հուշ: Այժմ Յերա-

նուհին ուրիշ հոգսեր ունի, հուզումներ, ալեծովի, գլխապտույտ մտորումներ... Արշակի հայացքը...

Յերբ ճաշի կամ ընթրիքի նստենք, աչքը իմ կողմն և, դուրս գալուն ինձ կնայի, ինչպիսի վառվող աչքեր... կկարմրի ճիշտ ախպես, յերբ յես աղջիկ էյի ու նա ինձ հետ պարտեզում պահվորուք կխաղար: Այդ թիզկես Վոսկոն պիտի լիներ Արշակի կինը...

Ու կծփա Յերանուհին, հոգին մրրկահույզ կալեկոծվի: Կարմիր ալիքը կշառագունե գեմքը, յերբ հայացքն Արշակին առնե ու չի կարող նրա համառ հայացքներից ազատվել: Շատ լավ կզգա, թե ինչու Արշակը վաղ տուն կգա, իրիկունները տանը կանցնի և ամեն տեսակ բարեքները հետը կըբերե: Վոսկոյի՞, այդ կճատ աղբիւրն համար, ո՞վ յերեսին կնայի վոր, Արշակի պես ջիվան տղան, նրա հոգին վաղուց կճանհար, այդ դյուրագրգիռ, փոթորկոտ, առնական հոգին:

Այս մտորումների մեջ Յերանուհին, հաճախ յերկար կնստեր այգում կեռասենու կամ խնձորենու տակ, յերբ կիջներ մթնշաղը, Այգեստանի հիանալի, խաղաղ իրիկուն: Աստղերը կբանային վոսկեզոծ աչքերը, կշողային կապույտին մեջ ցանված բյուրավոր ադամանդների պես: Զեփյուռը կթռչեր, կմառնահարեր ծաղիկների փակված թերթիկները: Յերանուհին ձեռներն յերեսին կոթնած անուշ յերազներով կորորվեր...

Բայց ահա մթնշաղի մեջ մի սովեր... մարդերը թեթև խըշշացին, ո՞վ և, մութին մեջ մի դույզ աչքեր համառորեն կնայեն:

— Յերանուհի...

Արշակն և: Յերանուհին խկույն կկանգնի, գլուխը պտույտ կուտա, աչքերը կմթնանա ու սիրտը կխշշա Վանա ծովի պես:

— Յերանուհի, յես եմ չվախենաս, բարի յերեկն:

— Բարի յերեկո... կշնջա Յերանուհին ու գլխահակ, շփոթված լուռ կմնա:

— Յեկա տուն քեզ չտեսա, սիրտս նեղացավ, պարտեզն յեկա հանդիպեցի քեզ, ախ, ինչպես սաստիկ կզարնե այժմ սիրտս ու հոգիս կըբերկրի ուրախ...

Յերանուհին ժպտաց: Նրա ժպիտը թեև չնկատեց, բայց զգաց Արշակը:

— Իսկ իմ սիրտը միշտ տխուր և, լավ որ չտեսած անտեր թռչուն դարձա:

— Ախ, Յերանուհի, այդ ինչեր կխոսես, ով քեզ անտեր

կթողնի. ինձ յեղբորս տեղը հաշվե, աչքիդ վերև հոնք ասող չկա, տունս, ջանս քոնն ե, ծաղկի պես կպահեմ քեզ...

Յերանուհին բերկրանքով լցվեց, ժպտաց նազանի:

Արշակն ավելի մոտ յեկավ: Մարմինն ամբողջ կզոզար ու սիրտն այնպես ուժգին կղարներ, վոր Յերանուհին անգամ կլսեր նրա սրտի ձայնը:

— Կհիշե՞ս Յերանուհի, յերբ դեռ պզտիկ էիր, փոքրիկ, անուշիկ աղջիկ, ինչպես կվազվեցիր միտս ծառ ծաղիկներու մեջ, կանանչին վրա, ջուրերու յեզերքը. կհիշե՞ս...

— Ինչպես է, անի, յերանի այն որերը, — մրմնջաց Յերանուհին ու թեթե հառաչեց:

— Կհիշե՞ս Յերանուհի, յերբ մի անգամ պահվառուք խաղացինք, դու պահվեցիր վարդի թուփերի մեջ ու յերկար փնտռելով հազիվ գտա քեզ, վարդի փշերից խայթվել էիր ձեռներդ, արյունոտվել և յես համբուրեցի ձեռներդ, կհիշե՞ս...

Յերանուհին ամեն ինչ կհիշեր մանրամասն, պայծառ, բայց յերբ շատ մոտ զգաց Արշակի հրաբորբոր աչքերը, սարսուռով լեցվեց, նայեց շուրջ բոլորը, կարծես հազար-հազար աչք կհասներ ու հազար հազար ականջ ունկն կգներ... Արագորեն շուռ յեկավ:

— Կերթամ տուն, խաթունը կսպասե ինձ, ուշ յերեկո, տեսնողն ինչ պիտի ասի...

— Կանց, Յերանուհի — շշնջաց տղան: Բայց Յերանուհին անհայտացավ ինչպես ուրու:

Նա մենակ մնաց:

Յերկար, շատ յերկար զրոսնեց Արշակը ծառուկիների յերկայնքնի վար, շվաց, սղսղաց, մտորեց և անուշ անըջեց: Այն գիշերը, նաև հաջորդ գիշերները հանգիստ չեղ կարող քնել. այս կողքին, այն շուռ կգար ու կխոկար: Վոսկոյին ինչ, կծկվել եր անկողնի անկյունը, փայփայող, սիրտ տվող չկար, առանց արևի շողի՝ սևով կանցներ որը: Վոսկոն չկրցավ իմանալ, թե ինչո՞ւ Արշակն անհանգիստ է, քիչ կքնի, իսկ վոր Արշակը չեղ սիրում իրեն, վաղուց հայտնի յեր Վոսկոյին...

VIII

Յերանուհու հոգին փոթորկվել եր ինչպես ծով... Արշակի հանդիպումները մեկ չեղ ել յերկուր, շարունակական էին: Պարտեզում թե տանը, բավական է, վոր մենակ մնար, Արշակն

այնտեղ եր, նրա հրաբորբ աչքերն իրեն հառած, վառում, խորովում ելին այդ համառ աչքերը ու ամեն տեղ, ծառի թե թուփի տակ, տերևների մեջ, Արշակի շրջունն եր, Յերանուհի...

Յեվ Արշակն իր տագրն եր, ամուսնու յեղբայրը...

Մի ժամանակ ինչպես նա տեսնում եր նրան, յերբ ինքը հասած աղջիկ, ծանր ու բարակ, վայելուչ ու գեղեցիկ, կոպասիլ յերջանիկ այն որվան, յերբ հարս պիտի գնար ու այդ սպասումների ժամանակ քանի, քանի անգամ յերագել եր նրան, բայց բախտն այնպես դասավորեց, վոր ամուսնացավ Արշակի յեղբոր հետ: Իսկ անշուք, յերբ իրերի ընթացքն անսպասելիորեն փոխվեց ու նա յեկել ապաստանել է յերագված մարդու ոջախը, յերջանկության դուռը, վորը սակայն ամուր փակել է Վոսկոն, մի ձվտած հավ... Ինքը պիտի լիներ Արշակի կողակիցը, վոր արժեր...

Յերանուհին ամբողջ հոգով առում եր Վոսկոյին, ծաղրում ու հեգնում նույնիսկ Մարիամ խաթունի ներկայության, ինչ ոգուտ, ինչ դուրս կգար դրանից, ճակատագրական մի հորված եր պետք ազատվելու նրանից, մահը... Իսկ այդ յերբ և ինչպես. դրանից ել ինչ շահ, կարող եր այդպիսով հասնել նպատակին, ամուսնանալ Արշակի հետ: Լաված բան է, վոր կինը ամուսնու յեղբայրն առնե. անհնարին և խայտառակ բան...

Այս մտածումներն ահա տանջում էին նրան, ջղային, դյուրազրգիլու դարձնում:

Իրիկուն եր: Անհամար աստղերը կշողային յերկնակամարին: Մեղմ, զովաշունչ զեփյուռ շոյելով, գուրգուրալով կանաչներն ու տերևները սլալում եր հեռու, հեռու: Նստել եր Յերանուհին պարտեզի մի անկյուն, ընկուզենու թանձր ստվերի տակ ու անըրջում իրիկվա անգորբության գրկում:

— Ինչ հրաշալի յես Յերանուհի, յերկնային կուշ, ծաղիկների փունջ, քեզ փնտռելով հոգնեցի, հանգիստս խլեցիր, դադար ու քուն չունեմ:

Ասաց Արշակը նստելով նրա կողքին և ջղայնորեն փետտելով ընկուզենու լայն տերևները:

— Դու կին ունես Արշակ, Վոսկոն, իմ ճամբան ուրիշ է, քոն ուրիշ. բախտը մեզ զատել է վաղուց:

Պատասխանեց Յերանուհին ուշադրությամբ դիտելով բոլոր-տիքը:

— Կին ունեւմ, այո՛, բայց վոր չեմ սիրում. ան, Յերանուէրի, չգիտես թե ով ե սիրտս այրողը, քեզ համար կմխա հոգիս...

— Իսկ Վոսկոն:

— Վոսկոն... — շնչաց Արշակը ու հառաչեց խոր, լեզուն կապվեց, չեւ իմանում ինչ ասեր, յեթե այդ վարկյանին Վոսկոն ձեռքն ընկներ, մազերից բռնելով քարշ պիտի տար, խեղդեր: Այո՛, Արշակը պատրաստ եր այդ անել Յերանուէրու մոտ, վորպեսզի ցույց տար նրան, վոր Վոսկոն վոչինչ արժե իրեն:

— Դու կին ունես, Արշակ, չի կարելի, մեկ ել դու իմ տագրերն ես, — մրմնջաց Յերանուէրն մութի մեջ համառորեն նայելով նրան:

— Ե՛, ինչ անենք, փորձանք յեկավ գլխիս, կին ունեցա, բախտի բան, բայց յես քեզ կը սիրեմ, Յերանուէրի, կյանքիս արեւն ես դու, ծաղիկ բուրաստան, իմ սերը. ուժերիցս բարձր ե տանել այս ցավը...

Լուսթյուն:

— Նա կինս ե, դուն իմ յարը, սրտիս սիրեկան, իմ ազիզ յարը. առանց քեզ ինձ կյանք չկա, Յերանուէր... շնչաց Արշակն ու մեղմիվ գրկեց նրա իրանը: Յերանուէրն հանկարծակիի յեկած թռչունի պես թալրտաց նրա թևերում, մի պահ սմքեց, կծկվեց... ապա զարհուրելի հայացքով շուրջը նայեց, կարծես ամեն ծառ ու ամեն տերեւ լուռ և ուշադիր նրանց եր հետևում: Իսկույն դուրս թռավ Արշակի գրկից ու փախավ դեպի տուն, ինչպես արագավազ յեղնիկ:

— Յերանուէրի, պոկեցիր սիրտս, այրեցիր ինձ, իմ ազիզ յար...

Անցնելով խավարամած ու յերկարածիգ ծառուղիներից և ուրախանալով, վոր վոչ վոք չնկատեց իրեն, Յերանուէրն յեկավ տուն իր սենյակը, յերկնցավ անկողնի վրա ու գլուխը բարձին՝ մութի մեջ հեծկտաց... Յնր, թոթովեցին շրթունքներն ու հոգուն պատեց մի անհուն բերկրություն: Կարծես ամբողջ աշխարհի յերջանկությունը փնջել իրեն եյին տվել ու այդ յերջանկության արցունքներն եյին, վոր կցայտեյին ու կվարարեյին նրա աչքերը:

«Ազիզ յար, Արշակի յարը... շնչաց մեղմիվ ու շոյեց այտերը, վորոնք կայրվեյին կրակի պես, դեռ չչորացած համբույրից...

IX

Յերանուէրն կեսրոջը խնդրեց, վոր Արշակն իրեն մի ձեռք

նոր շոր կարել տա: Մարիամ խաթունը ճաշի ժամանակ Արշակին տաց.

— Յերանուէրու համար մի ձեռք գեղեցեկ հագուստ. մետաքսյա լինի, լավագույն ապրանքից:

— Աչքիս վրա, ինչ պետք ե ասեք — պատասխանեց Արշակը, ժպտաց ու հրաբորբ հայացքն ուղղեց Յերանուէրուն:

— Կրկնում եմ, լավ կտորից լինի. այնպիսի ապրանք, վոր մատով ցույց տան հարսիս: Թող բոլորն ասեն, կեցցե՛ Արշակը, յեղբոր կինը պահել գիտե:

Մարիամ խաթունը Վոսկոյի համար վոչինչ չպատվիրեց, կարծես նա չկա: Վոսկոն դառնացած հոգով, արցունքներն աչքերի մեջ խեղդելով, սեղանը հավաքեց ու յերբ ամուսինը հեռացավ տնից, կեսրոջն ասաց քաջբշկելով.

— Ապա ինձ, խաթուն. յես մարդ չեմ, ինձ ել շոր ե պետք:

— Ե՛, դուն ել, մուկն ել մեջ ընկավ. հագուստդ բավական ե քեզ, ինչի՞ք ե պետք նորը, տեղդ նստիր ու գործիդ նայե — սաստեց կեսուրը:

— Դու խոմ տնից դուրս չես գնում, քեզ ինչ հարկավոր ե նոր շորը, — ասաց Յերանուէրն հեգնական ժպիտով:

— Չե մի, քածին թանգադին շոր կարենք պիտի, արբշումե հագուստ. թիզկես բոյին մտիկ տամ ուրախանամ, մեկ իրեն նայեք, մեկ ել ախորժակին: Նոր շոր հագնե ու գործը թողած ձեռնապար յեկնե առջես:

Ամպերը կուտակվել էյին սրտին, Վոսկոն փղծկաց. արցունքներն հոսեցին վարար ջուրի պես ու հեկեկանքն աղեսարը՝ լցրեց ամբողջ տունը:

Յերանուէրն քահ, քահ ծիծաղեց ու նույնիսկ դո՛ն մնաց նրա լացից:

Մարիամ խաթունը գլխաշորի տակից վոսկոր քիթը դուրս յերկարեց ու ճչաց ջղային:

— Յեկ ու սրա լացին մտիկ արա. պզտիկ յերեխա բերինք տուն, վոր ուզած ատենը լաց լինի: Փոշին բռնել ե սենյակները, ավլող չկա. գնա ու գործի կանգնի:

Մի շաբաթ չանցած Յերանուէրն փայլեց նոր շորերի մեջ. փայլեց իր գեղեցկության և հրապույրների բովանդակ ուժովը: Մետաքսյա ամենալավ գուլպաներ, յերկարածիտ, փայլուն կոշիկներ հագավ: Վոսկոյին մի թաշկինակ միայն տվին, ավելորդը Յերանուէրու շորերից, մի փշուր կուտ այդ մոռցված թռչունին: Թող

Յերանուհին լավ գուգվի, հյուրերի ներկայութեան սենյակի ճակատին բազմե, որորվի ու շորորվի, իսկ Վոսկոն շարունակ նույն հնամաշ հագուստի մեջ աղախնութեան անե, աշխատի ու տրորվի իր սեփական տան մեջ, Արշակի կինը, Վոսկոն...

Իր անձի հանդեպ ցույց տրված մեծ անարդարութիւնները ճնշում էին նրա հոգին, կըրժ ինչպէս ձյունների կույտերից ծանրաբեռնված ծառի դալար ճյուղը:

X

Ամառվա որերին Վոսկոն նկատեց, վոր ամեն որ ճաշից հետո Յերանուհին թաշկինակը ձեռքին (նա թաշկինակ նախել զիտեր) այգին կերթա ու մինչև ուշ յերեկո չի վերադառնում: Մարիամ խաթունն արևմուտին կը պառկի, իսկ Արշակը տուն գալով, շտապ կճաշի և սուս ու փուս կեցնե այգին... Վոսկոյի հոգին թրթփաց, անախորժ բան վկայեց սիրտը: Չար աչքից հեռութիւն լինի մարդ, բայց նրա հոգին յերեմին չարն ու բարին առաջուց կզգա: Վոսկոյի սիրտն անհանգիստ կզարնե. վատ բան չլինի...

Ու մի անգամ ել Վոսկոն կամացուկ գնաց այգին: Մութ յերեկոյն յեր: Ծառերի թանձր ստվերների տակից դուրս գալով անցավ դողդող քայլերով. աչքը շորս մեկ բացած փնտռում եր ինչ վոր բան. թող վոչ վոք չիմանա ինչ կփնտռեր Վոսկոն: Կարճ բոյով, ձեռների վրա սողաց թփերի տակից ու կանգ առավ այգու մեկ անկյուն. ինչ վոր մեղմ շշուէջ, խոտերի և տերեւների շրջուն լսեց, ականջ դրեց ու նայեց, հաստաբուն ընկուզենու լայնատարած ճյուղերի տակ նկատեց մի ստվեր, վոր կշարժվեր, բայց շարունակ միևնույն տեղում: Շարժուն ստվերը յերեմին յերկուքի կըածնվեր ու կրկին կմիանար. յերկու մարդ կըջիջային իրար հետ, բայց չկրցավ զանազանել թե նրանք ովքեր էին. առաջ գնալ չեր համարձակվում, սիրտ չեր անում ու մնաց տեղնուտեղ սմբած: Ուլքեր էին նրանք, ինչ գործ ունէին իրենց ընկուզենու մոտ. գողնալու բան չկար, վոր գողեր լինէին:

Յեւ սակայն... ինչ վոր բան ձգմեց Վոսկոյի սիրտը, մշուշ վեցին աչքերը, չար նախազգացումը մղձավանջի պէս ծանրացավ հոգուն: Վաղուց գոյութիւն ունէր այդ մռայլ նախազգացումը, վոր միշտ համարվում եր անկարելի բան, չտեսնված ու չլսված... Վոսկոն աչքերը պլշեց, սուր աչք ու ականջ ունէր ու սպասեց ջղապար, սարսուռից: Վարկյանները սահեցին իրար յետևից, յեր-

կար վարկյաններ, բայց ընկուզենու տակ պահված ստվերները դուրս չեկան:

Հանկարծ մուրճի հարված տվին գլխին: Ճակատագրական մի ցնցող հարված: Թուքը բերնում չորացավ, կապ ընկավ լեզուն... Ահա շարժվեց ստվերը և վերածվեց յերկուքի: Վոսկոն տեսավ, ճանաչեց և ով լինի, աստված իմ... Կարելի՞ բան եր այդ, տեսողութիւնը չխաբեց արդոք: Խելքը գլխից չի թռել. ինչո՞ւ վտանների տակի հողը դղրդաց, շարժվեց. տերեւները բոլոր սրսփացին ու մի խիստ դող պատեց բովանդակ մարմինը...

Ստվերներն արագորեն հեռացան, գնացին տան կողմը: Եւ ճայն ծպտուն չկա: Վոսկոն աչքերը լայն չած մեկ կետի գունաթափ ու դողդոջուն ցամքեց...

«Յարն ե ուրեմն, Արշակի յարն...»

Այն ինչ վոր այդ իրիկունը տեսավ նա, թող թշնամու գլխին չգա, մտքից խելքից դուրս բան եր:

Վոսկոյի ծունկերը թուլացան, ուժը հատավ, գլուխն ձեռների մեջ առավ ու չոգեց մնաց տեղնուտեղը:

«Յարն ե ուրեմն...»

XI

Տուն դառնալով Յերանուհին ու Արշակը ընթրել ուզեցին, բայց Վոսկոն չկար, ընթրիք բերողը: Յերանուհին չեր ել իմանում, թե ուր էին դրված այն որվա ընթրիքի պարագաները: Արշակն իր սենյակը գնաց, տնտեղեց անկողինը, բայց Վոսկոն չկար:

— Վոսկոն չկա տանը, ուր ե գնացել:

— Չլինի թե... այգին յեկած լինի, — շշուէջ Յերանուհին վախեցած:

Արշակը մի վարկյան մտածեց, գունատվեց և արագորեն մեկնեց այգին: Չլինի իսկապէս Վոսկոն հետապնդած լինի իրենց, անախնալ բան. ով կսպասեր այդ միամիտ, աստու խոնարհ գառից: Շատ փնտռեց, խաղողի թուփերի միջից անցավ, խնձորենիների ու տանձենիների շարքից, մարդ չկար: Բայց յերը մոտեցավ ընկուզենուն, վտարը մութի մեջ փափուկ բանի դիպավ, կանգնեց ու ձեռներով շոշափեց.

— Վոսկոն...

Վոսկոն շշմել, քարացել եր, աչքերը՝ մի կետի, գունաթափ, ու շրթունքների մոտ մի ցատկոտ ժպիտ նկարված, հուսահատութեան

դալուկ ժպիտ... Յերբ ձեռք տվին, ցնցվեց, թվաց թե խայթեցին ու շնչաց ինքնիրեն.

«Ո՛հ... ոձ ե մտել տունս...

Արշակը կրկին խոտեց.

— Վոսկոն, ինչ ես անում այստեղ:

Վոսկոն ուշքի յեկավ, աչքերը բացավ ու մի բուրբ հայացքով հափեց խավարը, մի անորոշ, մուսյլ տարածութուն և գլուխն կրկին ձեռներին մեջն առնելով մրմնջաց.

«Բախտ չունեցա, զարկեցին գլխիս. ջահել կյանքս խամրեց, գնաց...

Ու փղծկաց նա դառն, սրտմաշուկ, կարծես մի անգամից դուրս ժայթքել կուզեր լեռնացած ցավը:

— Վեր յեկ, սատանի կին, ինչ դործ ունես դու այստեղ, ուշ գիշերին. ամոթ չունե՞ս ինչ ե:

Կանչեց ամուսինը բարկաճայթ ու վոտքով հրեց նրա մեջքը:

«Ոձը տունս մտավ, թունավորեց կյանքս, կտրտեց, փետտեց սիրտս...

— Ինչ ոձ, ինչ բան, լսողն ինչ պիտի մտածի, այդ ինչ անկապ, անկապ դուրս կուտաս գլխեդ:

Բայց Վոսկոն կուլար, կվշվշար անդադար, կանաչների վրա չողած, ձեռներն խաչաձև, ծունկերին հենած: Կատաղութունը բռնեց Արշակին. այդ կինն ե միակ գլխավոր խանգարիչը իր յերջանկության. արյունը սրընթաց խուժեց գլուխն ի վեր, կրակեցավ, ձեռները բուռնցք կազմեցին ու աչքերից կայծեր թռան:

— Քեզ ասում եմ վեր կաց, արյունս պղտորե՛լ կուզես, մո՛ւր քսել ճակատիս, հողիդ կհանեմ...

Ու կատղած շան պես բռնեց կնոջ վիզը սղմեց, ատամները կրճատելով: Վոսկոն թույլ ճիչ արձակեց, թպրտաց ինչպես մորթոտ վող հավ, վերջին ուժերը հավաքեց ու ատամների միջից ասաց.

— Արշակ, խիղճ չունե՞ս, սաղ, սաղ կխեղդե՞ս կինդ...

Արշակի ձեռներն թուլացան, ձայնը խղճին զիպավ: Թողեց նրան և մտացրիվ, բարացավ մնաց: Վոսկոն հազաց ու սկսեց շոյել սեղմված վիզը, խորխուաց մի քանի անգամ: Քիչ անց վեր յեկավ ու զողզողալով գնաց տուն: Հետևեն ամուսինը կքալեր գլխահակ, մտածկոտ: Չե՞ վոր Վոսկոն կինն եր, որինավոր կինը և նա ուզում եր հարազատ կինը խեղդել... Լսողն ինչ պիտի մտածի, խայտառակութուն... Ամոթից աչքերը գետնից չբարձրացան...

Պարտեզի դռանը Յերանուհին սրտատրոփ դիմավորեց Ար-

շակին: Վոսկոն նրա մոտից լուռ անցավ: Թվում ե, թե Վոսկոյի միտքը բոլորովին այլ տեղ եր, ուրիշ բաների մասին եր մտածում այդ պահին. կքալեր ու չգիտեր կքալե՞ր արդյոք, ո՞ւր կնայեցին աչքերը, այս ինչ մութ ու մառախուղ ե շուրջը, ի՞նչ անճոռնի ու անձև ստվերներ են, վոր շարժվում, մթափնում են տեսողութունը: Ահա իր սենյակը. ձեռներն ակամա գնացին դեպի կոճակները, քանդեցին: Մեկ, յերկու ու կրկին մեկ, յերկու, մի քանի անգամ նույն կոճակները կոճկեց, նորից արձակեց. հանեց հագուստը: Ավելի շուտ ձեռներն ելին հանում, իսկ ինքն ուրիշ բանի մասին եր խոհում, կարևոր բանի: Պառկեց, ինչպե՞ս հոգնել եր, ծանր, շատ ծանր բեռ եր շալակել, գլուխն ինչ վոր մեքենայի տակ դրած կճգմեյին ու մի կատաղած, մոլեգնած դեմք նայում եր իրեն սպառնալիք...

«Խիղճ ունեցիր Արշակ, կինդ չե՞մ...

XII

Դռան բով Արշակը զգաց մութի մեջ իրեն հառած Յերանուհու անուշ հայացքը, կանգնեց և ասաց.

— Ընկուզենու մոտ գտա նրան: Մեղ տեսել ե: Լավ բան չեր...

Յերանուհին ըմբռնեց Արշակի հուզմունքը, ժպտաց ու շնչաց.

— Ե՛հ, դու ել վախեցա՞ր, ո՞ւմ պիտի ասի վոր, թռչունի խելք ել չունի, սիրտդ միամիտ պահե, անուշիկս...

Յեմ խավարի գրկում յերկնցավ, ձեռներով բռնեց Արշակի գլուխը և պինդ պինդ համբուրեց նրա ճակատը: Արյունը հորդեց Արշակի յերակներում: Գիրկն առավ Յերանուհու նուրբ իրանը, սեղմեց կրծքին.

— Յերանուհի, իմ յարը, սիրունիկ, խորոտիկ յարս. իմ կյանքն ես դու, սրտիս բանալին:

Ու մի յերկար, ջերմ համբույր քաղեց նրա վարդազույն շուրթերից...

Յերբ ներս մտան, Մարիամ խաթունը կխոմբար:

XIII

Վոսկոն կծկվել եր անկողնի մի անկյուն, վերմակի ճոթին տակ, աչքերը հառած մի կետի...

Կես գիշերն անց եր: Տաք, խեղդիչ ոգը կանգնել եր սենյակում, ճնշում: Բաց պատուհաններից զովութունը չեր խաղում, պլպլում ելին աստղերը լուռ ու խորհրդավոր:

Յերկու ստվեր դուրս յեկան ընկուզենու շուքից, յեկան միավորվեցին, գրկվեցին, կրկին բաժանվեցին. նորից ձուլվեցին իրար, շշնջացին, քչքչացին...

«Յնր... մրմնջաց Վոսկոն. Արշակը նրա յանի ե, իր երկը... ու հանկարծ վեր թռավ Վոսկոն այսահարի պես, ճչաց. զի, յերկարատե ճիչ:

Արշակը զարթնեց իսկույն ու վախժորած նայեց կնոջ, Վոսկոն նստել եր անկողնում, մազերը ցաք ու ցրվի, սարսափահար աչքերով:

— Ինչու ճչացիր, ինչ պատահեց քեզ, այ աղջիկ—կանչեց Արշակը ու զայրացավ, վոր խանգարեցին անուշ բուռը, յերազնեբը քաղցր, յերբ կըքոտ կհամբուրեիր Յերանուհու գոգտրիկ այտերը...

Վոսկոն ուշքի յեկավ, մազերը հավաքեց, վերմակը գլխին քաշեց. նորից կծկվեց, իբր թե քնել ե, վոչինչ չի պատահել, վոչինչ, թող հանգիստ մնա Արշակը...

Ամուսինը թքեց, հայհոյեց ու մեջքի վրա շուռ գալով խնամբաց:

Վոսկոն չկարողացավ քնել, գլուխն ընկղմել եր բարձի մեջ, աչքերը բաց, չուած, չեյին փակվում ու կարմիր սև բծերը կխրոնվեյին, կանցնեյին: Հազար հազար միտք շփոթվել եյին ուղեղում, ժխորում ինչպես բազմութունը բզեզների. պարտեզ, ծառ, ծաղիկ, թփեր, ծումաված, այլանդակ դեմքեր, շարժական պատկերների պես միավորվում, այլանդակվում եյին ու հանկարծ ընկուզենին՝ լայնաճյուղ, թեատարած ընկուզենին, ճակատագրական ծառը... Ապա դուրս թռան իրար պլլված յերկու ստվեր: Յնր, Արշակի յանի ե, վայ գրողը, հոգեհոս... ինչպես փաթաթվել, գրելվել են: Արշակը յերբեք Վոսկոյին այդպես չեր գրկել: Ահ, ինչեա կհամբուրվեն, Արշակը իրեն չեր համբուրել այդպես յերբեք, յերբեք... ու ինքը մնաց միշտ անուշադիր, մի անկյուն շարտված, մոռացված ու անտեր հավք, ան...

Յնրն ե, սիրեկանը... տես ինչպես պինդ, պինդ են փաթաթվել. աչքերը նրանց վառվում են կրակի պես... Արշակն ինչպես կսիրե, հոգի կուտա նրա համար, կյանքն անդամ չի. խնայում: Վաղը ամենաթանգ ապրանքից նոր շորեր կկարե, ալմազ ականջոդերով, ադամանդակուռ զարդերով կզուգե սիրեկանին— Յերանուհուն...

— Ահ...

Վոսկոյին մի կողմ են շարտել ավելորդ լաթի պես, ամենքը խոսքը մեկ, նրա դեմն են ծառացել, թշնամի յեն, կխեղդեն, կտանջեն, կուզեն, վոր Վոսկոն չլինի, վորպեսզի Յերանուհին սրտի փափաղին տիրանա, փառավորվի, իր ոջախը զավթե և վոտները լայն փռի, թագուհի դառնա...

Ո՛հ... Յերկար, վոլործուն մի բան, ողակ ողակ յեկավ կանգնեց դեմ առ դեմը բարձի մոտ, ահա գալարվեց նա, աչքերը կանանչ իրեն հառեց. ահա հոնդաց, վոստնեց, փաթաթվեց իր վիզը և սեղմեց ամուր...

— Ե՛յ, հասեք, ոգնեցեք, ոճը կձեց, ոճը...

Դիվահարի պես Վոսկոն բարձրացավ անկողնում, գլուխը բռնեց պինդ ու գոռաց ամբողջ ձայնով... խելահեղ, յերկարածիգ ճիչ:

— Աղջիկ Վոսկո, գժվեցի՞ր, եղ ինչ պատահեց, չպիտի թողնես, վոր քնեք հանգիստ:

Ասաց Արշակը զարթնելով ու նստելով անկողնի մեջ.

— Սայթեց, թունավորեց կյանքս, ոգնեցեք, հասեք...

Ամուսինը վառեց ճրագը. անկողնի վրա պատկերվեց Վոսկոն լայնաբաց, սարսափահար աչքերով, մերկ ուսերին մազերի սև խուրձ, դեմքը գունատ ինչպես մեղրամոմ:

— Յերագ ես տեսել, յերազումն են խայթել քեզ, ուրիշ բան չկա:

— Ոճը մտել ե տունս ու մարում ե կյանքս, ջահել ու դաւար կյանքս:

«Շան աղջկա բերնից ավելորդ բառ չթռչի... մտածեց Արշակը, կատաղութունը բռնեց վոզ մարմինը. մոլեգին հայացք նետեց ու վոտքով հրեց կնոջ մեջքը:

Մակայն մայրը բռնեց նրա ձեռքը, Մարիամ խաթունն աղմուկից արթնցել յեկել եր.

— Ինչ ես անում այ աղա, անտեր աղջիկ ես գտել, ինչ ե:

Դուան արանքում պատկերվեց Յերանուհին գիշերային ձերմակ շորերի մեջ, թեթե քողով պլլված:

— Ո՛հ, ոճը յեկավ, ազատեք ինձ. խայթեց, թունավորեց...

Մարիամ խաթունը վրդովվել եր այդ անսովոր պատահարից, նայում եր իր թոռմած աչքերով անկողնում կծկված հարսին ու չեր իմանում ինչ անի.

— Ինչ պատահեց հանկարծ, աղջիկ, կես գիշերին, յերբ վոզ աշխարհը քնել ե, այդպես ճչալ, կանչել, լսված բան ե:

— Ինչ պատահեց վոր, խելքը պակսել է խեղճին, հիվանդ ե... փնթփնթաց Յերանուհին, Վոսկոյին շեշտակի հառելով սուր հայացքը:

Վոսկոն գլուխը վերցուց ու հիվանդագին, աղաչուն աչքերով մի վարկյան նայեց Մարիամ խաթունին. կետուրն եր վերջապես չէ, չհայտնել գաղտնիքը, չբանալ խոցված սիրտը... Բայց Վոսկոյի կոկորդը սղմվել, չորացել եր, լիզվակապ եր, շնչահատ: Ի՞նչասեր Մարիամ խաթունին, վոր Յերանուհին Արշակի յարն ե... Մի սոսկալի, ամոթալից բան, ով պիտի հավատար, ավելի շուտ կեսուրը կսպաներ նրան, քան կհավատար. ավելի շուտ խելքից պակաս կհամարեր Վոսկոյին՝ քան վորպես ճշմարտություն կնդուներ նրա խոսքերը, և սակայն... Իսկապես յեղել է այդ բանը. աչքերը լավ տեսան, լսողությունը չխաբեց, սխալմունք չլինի՝ հանկարծ կամ ցնորք ու յերազ, ինչպես Արշակն եր ասում, արդյոք հիվանդ չէ՞ Վոսկոն ու փոխանակ սիրտը բանալու, փղձկաց ու հեծկլտաց աղիողորմ...:

Ամուսինը, վոր ջղայնորեն կանգնել եր բաց պատուհանի մոտ ու սրտադող կհետներ դեպքերի ընթացքին, միամտվեց. ճգնաժամն անցել եր, վերմակը նրա ուսերին քաշեց կողտաբար ու խիստ.

— Քնիր սատանի ձագ, ինչ ամենքին անհանգիստ կանես այսպես ուշ գիշերով:

Մայրը պատվիրեց վորդուն, վոր այնուհետև կնոջ վրա ձեռքը չբարձրացնի.

— Մեղք չէ, ուժդ նրա վրա յես փորձում:

Ամեն ինչ խաղաղվեց ու ամենքը նորից շտապեցին քնելու: Կես գիշերն անց եր, հեռվից լսվում էին վոստիկանների սուլյերը և աքաղաղների ընդհատվող կանչը:

Մարիամ խաթունը վերադարձավ իր սենյակը: Յերանուհին պառկելիս կրկին հիշեցրեց, վոր Վոսկոն հիվանդ է և խելքից պակաս: Կեսուրը ձեռներն խաչաձևեց, ալելուր գլուխը շարժեց և թոթովեց ատամների տակ.

— Տղիս բախտը չբանեց, կեղծ ապրանք տվին, խաբեցին. աստված կամեցողի տունը քանդի թող...

XIV

Վոսկոն անկողնից վեր չելավ: Այն գիշերվա դեպքը և Արշակի հարվածներն իրենց գործը տեսել էյին, մեջքը կցավեր, կտնքար Վոսկոն:

Ամուսինն այլևս ձեռք չտվեց նրան, և նույնիսկ մեղքցավ, զղջաց, վոր հարվածել եր: Մի բանի որ մույլ մնաց, մտախոհ. իրիկուններն ուշ յեկավ տուն:

Յերանուհին վախեցած Արշակի փոխվելուց, սկսեց ավելի հաճախ հանդիպել նրան, անգուսպ տրփանքով սիրել, համբույրներով ու փաղաքշանքով գրավել և Արշակը նրա ջերմ գրկում մոռանում եր ինքզինքը, սաղ աշխարհը, ամեն, ամեն բան...

Տան մեջ Յերանուհին ձեռք ձեռքի չտվեց, ջուրն անգամ զլացավ հիվանդին, «թող անտեր մնա, սասկի, չլինի, ինչացո՞ւ յե այդ քածը...»

Մարիամ խաթունը միայն կխոճար Վոսկոյին, կխնամեր, կհոգար, հաճախ մեջքը կշփեր. իր հարսն եր չէ: Յերկու շաբաթ տեկեց Վոսկոյի հիվանդությունը, առողջացավ ու հակառակ Յերանուհու բուռն ցանկության, թողեց անկողինը: Բայց Վոսկոն ել նախկինը չեր, առաջվա ժիր, առույգ Վոսկոն: Առավ լարված մեքենայի պես կաշխատեր, այժմ այլևս չեր կարող, ժամերի ընթացքում հազիվ մի փոքրիկ գործ վերջացներ, մեկ ժամ միայն ավելը կը թոթվեր ու միենույն տեղը կավելեր շարունակ. հայացքը մի կեսի յեր բեռավում, կարծես ել ուրիշ կետեր չկային և յեթե կային, կարիք չկար նրանց նայելու կամ այդ կետը այնպիսի արտակարգ հետաքրքրություն ունի, վոր անհնար է աչքը հեռացնել նրանից: Լվացքն անելու ատեն, յերբեմն ժամերով միայն չորի մեկ մասը կվար ու կցայեր, կարծես շորի այդ մասն եր միայն անմաքուր: Սոխ, հաց կամ խնձոր կձգելու ու կոտրատելու ժամանակ, մոռանում եր չափը, հավասարակշռությունը կորցնում ու անվերջ իստակում եր, կոտրատում, մինչև վոր կեսուրը նկատելով կկանչեր.

— Աղջի, այդ ինչ ես անում, բավական չեղավ կիսկսել, ուշադրությունդ վճրտեղ ե:

Յերբեմն ել Վոսկոն հանկարծ գործը կթողներ, գունաթափ աչքերը կըթթեր մի անորոշ կետի, ձեռներով ջղայնորեն կբռներ գլուխն ու կմրմնջար ինքնիրեն.

«Ոձ. թունավոր ոձ է մտել տունս...»

Մարիամ խաթունը հաճախ կգոռար վրան:

— Ես ինչ ե, ջանք, պատուհաս, ժամերով մի գործ ե անում, չնչին գործ ու պրծնում չկա:

— Հիվանդ ե խաթուն, խելքից պակաս, — կփնթփնթար հեղնորեն Յերանուհին:

Վոսկոն մեղավորի պես գլուխը կծուեր, հիվանդ չէ՝ ինքը՝ խելքից պակաս... յեթե խելոք լինեիր, ինչո՞ւ ես որին կնկներ։ Գլխում, ուղեղի մեջ, ինչ վոր բան կմեխվեր ու չարագուշակ բաները կբզկային շարունակ ականջներն ի վար։

«Հիվանդ չլինե՞մ, խելքից պակաս...»

Վոսկոն կառկվեր մտքերի ծովը, մտքերը շնտ, բյուրապատիկ, բազմազան, սարից, ձորից, հեռվահեռու, վորքան կուղեք, վորոնք խումբ առ խումբ կուղային, կպաշարեյին զինքը, կաղմկեյին ու կթխորեյին։ Մերթ մանկության որերը կպատկերվեյին, մերթ ամուսնությունը, այգին ու ծառեր, վերջապես ճակատագրական ընկուղենին...

Վերջերս ամենից ավելի կվերհիշեր մանկության որերին պատահած մի տխուր դեպք, յերբ Վոսկոն տասներկու տարու մի փոքր աղջիկ, մի իրիկուն հորից դուլով ջուր հանելիս, թոկը կտրվեց, վորքը սայթաքեց և ընկավ հորի մեջ, հայրը շտապով հանեց նրան ու Վոսկոն հորի յեղբորքին դողդողում էր, հեկեկում ինչպես ջրաթաթախ հավ...

Չգիտես ինչու, այս պատահարը հաճախ աչքի առաջն էր, բալեւու ժամանակ թվում էր, թե հորի յեղբորքին և կանգնել ու պիտի սայթաքի, գլորվի մեջ... Այս մտապատկերը համառորեն հալածում էր նրան։

Մինչ Յերանուհին որավուր կղարդարվեր, կչաղանար, կգեղեցկանար ու հաճախ կգուզվեր, դուրս կգար, բարեկամների քով կամ վորեւ տեղ զրոսանքի։

XV

Վոսկոն նստել կարում էր, թե՛ն ասեղի միջից անցնել ու՝ զեց, չկարողացավ, վորքան չարչարվեց, ուշադրությունը լարեց, բայց անգուռ։

— Թե՛ն ասեղից անցուցելն էլ մոռացել ե մեր հարսը— կմկմաց Յերանուհին ու կոպտաբար խլիով նրանից ասեղն ու թելը, սարքեց ու նորից տվեց նրա ձեռքը։ Վոսկոն ամոթահար գլուխը կախեց և սկսեց կարել։ Հանկարծ նրան այնպես թվաց, վոր ճանճ ե նստել շորին, մատներով հետեւել սկսեց ճանճին, բայց ուր վոր մատները գնում էյին, ճանճը խույս էր տալիս ուրիշ տեղ, չկարողացավ բռնել ու քշել նրան։ Յերկար տեց այդ աշխատանքը, յերկար, շատ յերկար մատները խաղում էյին շորի վրա, մինչև վոր կեսուրը գոռաց ու զրդեց շարունակել կարը։

Ճաշից հետո, կեսրոջ հետ սեղանի վրա ամսեններն ու պատառաքողներն էյին մաքրում, հանկարծ Վոսկոն ինչ վոր ծիծաղելի պատկեր վերհիշեց, յերեխա ժամանակ մի որ տեսել էր լաւախաղացի խրովիլակին, գույնգույն ներկած դեմքով, շորերը ծաղկանկար, ու պոչավոր գլխարկեն զանգաղները կախ։ Ամեն վոտնելուն դեմքը կծումովեր և զանգաղները կզնգային, ծիծաղելի տեսարան. ամենքը կխնդային, Վոսկոն էլ խնդաց քահ, քահ, ծումեց դեմքը։ Լորցունքը սկսեց հոսել բերնից։ Մարիամ խաթունը նայեց նրան, աչքերը խոթոռեց, բայց լուռ մնաց։ Սակայն Վոսկոն զգաց, վոր Յերանուհին էլ մյուս կողմից կնայի, շփոթվեց, կարմիր ալիքը ներկեց նրա գունատ դեմքը։ Մի պահ այնպես թվաց, վոր Յերանուհու աչքերը խոշորցան, ծումովեցին ու ու բիրբրից դուրս թռչելով մի բան ցատկեց դեպ իրեն։

— Վա՛յ կծեցին, ոձ, Խձ... կանչեց Վոսկոն, պատառաքողները սեղանին ձգեց, դիվահարի պես վեր թռավ, հագուստներն սկսեց թոթափել ու աթոռի շուրջը պոռկոտ գալ։

— Ինչ ոձ, աղջիկ— բացականչեց Մարիամ խաթուն ու վախից տեղնուտեղը ցամբեց մնաց։

Յերանուհին արձակեց յերկարատե քրքիշ ու հանգստացրեց լեղապատառ կեսուրը։

— Յերազ ե տեսել Վոսկոն, խելը չկա վրեն։

— Աղջիկ դու ծո՞ւռ ես, միտքդ ո՞ւր ե գնացել, ցնորվեցի՞ր — կանչեց Մարիան խաթունը բարկաճայթ։

Վոսկոն ուշքի յեկավ, թվում է թե ծանր, մղձավանջային յերազից կարթնար։ Նստեց աթոռին, գլխիկոր, գլխաշորը քիթն իվար իջեցուց, կաս կարմիր դարձավ։ Ամոթից չգիտեր ո՞ւր նայիր, ինչ աներ...

— Սատանան տանի— մրթմրթաց կեսուրը— շենք շնորքով հարսի կարոտ մնացի. մեջը դե ե մտել, ծուռ ե, կապկուռ ծուռ...

«Ծո՞ւռ... շնջաց Վոսկոն, արյունը սառեց մնաց յերակների մեջ, գլուխը պոռկոտ գործեց, ծանրացավ ջաղացքարի պես, իսկ բերնից լորցունքի մի յերկար շղթա կախվեց ու հոսեց շրթունքներն իվար։

— Թուրք սրբե անիծած, պղտիկ յերեխա լինի կարծես, լորցունք սրբող պետք ե բերենք...

XVI

Հաջորդ որը Վոսկոն շատ ուշ դարթեց։

— Մինչև կեսուրը քնելու միտք ունի մեր հարսը, խանութ

և դարձել, իսկ ավելուցքն ու փողին բռնել են չորս կողմը—նկատեց կեսուրն դժգոհ:

Վոսկոն ավելը ձեռքին սկսեց սենյակն ավելի, բայց այդ աշխատանքը շատ յերկար տևեց և անոգուտ, մինչ կեսուրը գլխավերևը կանգնած, քրթմնջումներ:

— Տունս ավելող ել բերեմ, մեր հարսը խաթուն դառնալ կուզի:

Սենյակի մի անկյուն մաքրելիս Վոսկոն յերկար, յերկար նայեց ինչ վոր տեղ:

— Այդ հւր կնայես ծնուն, սատանա՞ կա այնտեղ:

Վոսկոն պիշ պիշ նայելն թողեց և քիչ հետո քրքջաց:

— Ծաղր դյուր կուգա մեր ծոռն:

— «Ծոռ»... շնջաց ինքնիրեն Վոսկոն ու նորից խնդաց. այս անգամ յերկարատե, չղային:

Մարիամ խաթունն ահաբեկ աչքերով Յերանուհուն նայեց, վերջինս խորհրդավոր կերպով գլուխն որորեց և կծու, չարախինգ ժպիտը խաղաց դեմքին:

XVII

Յերեկոյան այգին եյին ջրում: Արշակը մերկ վտտներով մտել եր ջուրը ու ավազից թումբը կազմում բահով: Յերանուհին լապտերը ձեռքին կուսավորեց բոլորտիքը:

Մարիամ խաթունը նստել եր ծառի տակ, կանաչ մարգերի վրա: Վոսկոն մնացել եր տուն:

— Կնոջ մասին ինչ կմտածես տղս, խելքը գլխից թռավ. ճարը տես, թե չես կուշանաս:

— Յես ինչ կարող եմ անել, ջանը՛մ. ձեռքումս ինչ կա վոր —ասաց Արշակը դժգոհ, ամբաստանելով ավազակերտ պատնեշը:

— Այսոր արդեն գժվեց բոլորովին, թուքը կշռա բերանից, սատանա կա մեջը,—քրթմնջաց Մարիամ խաթունը, հառաչեց, ձեռքով ծունկերին զարկավ:

Տիրեց լուռթյուն:

Քիչ հետո Մարիամ խաթունը վեր յելավ:

— Գնամ տուն, տեսնեմ Վոսկոն ինչ է անում, իսկ դու Յերանուհի, մինչև վերջը կաց. լույս տուր, ոգնիր տղիս:

Յեվ Մարիամ խաթունը վերադարձավ տուն:

Արշակը բահը թողեց և նայեց Յերանուհուն, վոր դիշերային շորերի մեջ ձերմակ փերիի պես կանգնել եր ջրի յեղերքին, չա

բաճճի ու նազանի շարժումները գործում, կատակում, հրճվում արտույտի պես:

Յերանուհին, ճրագը մարե, բաղցր, շատ քաղցր բան պիտի զրուցեմ քեզ:

— Չե, չեմ մարի—պատասխանեց Յերանուհին, լապտերը հեռու տարավ ու խնդաց զրնգուն, անուշ: Հրաբորբ աչքերով զրկեց Արշակը նրա մեջքը ու մարեց լույսը, Յերանուհին ընդդիմացավ, ձեռներով թույլ հարվածներ ավեց նրա յերեսին, ճովողեց ինչպես անհունն ի վեր թևող թռչուն և ընկավ նրա թևերի մեջ:

— Ինձ համար սրճագուշն հագուստ կգնե՞ս ճերմակն ու մանիշակագուշնը ունեմ, սրճագուշնն ել կուզեմ:

— Քեզ համար կյանքս ել կզոհեմ, իմ հոգին ես դու, յարս, Յերանուհի...

Քիչ հետո նրանք կրկին վառեցին լույսը ու սկսեցին խաղողի թուփերը ջրել:

XVIII

Վոսկոն միայնակ նստել եր գահավորակին, միտք եր անում: Իսկ ինչ եր մտածում, կարելի՞ յե մեկ մեկ թվել, հազար ու մի բան: Յերեկոյն դալուկ դեմքին խաղում եր մի անփայլ ժպիտ, իսկ կիսաբաց շրթունքներին գոյացել եր լորցունքի փոքրիկ լճակ: Տուն գալով Մարիամ խաթունը նայեց նրան, որորեց ալեմազ գլուխը, ասաց.

— Վեր կաց աղջի, վեր կաց քնիր:

Մեքենայաբար վեր յելավ Վոսկոն, մոտեցավ անկողնին ու սկսեց արձակել շրջագդեստի կոճակները: Առաջին և յերկրորդ կոճակներն արձակեց ընդհատումներով ու յերկար, կարծես շատ դժվարին աշխատանք լինել, իսկ հայացքը գնում սառում եր մի անորոշ կետի: Յերրորդ կոճակն արձակելիս, հայացքը լուսամուտից դուրս ընկավ, այգում լույս տեսավ և լույսի մեջ Յերանուհին. ձեռներն թուլացան ու յերրորդ կոճակը մնաց առանց քանդվելու. լավեց մի ձիչ սուր, աղիոդորմ...

— Ոճ, կծեց, ոճ է մտել տունս:

Մարիամ խաթունը գնացել եր մյուս սենյակը և պատրաստվում եր քնել, շտապեց յեկավ, Վոսկոն դիվանարի պես վազեց փաթաթվեց կեսրոջ փեղերին, ձեռքով ցույց տվեց այգին:

— Խաթուն ոճ, հրեն կանգնել և ողակ-ողակ, կկծի:

— Ինչ ոճ, ինչ բան, աղջի:

— Յերանուհին, խաթուն, Արշակի հետ, տես խաթուն...

— Ե, ինչ կա վոր, ածունենին են ջրում:

Վոսկոյն աչքերը հոնց ու կարկամեց շնչահատ:

— Չէ, խաթուն, յարն ե, Արշակի յարը...

— Այդ ինչեր դուրս կուտաս, աղջի, խելքդ գլուխդ ժողվե:

— Մտել ե տունս, կթունավորե զիս, խաթուն:

— Սըս, ամոթ ե. բոլորովին գժվեցիր, ծուռ, Յերանուհուս կոշիկներն արժե՞ս, մո՞ւր կքսես ճակատին:

Վոսկոյն խղճալի գլուխը թեքեց, լալկվեց, պապանձվեց. ծուռ ե յեղել ինքը, խելքից պակաս. և առանց հանվելու պառկեց քնելու:

Մարիամ խաթունը քթի տակ ինչ վոր քրթմնջաց, աղոթեց Վոսկոյի համար, թթվեց հազար ու մի կնճիռ ունեցող դեմքը, բայց յերբեք մտքից չար բան չանցավ, կարելի չէ հավատ ընծայել Վոսկոյի խոսքերին. ծուռ յերևակայություն. իր ամոթխած տղան ու յեղնիկ Յերանուհին թայը չունեն. յերևի Վոսկոյի սիրտը վորեւ պատճառով նեղացել ե Յերանուհու վրա, թե չե կհամարձակվեր այդպիսի ցնդաբանություններ անել. ծուռը խելքին, տգեղը գեղեցկին միշտ կնախանձի. բերանն կառնի ու մուր կուղե քսել ճակատին: Ուրիշներին ավելորդ բան չասե՞ հանկարծ, ինչ ամոթ, բայց գժի խոսքերին ո՞վ կհավատա...

«Չար աչքը դարկեց. խելճը գժվեց, ձեռքից գնաց, անիս, անիս...

Ու մեղմիվ արտասովելով Մարիամ խաթունը կրկին վերագարձավ իր սենյակ:

XIX

Մարիամ խաթունը պաշտոնապես հայտարարեց, վոր պետք ե միջոցներ ձեռք առնել բժշկելու Վոսկոյին քանի ուշ չե և քանի հասարակության մեջ չի տարածվել նրա ցավը: Բժիշկ կանչեցին, մի լայնթիկունք, ակնոցավոր մարդ, յերկար քննեց, իսկ Վոսկոյի գեմքին ժպիտ կար թառած, կծղկտար, ինչու համար, վորք վրա կխնդար Վոսկոն, ինքն ել չգիտեր. հենց այնպես, ծիծաղն յեկավ ծիծաղեց, ինչ կա վոր: Իսկ աչքերն անթարթ հառել էյին բժշկի ժամացույցի վոսկե շղթային, կարծես, շատ գեղեցիկ և ախորժելի բան եր շղթան, բայց ուշադիր դիտողը կզգար, վոր

Վոսկոյի հայացքն ուրիշ տեղ ե, դեպ անձե, անորոշ տարածություն...

Հանկարծ քրքջաց ջղախորեն, լարախաղացի խրտվիլակը միտքն ընկավ, նրա գունավոր հագուստը, ծուռ ու մուռ շարժումները ծիծաղեցրին նրան, ծաղրի բան եր չէ, ու լորցունքը շրթունքներին հավաքված՝ սյունի պես ներքև կախվեց: Կեսուրն ամոթհար՝ թաշկինակով սրբեց նրա բերանը:

Բժիշկը դեղգիր գրեց, խորհուրդներ տվավ ու գնաց: Մարիամ խաթունը խրատեց հարսին:

— Կինարմատ ես, ամոթ ե, տեսնողն ինչ կմտածի, կասի, վոր ծուռ ե:

Ծճու... մրմնջաց ինքնիրեն Վոսկոն, խնդաց ու խորասուզվեց մտքերի ծով:

Անցավ մի ամիս, յերկուս. բժիշկներն յեկան գնացին, անողուտ: Մարիամ խաթունն ահաբեկ չեր իմանում ինչ անի.

— Դե ե մտել մեջը. բժիշկն ինչ կարող ե անել վոր:

Ասում եր Յերանուհին. կեսուրը սարսափով լսում եր ու մտածում գիմել վանքերին ու սուրբերին: Վորքան մոմ վառեց, գառ մորթեց, տերտերի ու վարդապետի ձեռքը Վոսկոյի գլխին դրավ, իզուր:

Տոներին հյուրեր յեկան իրենց մոտ, ամբողջ ընտանիքը տանն եր: Յերանուհին ողու գավաթներով բեռնված արծաթապատ ափսեն տվեց Վոսկոյին հյուրերին հրամցնելու: Վոսկոն վողջ առողջ ափսեն ձեռքին հերթով մոռեցավ հյուրերին: Բոլորը նայում էյին, մեկի աչքերն այնպես սուր փայլում էյին, վոր բիշ մնաց ծիծաղեր Վոսկոն. ծաղրի բան եր. նրա ուշադրությունը դրավեցին մի տիկնոջ ականջի վոսկյա ողերը, վորքան փայլուն էյին նրանք ու ինչ խոշոր, ծաղրի բան եր... Մարիամ խաթունը սիրտը դող հետևում եր նրա շարժումներին ու խիստ բարկացել մտքում Յերանուհու վրա, վոր Վոսկոյին այդպիսի գործի յե լծել: Արշակը անհանգիստ շարժում գործեց, նախազգաց, վոր ինչ վոր անախորժ բան պիտի պատահի, հենց ուզում եր վեր կենալ, ափսեն առնել նրանից, յերբ հանկարծ կինը ճչաց, դեմքը ծամածուլեց, հայացքը գնաց առաստաղն ի վեր:

— Թունավորեցին, հալ չթողին վրես...

Ու ափսեն թռավ ձեռքից, բաժակները ցրիվ փշրվեցին, ողին թափվեց հատակին: Կեսուրը քարացած եր, ամոթից լեզուն կապ ընկել: Արշակը բռնեց կնոջ ձեռքից ու դուրս տարավ սենյակից,

լորցունքը կախվել, կհաւար շրթունքներէց: Բարկությունից ամուսինը չէր իմանում ինչ անի: Ուժգին շարժումով կնոջը հրեց մյուս սենյակ, մի հարված տվեց ու տնից հեռացավ աչքերը կատաղությամբ բոցկլտուն:

Հյուրերը—Այգեստանի ծակաչք կանայք, խորհրդավոր հայացքներ փոխանակեցին, ուրեմն ճիշտ եր այն լուրը, վոր վաղուց շրջում եր հասարակութեան մեջ, թե Արշակի կինը խելքից պակսել ե ու չեն իմանում ինչ անեն...

— Վոչինչ, խաթուն, հիվանդ ե, բիշ հիվանդ, մրսելու հետեանք, շուտով, շատ շուտով կանցնի, բան չկա:

Այսպես եր համոզում հյուրերին Մարիամ խաթունը հանցավորի պես, կարծես նրանից հաշիվ էյին պահանջում: Բայց Վոսկոյի ձայնը լսվում եր մյուս սենյակից. ամուսնու հարվածը ծանր եր: Մարիամ խաթունը չկրցավ համբերել զնաց տեսնելու, հյուրերն ել հետևեցին նրան հետաքրքրությամբ: Վոսկոյն ընկել եր տախտին կողքի վրա, մաղերը ցաք ու ցրիվ, քթից արյուն կկաթեր, բերնին թուրը կպղպղար առատորեն:

— Քն, ամոթ չի. մարդ իր կնոջն ել զարնի, անսիրտ բան...

Նկատեց հյուրերից մեկը, մի տարեց կին. մյուսները լուռ էյին. ապա վերադարձան կրկին և պատշաճութունը պահելու համար քիչ ել նստեցին, խորհուրդներ տվին լացակամած Մարիամ խաթունին ու գնացին: Մեկնելիս ամեն մեկը նրանցից շատ և շատ գոհ մնաց այդ այցելութունից, վորովհետեւ «մեծ» դադանիքը պաշտոնապես հաստատել էյին և պիտի պատմեյին աջ ու ձախ, թե Արշակի կինը ծուկ ե...

Մարիամ խաթունը բարկաճալթ աչքերով նայեց Յերանուհուն և կյանքին մեջ առաջին անգամ բուռաց վրան.

— Քեզ ով ասաց ափսեն նրան տուր, քու խելքն ել խոմ չի պակսել...

Հարսը լուռ մնաց, բայց սրտի խորքում ուրախ եր, վոր Վոսկոյն այդպես խայտառակվեց բոլորի առաջ:

Յերեկոյան մայրը վորդու վրա յեւ բարկացավ:

— Ծեծելով բան դուրս չի գա, բժշկելու մասին մտածիր, կինդ ե չե, սիրտ չունի...

Արշակը գլխարկն առավ ու ճնշված, խոռված հոգով դուրս յեկավ.

— Գնամ մի բաժակ գինի խմեմ, թող սիրտս հովանա... մտածում եր նա գինետան ճանապարհին:

Աշխարհը իր շրջանն արավ անխռով: Շատերն ուրախացան ու իրենց բաժինը վայելեցին այս յերանելի աշխարհում, իսկ Վոսկոյի գործը միշտ դեպի վատը գնաց: Նրա հիվանդութունը զարգացավ անցնելով մի քանի աստիճաններից: Առաջ սուս փուս եր, քիչսոսիկ, հեզ, հետո սկսեց ինքնիրեն խոսել, ջղային անկապ շարժումներ գործել, քիչ բան կհասկցվեր նրա խոսակցութունից, ծառերի, թուփերի, ոճի, յարի մասին, հաճախ ընկուղենու անուշը կուտար:

— Նստել էյին ընկուղենու տակ, գիտե՞ս, համբուրվեցին, խեղդեցին ինձ, սաղ, սաղ կերան...

Տան մեջ տիրում եր ջղայնութիւն ու անհանգիստ կյանք: Յերանուհին ավելի դյուրագուգիւ եր դարձել, ծանր մթնոլորտ եր տիրել ու ճնշում նրան. տան բոլոր գործերն իր և կեսը ռուսերին էյին կուտակվել: Քաղաքի մեջ բերնի ծամոն էյին դարձել: Վոսկոյի պատմութիւնը ամենուրեք կհնչուվեր. հետաքրքիր մի նորութիւն պարապ մարդկանց և խոսել շատ սիրողների համար: Ամենքը կքննեյին խնդիրը և պատճառի մասին զանազան յենթադրութիւններ կանեյին:

— Չե, սա քաշվելիք կյանք չե, խայտառակվենք պիտի մի որ—ասաց մի անգամ Յերանուհին:

— Ինչ անել, բժշկել չենք կարող, մեր ձեռքում բան չկա,— պատասխանեց Արշակը մտախոհ:

— Բայց մնա՞ այսպես, չար սատանի նման ամբողջ որը տանջի՞ մեզ, չենք կարող...

— Ինչ չենք կարող,— ասաց Արշակը խոր նայելով Յերանուհու աչքերին, վորոնք խորհրդավոր կպլպլային:

— Մեկ միջոց կա միայն, խեղդել, որ մը խեղդե պըծնի գնա...

Արշակը լուռ մնաց, մոռալվեց, սարսուռաց:

— Ինչից կվախնաս վոր, կասենք, խենթ եր, մենակ մնալով ինքն իրեն խեղդեց. յես տղամարդ լինեյի, մի բոպե չեյի սպասի:

— Չե, Յերանուհի, ձեռքս չի բարձրանում, կինս ե, խեղճ արարած,— թոթովեց Արշակը թույլ ձայնով:

— Կի՞նդ, հն, հն... ծուռ Վոսկոյն Արշակի կին...

Յերանուհին քրքշաց թունոտ, չարախինդ։ Արշակը ջղայ-
նորեն բեխերն լողորեց, բայց լուռ մնաց։

— Կինարմատի սիրտ ես ունեցել, Արշակ, յես չգիտեյի, քոր այդքան թուլամորթ ես:

Արյունը մոլեղնորեն հորձանքովեց Արշակի գլուխն ի վեր, ինչ վոր միտք ճառագայթեց, վարարեց ուղեղը, չխեղդե՞լ, չազատվե՞լ նրանից, ճիշտ չէր Յերանուհին: Սակայն ռի խեղդել, Վոսկո՞ն, իր կի՞ն... ինչ անենք, վոր խենթ ե, իր որինական կինը չէ... աշխարհքում խայտառակ դառնամ... Վոչ այդ մեկը չեր կարող անել Արշակ, խիղճ ունեք չե՞, ամոթ ու վախ և վրդոված ասաց:

— Ինչ կուզես հրամայե, յես կկատարեմ, Յերանուհի, բայց այդ մեկը վրչ, եւ չխոսես այդ մասին...

Յեկ գրկելով Յերանուհու իրանը, ջերմազին համբուրեց այ-
տերը բոցավառ:

XXI

Մարիամ խաթունը հուսահատությունից ինքն իրեն կուտեր։ Որ ու գիշեր դադար չկար ու շարունակ Վոսկոյի մասին կ'մտածեր։ Շատ շատերին հալցուսիորձեց, նորանոր միջոցների գիմեց, ծանր խոհերից ու վշտերից վոսկոր դարձավ, հանաք բան չէր, մոնավանդ վոր քաղաքի մեջ անուն եր հանել Վոսկոն։ Թող Վոսկոն խենթենար, բայց ուրիշները չիմանային, հազար չար ու բարի չպատմեյին իր ոջախի մասին։ Արշակն ել եր նիհարել, ամոթ բան եր չէ ու իր տղենն ել կարող եր ձեռքից գնալ։ Այս միտքը կահաբեկեր նրան։

Վոսկոյի հայրը մահացել էր, իսկ խորթ մայրը նորից մարդու գնացել, ծնողներից վոչ վոր չկար մտածող նրա մասին:

Մարիամ խաթունը շատ խրատներ կարգաց հարսի գլխին. համոզեց, աղաչեց, վոր խելոք մնա, ավելորդ բաներ չխոսի, ծամածուծյուններ չանի, բերանում պահի թուզը, ամոթ ե. իգուր...

Մի որ ել հարսը ճշայն, դուռը շրխկալեն փակեց, իջավ բակը ու կորսված բան Վորոնսոյի պես մի քանի անոթ ու շարժումներ գործեց, ապա այգին գնաց ու չվերադարձավ: Այգին տակն ու վրա արին, բայց չգտան նրան:

— Հիմա ել դուրս ընկալիսալիսի գուռը. թող գերեզմանը
իջնեյի և այս սև որվան հասնեյի:

Մարիամ խաթուն առատ արցունք թափեց և կոծեց ծունկերը:

Մինչև ուշ գիշեր Արշակը փնտռեց կինը ու ձեռնունայն
 4/երադարձավ տուն:

Հետեյալ ուրը Վոսկոյին գտան քաղաքի հրապարակում, ամենաբանուկ տեղը, քարի վրա նստած, յեկող անցնողին եր նայում, ամենքին ժպտում, ձրի ժպիտ, շրթունքից լորցունքի սյունը կախ: Փողոցի չարաճճի տղաները և մի քանի կանայք հավաքվել էյին: Նրա շուրջը և զվարճանում, զվարճալի չէր: Յեթե ծուռ ե, պետք ե խնդալ, ծուռը խելոքի ծիծաղը շարժելու համար ե: Յեթե Ակոն կխնդա, Մկոն ինչու չպիտի խնդա վոր: Ու կհրճվելին, կբերկրելին շրջապատողները:

— Քննարկ, սա ուղի է:

— Ուղի, հըմ, դեբձակ Արշակի կինն է, Մարիամ խաթունի հարսը:

— $\partial_n b_i, b, h, z, b:$

— Նայիր տես, ծո՛ւռ ե թե խելոք:

— Յերես կապ, ամոթխած կինը այդպէս կվարվի, որը ցե-
րեկով, մազերը ցրել, հագուստները անկարգ, քաղաքի հրապա-
րակում կնստի, խելոքի վարմունք ե այդ:

— Հմ, հմ... ծռւռ վստկո:

Վոսկոյի ձեռքից բռնեցին, առաջնորդեցին տուն: Ո՞վ եր
առաջնորդը, ո՞ւր կտանեն, կերթա՞ն թե կ'մնա. միևնույն չէ, ով-
քե՞ր են այսքան մարդիկ, կին, յերեւա, ինչո՞ւ յեն հավաքվել-
ինչո՞ւ բոլորն ել իրեն կնայեն, զարմանալի բան: Վոսկոն լուռ ու
մունջ քալեց, քալեց ու նայեց յերկնքին. կապույտ եր թե կար-
միր յերկինքը: Ձախ կողքն ի վար վոտաբորիկ ու գլխաբաց մի
տղա աչքն ընկավ, կխնդար, ինչ սպիտակ ատամներ ունեւ, ինքն
եւ խնդաց, հա, հա, ծաղրի բան եր... Յերբ խրավիլակը վոստ-
նեց լարախաղացի վոտներէ մոտ, պոչավոր գլխարկը շարժեց
ու բռնեցները զնգնգացին, ծաղրի բան եր չէ, հա, հա...

— Քեֆր Վոսկոյին ե, կիսնդա...

— Ինչի հայտոյի խնդա վոր, անն ե պակաս, թե մաղը:

Ծառի տակ, թող փեր փեր թռչի:

— Վերսկի թույլ ու ջան գյուղում պարե,

Վոսկոնն այդ խոսքերն արտասանողին ուզեց նայել, բայց հայացքն ուբիշ տեղ գնաց, ինչ վոր տանիքի կոռուրը, կոռուրին կանգնել եր արքղաղոն ու կլթափահարեր թիւերը: Հանկարծ արքա-

Ղազը խոշորցավ, առաջ վազեց ու խրավիլակի փոխվելով սկսեց պարել, ծամածռել դեմքը, զնգալ, զրնգալ, հա, հա, հն, ծաղր ե, ծնդր...

Բա փոնց չխնդա Վոսկոն:

Փողոցում համարյա բոլոր տները դռները բացվել էին ու պատուհաններից հետաքրքիր գլուխները դուրս յերկարել, նայողը շատ, հազար չտես աչք, բան եր հարկավոր, վոր նայեյին, բեր- նից բերան լուրը տաքածվեց, ծուռ վոսկոյին կտանեյին:

Իրար հրեկիս ամբողի միջից մեկի թևը դիպավ Վոսկոյին,
յետ դարձավ, նայեց ու շրթունքներից թուրք կախկեց ներքև:

— Ընկուզենու մոտ տեսա, խայթեցին, տեսնելու բան եր, քան...

— Ծուռ ե, չար սատաճնա կա մեջը— ձայնեց մեկը:

— Օ՜հ... կանչեց Վոսկոն ու քրքջաց ջղային:

Յուրայինները լսելով յեղեռությունը, ընդառաջ վազեցին փողոցում: Մարիամ խաթուն ամբոխին նայեց ահաբեկ, ձեռները թուլացան, պաղ քրտինքը պատեց ամբողջ մարմինը, ինչ որի յեր հասել հարսը, Արշակի կինը: Արշակը կինը ներս տարավ ու դուռը փակեցին, ամբոխը դռան առաջ, դուրսը, շղային ձայներ երարձակում, խանգարեցին, տարան իր հրձիվանքի առարկան...

Սենյակում Արշակը Վոսկոյին զցցեց թախթին ու հրեց, նրա աչքերում վառվում էր բարկության թեժ կրակը, ամենքին ծաղրի նյութ եր դարձել էինը, ամոթից գլուխը խոնարհել, չեր իմանում ինչ անի ու մինչև իսկ խորհրդավոր ժպիտով դեմն յեկնող Յերանուհուն նետեց սպառնական, խոժոռ մի հայայր:

Վոչ վոք չիմացավ, թե գիշերը վորտեղ եր յեղել Վոսկոնս...

XII

Վոսկոն տնից խույս տվեց, չկարողացան զսպել, Այգեստանի վրձր մասում չեյիք հանդիպի նրան, վրձր դռան առաջ, խանութների մոտ ու մանավանդ քաղաքի ծայրամասերում գտնվող կիսափուլ տների մեջ: Ի՞նչ եր ահում այնտեղ, ինչպես եր ապրում: Հաճախ փողոցի տղաները ընկնում եյին հետևից, նա կըքրքջար ու խույս կտար, կվազեր կպահվեր մի գաղտնի անկյուն:

Փողոցում ծաղրում էյին նրան, կատակում:

— Վոսկո, ինձ չես առնի, յարս չես դառնա, ինչ անուշիկ բան էս դու, Վոսկո:

— Անուշիկ ասիւր պրծանք, հատը չկա սաղ աշխարհում:

— Քեզ համար գիշեր ցերեկ քուն չունեմ՝ վոսկո, սիրտս խորովեցիր, մաշեցիր, վրես չես նայում:

— Վոսոկոյի կոշիկները չարժեք, վոր փէեց կթոնեք, ջուրն ուրիշ ջրից ե:

Այս չարածձի խոսքերի համար Վոսկոնն կբերկրեր, կուրախանար, կարծես մի ամբողջ աշխարհ իրեն հյիւն տվէ: Ինչո՞ւ չպիտի ուրախանա Վոսկոնն, ինչն է պահաս վոր, խոսե՞լ չգիտեմ, յերգե՞լ, պար գա՞լ:

— Զուռնա փչենք, ձեռնախաղ չէս պարի վոսկո, թուռնի
թե ունիս, կթռչես, տինկլլա տինկլ, տինկ...

Վոսկոն կժափեր, փեշերը կթափահարեր ողի մեջ ու կարձազանքեր.

— Տի՛նկլւ, տի՛նկ, տի՛նկ...

Տղաները կհրճային ու պզտիկ քարեր վերցնելով կսկսեյին
կոնսակից նստել, վորպեսզի նա հուզվի, ջղայնանա, ճշն: Այդպես
էլ, յինում եր:

— Փշտայ, սատանի լաճ, թիւ...

Կգոռար ու կփախչեր ուրիշ տեղ, ավելի ապահով վայր։ Ամենքը մտերմացել էյին նրան, ընտելացել, իր պատմությունը վաղուցվա բան եր, հնացել, Կսկսեյին խղճալ, հաց տալ, կերակրել։ Անտեր, անբուն կնիկ ե—ասում էյին—է, ինչ անենք, վոր խենթ ե, ցավտլի բան։ Գիշերելու տեղ ել կուտային։

Սե հագուստով, կարճիկ, գլխին մոխրագույն արախչի, վորը վաղուց բազմել եր այնտեղ և վորոշել գեռ յերկար, շատ յերկար ծառայել նրան: Աչքերը խորն ընկած, գունաթափ, ինչպես աշնան հար տերև, ատամներն ճեփճեքմակ, հայացքն անորոշ ու տարտամ: Բոլորի հյուրն եր, անվնաս գառը, միայն իրենց տուն չեր գնում ու խույս եր տալիս այնպես, ինչպես գառը գայլից: Վոչ վոր չեր մտածում, թե Վոսկո կա, բայց բոլորը գիտեյին, թե այն ինչ վոր կա Վոսկոն ե: Թող ապրի, աշխարհին ինչ վնաս վոր, այնքան ծանր բեռ չե, իսկ յեթե ծանրություն լինի, ընդհանուրին ե, հասարակացը:

|| Տնեցիք եւ չեյին հետաքրքրվում, հետապնդում, անցած գնացած բան էյին համարում, ինչպես կապրի, ուր կապրի, մեկ բան: Թեև Արշակն այժմ գլխահակ կըլաւ, մտայլեւ, ինքնամփոփ: Մարիամ խաթունը մեռավ զնաց, վողորմի հոգուն, խեղճը շատ դարդ տեսավ ու դարդի մեջ եւ հեռացավ այս աշխարհից:

Յերանուհին եր այժմ դերձակ Արշակի տան տերը: Շատ խնդրատուններ յեկան, բայց մարդու չգնաց. չհավան ե, ասում էյին ու փառավոր կերպով փեշերը փռեց, վոտներն յերկարեց, նստեց Յրշակի տուն... Իսկ հետո, յերբ այս ու այն կողմից սկսեցին խոսել, բամբասել, Արշակն ու Յերանուհին գաղթեցին Ամերիկա...

Վոսկոն կամաց կամաց վարժվեց նստկան կյանքի ու աշխատանքի: Գործի կղնեյին նրան: Սրա նրա տանը լվացք եր անում, սենյակները մաքրում կամ այգում կանաչեղենի ածուները սեղերից ու վայրի խոտերից խոտակում: Յերբեմն հոգնությունից թե ինչպես աշխատանքը թողած կնստեր մի տեղ, գլուխը ձեռներին կհեներ, մալուլ աչքերը կհառեր մի անորոշ կետի ու մի յերգ կմրմուար քթի տակ:

«Ընկուզենին կանաչել ե, ճյուղերը տարածել, յար,

«Արշակը նստել, յար կսպասեր, յաման յար

«Յարն յեկավ, ծոցը մտավ անուշիկ յար,

«Ոձ դառնալով, յեկավ խայթեց, յաման յար...

— Այդ ինչ յերգ ե, ղում գովքն ե Վոսկո:

Կհետաքրքրվեյին կանայքը:

— Այս յերգը, այս յերգը Վոսկոյի յերգն ե հա, հա... Վոսկոյի յերգը:

— Իհարկե, ջանք, Վոսկոն մարդ չէ, յերգը չգիտե, բըլբուլի ձայն ունի Վոսկոն:

Ամառվա որերին Վոսկոն ամեն տեղ եր, գյուղում, դաշտում, թե այգիներում, վորտեղ հասներ կապեր ու կապաստաներ: Ձմեռները կապաստաներ տաքուկ ախոռներում, թառամաների վրա կթավալեր: Յերկար գիշերներին կզրուցեր մշակների հետ: Յերբեմն մշակները կպաչեյին նրա դալուկ այտերը ու Վոսկոն կխնդար, խելքամաղ կլիներ ու շատ, շատ գոհ եր այս յերանելի աշխարհից:

Մի որ էլ Այգեստանում այլևս չերևաց Վոսկոն: Հեռավոր գյուղերն եր գնացել, թե պատահական ավազակները փախցրել էյին նրան: Բան չիմացվեց: Մոռացվեց Վոսկոն և հետքն ու փոշին չմնաց:

Հեյ գիղի ծուռ Վոսկո...

1918 թ.

ՈՐԻՈՐԴ ՌԻՄԱ

Որիորդ Ռիման Թիֆլիսի դպրոցներից մեկում վարում ե յերկրորդ խմբակը: Քառասունհինգ ժիր, չարածձի փոքրիկների մի բազմություն: Պետք ե մտնել դասարանը տեսնելու Ռիմային շրջապատված այդ կայտառ բալիկներով, վորոնք թռչունների պես ծլվում են ու աղմկում բարձրաձայն:

Քառասունն անց, միջահասակ, դեմքը խորշոմապատ, շրթունքներին թեթեալվածադ, աշնան գորշ յերկնքի նման մի աղջիկ, վորի մաքից վաղուց, շատ վաղուց ե անհետել մարդու գնալու անհույս ձգտումը: Քիթը քիչ տափակ ե, կարծես ինչ վոր ծանրությունից ճղմված, վերևը հանգստանում ե վոսկեպատ շրջանակներով պենսնեն, վորի ճոթից սև թելը իջնում, ամբանում ե կրծքին: Հաճախ ներքև ե սահում պենսնեն և Ռիման ձեռները ջղոտ շարժումով բարձրացնում, ուղղում նախկին տեղը. իսկ այդ միշտ տհաճություն ե պատճառում նրան, դեմքին իջնում ե մի ծիրանագույն փայլ: Այդպիսի փայլ ընդունում ե դեմքը, յերբ Ռիման խոսում ե դըպրոցի վարիչի կամ վորեկ տղամարդու հետ, նման դեպքերում հայացքը խոնարհվում ե և պատկերում իր բովանդակ համեստությունը:

Ահա դանգը հնչեց: Ռիման մտնում ե դասարանը լուրջ ու հանդիսավոր դեմքով: Բացականերին արձանազրում ե: Այդ աշխատանքի ժամանակ ինսունի չափ սև, փայլուն աչքերը իրեն են հառել և գլուխները, մարմինները բազմաթիվ, հորձանքվում, ալեկոծվում են ինչպես փոթորկված ծով:

— Որիորդ, որիորդ Ռիմա...

Յերեխաների խայտարղետ ձայները ժխորում են չորս կողմից:

— Այժմ, հանդարտ փոքրիկներ, անցնենք մեր դասին:

Հնչում ե նրա միորինակ, տղամարդային ձայնը: Մի պահ լուրթյուն տիրում:

— Դե, պատմեցեք տեսնեմ, ինչպիսի կենդանի յե ձին:

Մի քանի տասնյակ մատ առաջ են ցցվում:

— Ձին չորս վոտ ունի:

— Չորս վոտ:

— Այո, որիորդ մենք տեսել ենք, չորս վոտ ունի:

— Այո, այո չորս վոտ:

— Որիորդ, ձին պոչ էլ ունի:

— Սըս, յերեխեք, մեկ, մեկ խոսեցեք:

— Յես տեսմ, յես տեսմ...

— Աշտ դու ասա:

Կանգնում եմ մի թմրելիկ, կարմրաթուշ տղա.

— Որիորդ, ձին...

Հազիվ բերանը բաց եմ անում, յերբ յետևի շարքերում տիրում եմ աղմուկ:

— Որիորդ, չեն թողնում, վոր լսենք.

— Վա՛յ կողքս, խփեցին:

Ռիման քայլերն ուղղում եմ աղմուկի կողմը, բայց մի ուրիշ անկյունում յերեխաները խոնվում են: Նա ճանապարհը փոխում եմ, առջևի շարքերում մի տղա գրասեղանին կանգնած ծամածռություններ եմ անում:

— Հա, հա... քրքշում եմ ամբողջ խումբը:

— Յերեխաներ, լուռթյուն, թույլ տվեք դասը շարունակել. ժխորի միջից լսվում եմ վարժուհու բամբ ձայնը:

— Որիորդ, գրքիս վրա բան են գրում.

— Ո՞վ եմ գրում:

— Սարգիսը.

— Սարգիս, հազար անգամ ասացի հանգիստ պահիր քեզ:

— Վազգենը հաց ե ուտում:

— Վազգեն, ինչպես ես համարձակվում...

Վազգենը կայծակի արագությամբ բերանից դուրս եմ հանում հացի պատառը:

Լուռթյուն:

— Այժմ—տիրող լուռթյունից քաջալերված շարունակում եմ Ռիման—պետք ե խոսենք ձիու մասին. ձին...

— Որիորդ, Գեղամը մտավ սեղանի տակ:

— Գեղամ, դուրս յեկ սեղանի տակից:

Մոխրագույն բաճկոնակով, հաստիկ մի տղա արագորեն դուրս գալով սեղանի ներքևից նստում եմ իր տեղը, ձեռները կոնակին կանթած անշարժվում, իբր վոչինչ չի պատահել: Ռիման նայում եմ

դեմքը սիրիթնած, ձեռները դողում ջղայնորեն. պենսնեն շարժվում ե ու սահում ներքև: Լսվում ե յերեխաների մի անզուսպ հրհուռ: Նա բարկությամբ հանգստացնում ե պենսնեն նախկին տեղը: Լըռություն:

— Դե, ասեք տեսնեմ, այն ով եր ծիծաղեց ե խանդարեց դասը:

— Յես չեյի, որիորդ.

— Յես ել չեյի.

— Ասացեք, թե չե բոլորիդ կպատժեմ...

Բարձրաձայն կանչում ե վարժուհին ե այդ կանչից դողդոջում ե նրա նիհար, վոսկրային մարմինը:

— Սուրենն եր—ձայնում ե աշակերտներից մեկը:

— Սուտ ե խոսում, ինքն եր—արդարանում ե Սուրենը:

— Չե, չե որիորդ, Սուրենը չե, Հրայրն ե, Հրայրը—գոռում են մի քանիսը:

Ռիման քայլերն ուղղում ե դեպի Հրայրը, վերջինս ցատկում ե նստած տեղից ե շառագունած բղավում:

— Որիորդ, յես չեյի, յես հանգարտ նստել եյի, թող ընկերներն ասեն:

— Այո, որիորդ, նա չեյի, նա հանգիստ նստել եր:

Ռիման կանգ ե առնում յերկմտանքի մեջ: Դասարանը լուռ ե. սպասողական դրություն:

— Չեզ հազար անգամ չեմ ասել, վոր հանգիստ մնաք դասի ժամանակ:

— Ծիշտ ե, որիորդ, ասել եք—ասում ե մեկը ու շրթունքներն պինդ կծկում չփղձկալու համար:

— Այսպիսի անկարգության մեջ կարելի չե պարապել, հը...

— Ի հարկե վոչ—բացականչում են մի քանիսը:

Վարժուհին կոնակը դարձնում ե ե փորձում վերադառնալ իր տեղը, յերբ դասարանի մի անկյունում յերեխաների ժխոր ե գրասեղանի կափարիչների շփշփոց ե լսվում, շրջվում ե, լուռթյուն, կարծես վոչինչ չի պատահել:

— Անպիտաններ, դուք արժանի չեք այստեղ նստելու:

Լուռթյուն:

— Ո՞վ կարող ե ասել, թե ձին...

— Որիորդ, մատիտս ներքև ընկավ, վերցնեմ.

— Քեզ ով ասաց մատիտը ներքև գցիր, հը.

— Վա՛յ, յես ինչ անեմ, ինքնիրեն ընկավ.

— Որի՞նք, թույլ տվեք դուրս գնամ, կարևոր է,

— Սպասիր, շուտով դասը կվերջանա.

— Շատ կարևոր է, որի՞նք, չեմ կարող սպասել.

— Գնա—գոռում է Ռիման ու զայրագին հայացքով դուրս գնացող յերեխային հետևում:

— Ձին...

— Որի՞նք, ինձ ել թույլ տվեք դուրս գնալ,—խնդրում է մի ուրիշ յերեխա:

— Վո՛չ, չի կարելի, դասը կխանգարվի, ել թույլ չեմ տա:

— Իսկ ինչու մյուսին թույլ տվիք, յես ել եմ ուզում դուրս գնալ:

— Համառում է յերեխան և արդեն պատրաստվում է գնալու:

— Ձեզ ասում են վո՛չ, դասը կխանգարվի...

Վարժուհին ճշում է ու պենսնեն ձայնի ուժից դողալով թեքվում է ու պատրաստվում ընկնել: Նա ջղայնորեն պահում է: Դասարանում տիրում է ժխոր, աղաղակ, գրասեղանի թխկոց...

— Եղ ռվ խփեց սեղանին:

— Յես չեյի, որի՞նք.

— Յես ել չեյի.

— Դուք բոլորդ չարաճճիներ եք, անկարգներ:

— Վո՛չ, որի՞նք, յես լավ տղա յեմ—ձայնում է մի յերեխա:

— Յես ել, յես ել—կանչում է ամբողջ խումբը:

— Ձեր ծնողներին պիտի հայտնել:

— Վո՛չ, որի՞նք, ներեցեք, մենք խելոք կմնանք:

Լռություն:

— Ձին այն կենդանիներից է, վոր...

— Մենք մի ձի ունենք, բայց պոչը շատ կարճ է—ասաց յերեխաներից մին:

— Ձիու պոչն յերկար կլինի...

— Սը՛ս, լռություն:

Ռիման ձեռքը խփեց սեղանին և դառնալով դեպի խոսող տղան, ասաց ցասկոտ.

— Ձեզ հազար անգամ կրկնել եմ, վոր նյութից չչեղվեք:

— Յես ձիու մասին եյի խոսում:

— Որի՞նք, ձիու պոչը յերկար կլինի, թե կարճ—աղաղակեցին մի քանիսը:

— Մ՛ս, չէ՛... լավեց ընդհանուր աղմուկի միջից վարժուհու

ձայնը, բայց աղմուկն հեշտ կերպով չդադարեց, դուրս գնացող յերեխաները վերադարձան և դուռը շրխալեն փակեցին:

Ռիման բարկացավ նրանց վրա:

— Սխալվեցինք, որի՞նք, ներողություն:

Մյուս կողմից սեղանները շփափացին և մի քանիսը փոխեցին տեղերին:

— Հանգիստ, յերեխեք, հանգիստ:

— Վարդուշն իր տեղը փոխեց, որի՞նք:

— Վարդուշ, տեղդ նստիր:

— Դրաստամատն ել տեղը փոխել է:

— Դրաստամատ, դու ել վերադարձիր տեղդ:

— Որի՞նք, այստեղ ավելի լավ է, թույլ տվեք:

— Դրաստամատ...

Դրաստամատը դեմքը ծռմուկով տեղը վերադարձավ, սպառնալին մի հայացք ձգելով վարժուհուն:

— Ձին այն կենդանիներից է, վոր մեծ ոգուտ է պատճառ...

— Որի՞նք, Որի՞նք...

— Ձեն թողնում լսել:

— Վերջապես եղ ռվ է խանգարում դասը:

Լռություն:

— Ասողիկ, այդ դու յես անկարգություն անում:

— Ա՛յ, խաթն, յես այնպես հանդարտ նստել եմ վոր.

— Ապա ռվ է, դեհ, ասացեք:

— Մենք ինչ գիտենք, որի՞նք, դուք ինքներդ իմացեք:

— Մենք մատնիչներ չենք:

— Վա՛յ, անպիտաններ, վա՛յ...

— Դե, շարունակեցեք, որի՞նք, դասն անցավ:

Ասացին մի քանի հանդարտ յերեխաներ:

— Միշտ ել այսպես է, դասը չենք կարողանում պարապել:

— Մեղավոր դուք եք—կանչեց Ռիման պենսնեյի շրջանակի վրայից ամբողջ դասարանի վրա թարթելով դժգույն, թախծոտ աչքերը—հանդարտ մնացեք, կպարապենք:

— Լավ, լավ, որի՞նք, խելոք կմնանք:

— Հա, ձին ամենահավատարիմ կենդանին է—շարունակեց վարժուհին սրտապնդված:

— Շունն ել հավատարիմ է, այնպես չե՛, որի՞նք:

— Ձին...

— Մենք մի շուն ունեյինք, վորտեղ զնայինք մեզ հետ կը-
գար:

— Զին...

— Մենք ել շուն ունենք, անունը Լուլիկ է:

— Լուլիկ, հա, հա...

— Յերեխեք, նյութից մի շեղվեք...

— Մեր շան անունն ել Տուտիկ է:

— Հա, հա...

— Լուլիկ, անպիտաններ, չարաճճիներ...

Զղայնությունից վարժուհու ձեռները դողում են, դեմքը կաս-
կարմիր կտրել:

— Զեզ բոլորիդ պատժեմ պիտի, թույլ նշանակեմ:

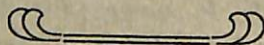
— Հիմա այլևս լուռ կնստենք, մի բարկանաք:

— Դե լավ, ուրեմն ձին...

Զանգ: Դասամիջոց է: Յերեխաները դուրս ցատկեցին տե-
ղերից և խուռներամ վազեցին բակը խաղալու:

Որիորդ Ռիման պորտֆելը թևին տակ, նիհար կուրծքը դեպ
առաջ գցած, դուրս յեկավ դասարանից հոգնած ու մոայլ...

1919 թ.

Հ Ն Ե Վ Ե Ճ Ե Ռ Ո Ս Մ Ե Ն

Թիֆլիսում շատերն են ճանաչում հնավաճառ Ոսմանին: Կար-
ճահասակ, կորաքամակ, դեմքը թուխ, ներքևի շրթունքները կախ,
ծուռ սրունգներով մարդ: Գլխին սև, քառակուսի փափախ, հա-
զին մաշված բաճկոնակ, դեմքը խոփոռ, թթու, կարծես քացախ
խմած լինի: Քայլում և գլխահակ, մտքերի ծովում: Մարմինն ա-
ռաջ և ձգվում ճոճելով բաճկոնակի ամուր չկարված կոճակները:
Մի ձեռքը կրծքին, թևին հին շորերի բազմություն:

Յերբ հաճախորդի հանդիպի կամ հազվագյուտ դեպքում հա-
մառ հայացք նետող կանանց, Ոսմանը ժպտում է, դեմքի բոլոր
մկանունքներից հյուսելով մի հլու ժպիտ, իբր ծանոթ լինի, հիշ
ծանոթ...

Ամեն հիսուն քայլին կանգնելով, կովի պատրաստվող աքլորի
պես դուրս և ձգում ուսերի մեջ խրված վիզը, զննող մի հայացք
նետում պատուհաններն ի վեր, կոկորդը մաքրում ու զիլ, յերգա-
սաց ձայնում:

— Ըսթառի վեշշ չ փաքուփայու, ըսթառի վեշշ չ...

Հետո մտնում և հանդիպող տան բակը, կանգնում ամենա-
կենտրոնական վայրը, գլուխը յետ գցած, պզտիկ, փայլուն աչ-
քերը շարքով պտտեցնում բալկոններին ու լուսամուտներին, ա-
տամներն սպիտակ պսպղացնում ինչպես յերկշար սատաֆ, ներ-
դաշնակում և մի փոքրիկ վտանավոր իր արհեստին շուրջը հյուս-
ված, վորի բառերն արագաթուխ, վազում են արձագանքվելու բո-
լոր կենդանիների ականջին:

— Սթարի վեշշ փաքուփայու, քարավաթ, ըսթու, ըսթու,
փաթինքի, քարզինքի, փաթուշքի, աթյալի, փինջաքի, փիլյուքի...

Այդ մի քանի արագախոս բառերը, զրնգալով գնում, տա-
րածվում են տան ամենախուլ անկյունները, ակամա հետաքրքրու-
թյուն կամ ծիծաղ պատճառելու:

Վոչ մի հին շոր վաճառող չի կարող նրան աչքաթող անել:
Յերեմն այս կամ այն դուռը բացվում և ու ձայնում են:

— Ստառի վեշչ, ա՛ ստառի վեշչ...

— Փրիթու, փրիթու...

Կանչում ե Ոսմանը և ամալթափալ բարձրանում սանդուխտներն ի վեր, սիրտը բաբախուն, աչքերը ծոր տալով, ձեռները ճոճուն աջ ու ձախ:

Մի հետաքրքիր, գվարձալի տեսարան ե, գիտե՛լ նրան հին շորը գնելիս կամ վաճառելիս, փոշեթաթախ, կարկատած շորն ուսեն վար ե առնում ասելով.

— Փիլինջի շոր ե. ապրանք, վալլահ հատը չկա, անգին բան...

Յերբ գնողը ծիծաղում ե.

— Վալլահ խարոշ, եյ բոխ, փերվի սորթ...

Պատահում ե, վոր մի միամիտ կին հավատալով նրան՝ գնի ապրանքը և ահա այդ սակավագեղ առևտուրիցն ի ոգտվում Ոսմանը: Իսկ յերբ ինքն ե գնորդը, ապրանքը դես ու դեն շուռ ե տալիս, ժպտում թուխ դեմքի բոլոր մկաններն անհրաժեշտ.

— Վալլահ, գին չունի, փթած ե, նեխարոշ, եյ բոխ...

Ու սկսում ե իր կոտրտած ուսերեն և հայերեն բառերով խառն մի միջազգային բառառով սակարկութուն անել, վատաբանել, վորչափ կարելի յե աժան գնելու համար ապրանքը: Լինում են դեպքեր, յերբ նրան հաջողվում ե և առևտուրից ոգտվում: Իսկ հաճախորդները ձանձրացած, հաշտվում են աժան ծախելու մտքի հետ, վորչափ կարելի յե շուտ ազատվելու համար նրա շատախոսութուններից, դեմքի և մարմնի ծամածուլութուններից, քսու ժպիտներից, դուռը շրխկալեն փակում: Այդպիսի դեպքերը չեն ազդում հնավաճառին և նա հանդարտորեն հեռանում ե, մի քանի կոպեկ շահելու անհուն յերջանկությամբ:

Հաճախ հանդիպում եք նրան փողոցում այս ու այն դռան մոտ կամ պատի տակ, վոտներն յերկարած փոշեծածկ մայթին, հին իրերին կռթնած, նայում ե մի անորոշ կետի: Միտք ե անում, թե հենց այնպես մտացրիվ նայում, վոչ վոք չգիտե: Անցնում են շատ վարկյաններ, յերբեմն դեմքին նկարվում ե մի փոքրիկ ծիծաղ, արդյոք ապրանքն եժան գնելու կամ թանգ ծախելու հաջող փորձի արտահայտութունը: Յերբեմն ել մոռյվում ե, թըթվում ինչպես ամպամած յերկինք: Պարզ ե, վոր այն որը Ոսմանի դործը թարս ե գնացել: Մեկ ել հանկարծ քնից սթափվողի պես վեր ե թռչում, կանչում լիաթոք ու շարունակում ճամբան:

Յերբ արևը պահվում ե մոտակա բլուրների կոնակը և մութը

իջնում հանդարտ քաղաքի վրա, Ոսմանը քայլերն ուղղում ե դեպի մայրենի թաղ—Շեյթան ըազարը: Այնտեղ մի խուլ անկյունում գտնվում ե ծերուկ խալիլ ողու ճաշարանը, ուր լուրա քաբաբի թեժ հոտը, սոխի ու կանաչի հոտին միախառն, լցրել ե ամբողջ մթնոլորտը: Նստում ե մի փոքրիկ, կեղտոտ սեղանի մոտ, վորի վրա դեռ թափթփված մնում են քաբաբի մանրոնքները:

— Խալ ողի, բիր փորցի քաբաբ:

Ծերուկ խալիլը, վոր սպիտակամազ դեմքին հաղար ու մեկ դար ու փոս ունի, իսկ կոնակին լեռնացող մի սապատ, բերում ե քաբաբը լավաշի մեջ փաթաթված, սոխի կանաչ բաշերով շըրջապատված.

— Յախշի՞ դըր.

— Յախշի, քեզ մատաղ, մեր քաբաբն ամենահամեղն ե քաղաքում:

— Սաղ ու, խալողի:

Ոսմանը կտրում ե լավաշի մեծ կտորը, փաթաթում սոխի հետ քաբաբը ու վոլորելով ձեռքում սկսում ուտել, ճպճպացնելով բերանը, թշերն ուռեցնելով ողափամփուշտի պես, իսկ ձանձերը վորսի յեղած սեղանի վրա, թափառում են սանձարձակ:

Ճաշից հետո սովորաբար խմում ե մի բաժակ թեյ և ապա գնում իր սենյակը, վորը գտնվում ե Գուռի ափին մի նեղ ու կեղտոտ փողոցում:

* * *

Ոսմանի միտքինակ կյանքն խուլվեց մի կին: Դա մոտ քառասուն տարեկան չեչոտ դեմքով կին եր, Մարուսիան, վոր ծառայում եր վորպես աղախին մի ունեոր ընտանիքում:

Մարուսիան ճանաչում եր «սթարի վեշչ» վաճառողին: Մի անգամ հրավիրեց նրան վերե, տանը մարդ չկար, ուզեց ծախել մի հնացած սյուրետուկ: Յերկար սակարկեցին: Ոսման շատ չընչին գին եր տալիս ու սովորական դարձվածքներով վատաբանում ապրանքը:

— Ա՛խ, տի դուռակ, նաստայաշչի դուռակ...

Բարկացավ Մարուսիան, ձեռներով թեթև խփեց Ոսմանի վազոտ կզակին և յերբ նկատեց, վոր այդ հարվածը դուր յեկավ նրան, ժպտաց ու թոթվելով նրա ուսը, ասաց.

— Դու կին ունե՞ս, ա՛ ծերուկ:

— Չե՛, մենակ եմ,—պատասխանեց հնավաճառը և աչքերը փայլեցնելով։

— Ա՛խ, դու հին աղվես, թուրքն առանց կնոջ կապրի՞։

— Եյ բո՛խ հունեմ, վալլահ...—ու սկսեց յերգվել ձեծելով կուրծքը։

— Բա՛, ինչու այդպես ժլատ ես, հում համար ես փող աշխատում։

Մարուսիան յուրահատուկ համարձակությամբ բռնեց Ոսմանի ծոծրակը և մի լավ թափ տվեց...

— Ա՛խ, դու ավանակ...

Յեւ ըրեց լիաթոք։

Ոսմանին ավելի դուր յեկավ այդ բան, աչքերն անորինակ կրակով լցվեցին, սիրտը սկսեց բաբախել ուժգին, գլուխը պտույտ գալ, մթնոլմ եր ամեն ինչը, խառնակվում... Ու Մարուսիան, վոր կանացի հոտառությամբ լավ ըմբռնեց նրա հոգեվիճակը, ոգտվեց առիթից և իր պահանջած գնով ծախեց սյուրտուկը։

Առաջին անգամ հնավաճառը խաբվում եր և այդպես թանգ գնում ապրանքը։

— Դե՛, հիմի գնա՛, մի լավ կանչի, սատանի ձայն ունես։

Մարուսիան ուրախ, ուրախ ճամբու գրավ նրան ու դուռը ծածկեց։

Ոսմանը յերկար ժամանակ նստած մնաց այդ բնակարանի աստիճաններին՝ հին սյուրտուկը թևի տակ, մտամոլոր... Յերբեմն հառաչում եր ապրանքը թանգ գնելու համար, յերբեմն ել բերանը լայն բացած ժպտում, ու թվում եր թե Մարուսիայի ձեռքը մեղմիվ շոյում և իր մազոտ ծոծրակը։

* * *

Այնուհետև Մարուսիան նկատեց, վոր հնավաճառը հաճախ և անցնում իրենց փողոցով, յերկար կանգնում և իրենց բնակարանի առաջ և առանձին թափով ու վոգևորությամբ ձայնում։

«Միրահարված խո՛մ չլինի՞ վրես...»

Մտածեց նա և ինքնաբավականությամբ շոյեց ձեռները։

Մի ուր ել տեսավ, վոր Ոսմանը պղզել և իրենց տան մուտքի քարե աստիճանին և հայացքն ուղղել լուսամուտին։

«Չե՛, եդ ավանակի մտքում մի բան կա...»

Ներքև իջավ։ Ոսմանը տեսնելով նրան ցնցվեց և ուրախու-

թյունից լեզուն կապ ընկավ, իսկ նրա թուխ, մոնգոլական յերկնաձիգ դեմքին փայլեցին աչքերը և ձերմակ ատամները։

— Հը՛մ, ձերմակ, լավ կնիկ եմ չե՛, հալանում ես։

Ասաց Մարուսիան պինդ սեղմելով նրա ձեռքը քիթը։ Ոսմանը դեմքը ծոռեց, թևերը թոթափեց և հոհաց մի անգուսպ, ինքնուրախ քրքիջով։

— Քեփդ գալիս ե, հա՛, դե վոր եղպես և, իմ խոսքերին պիտի լսես, հասկանում ես։

Նա ձեռքն Ոսմանի ուսին դրեց և ուղիղ նայեց աչքերին.

— Դե՛, խոսիր տեսեմ, կանես ինչ վոր ասեմ։

— Կանեմ, բիլլահ կանեմ, եյ բո՛խ։

— Ինձ համար մի դեյրա կբերե՞ս, հա՛...

Մի վարկյան Ոսմանի դեմքն լրջացավ, ամփոփվեց, ձեռներով պինդ բռնեց գրպանը, ծանր բան առաջարկեցին, իսկ ծանր եր այն, ինչ կապված եր դրամի հետ, թեկուզ մի կոպեկի։

— Հը՛մ, դժվար է՛, ավանակ, եղպես ես սիրում ինձ, հը՛մ։

Ասաց Մարուսիան և այնքան մոտ կանգնեց, վոր Ոսմանը զգաց նրա տաք շնչառությունը։ Նրա դեմքը փայլեց նորից, նորից պսպղացին ատամները սաղափ։

— Տի խարոշ, շատ խարոշ, յես, յես...

Հանկարծ աչքերը հուրհրատեցին, մարմինը դող ընկավ ինչպես փետրաթափ հավ ու թևերն ոճապտույտ գալարվեցին կնոջ մեջքին, վորը իսկույն ազատվեց նրա գրկից ջղուտ շարժումով։

— Ա՛խ, դու ոյինբադ, սիրտդ կնիկ և ուզում, իսկ դեյրամ...

— Կբերեմ է՛յ բո՛խ, վալլահ կբերեմ...

Հաստատ խոսք առած Մարուսիան ուրախ յերգ մոմոսլով քթի տակ բարձրացավ վերև։

* * *

Ոսմանը սենյակի խորշից դողդողտով և հազար անգամ յերկմտալով մի վոսկի հանեց, գնեց դեյրան և տարավ Մարուսիային։ Վերջինս շատ ուրախացավ և թույլ տվեց, վոր Ոսմանը գնա խոհանոց։ Որը կիրակի լինելով տան տերերը գնացել էին պտույտի։ Ոսմանը բերկրաքով նստեց մի անկյուն և դիտեց, թե ինչպես Մարուսիան ափսոսանքով մաքրեց, տեղավորեց և հազավ դեյրան։

— Լավ է՛մ, կհալանես, — ասաց կինը տնազներ անելով։

— Տի խարոշ, վալլահ, բիլլահ ոչե՛ն խարոշ...

— Ա՛խ, դու արջի քոթոթ,—հայտարարեց Մարուսիան և կանգնեց հայելու առաջ:

Իսկ Ոսմանը յոթն յերկինք վերասլացած, զմայլանքով նայում էր, աչքերը խոշոր բացած, ինչպես վորսի սպասող դադան:

Յերբ քիչ հետո Մարուսիան յեկավ կանգնեց նրա քով, նա խրխուաց յուրահատուկ բրբիջով, շարժելով մազոտ դունչը:

— Ես դեյրեն միայն բավական չի, վոր քո Մարուսիան լավ դուգվի, սիրունանա, հա, հա... պետք է մի ջուխտ տուֆլի:

— Թուֆլի՛ր՛... —

Բացականչեց ոձից խայթվածի պես Ոսմանը, դեմքը վայրկենապես սփրթնեց, մկանները դողացին, ակամա սեղմեց ժիւտի ծածկարանում պահված փողը, կարծես պատրաստվում էին խել:

— Տուֆլի, ավանակ և վոչ թուֆլի... Հ՛րմ, ելի նեղն ընկա՛ր: Եդ է քո սերը, մի քսան, յերեսուն ուրբի խնայում ես:

— Թվացըթ, թրիցըթ... ա, ա... — Աղաղակեց Ոսմանը ավելի սարսափած, վտանները շարժվում էին ջլայնությունից, ինչպես քաղցած ձիու վոտ:

— Բաս ինչ, լավ տուֆլին այդքան արժի, ինչ ես վախեցած գայլի պես աչքերը ճողթած նայում:

Ոսմանը գլուխը քորեց, մի թզաչափ բարձրացնելով փափախը, մի քանի անգամ մաժեց ծնոտը, հետո բերանն այնպես լայն բացավ ու հորանջեց, վոր Մարուսիան սկսեց ծիծաղել: Հորանջումը նշանակում էր, վոր Ոսմանը շատ ծանր գործի յեր լըծված:

«Թրիցըթ բուփլի՛, վայ աման, տունս քանդվեց...»

Մարուսիան ավելի մոտ յեկավ, յերկու ձեռքով բռնեց նրա գլուխը և նայեց նրա սարսափից չռած աչքերին:

— Ա՛խ, դու խոզ, սիրել չես իմանում, ապա համբուրի տեսնեմ, հը՛մ...

Ոսմանի այրված շրթունքներն իշան նրա այտերին և յերկար նրանք մնացին փաթաթված:

— Դե, տուֆլին յերբ կբերես, ասա:

— Կբերեմ, եյ բոխ, վալլահ կբերեմ...

Շշնջաց Ոսմանը նրա ականջին:

* *

«Թրիցըթ բուփլի՛, տունդ չքանդվի Ոսման, եդ ինչ ես անում...»

Մտմտում էր ու քայլում Ոսմանը փողոցի յերկայնքն ի վար: Այդ որը նա չկանչեց և առուծախս չարավ, այլ շարունակ մտածում էր ու քայլում:

«Թուֆլի՛ր... վայ աման...»

Իրիկնադեմին, լուլաքաբարն ուտելուց հետո, գնաց նստեց մեյդանի մի անկյուն, մսավաճառի փակ խանութի առաջ ու դարձյալ մտածեց.

«Թրիցըթ բուփլի՛ր...»

Ու սարսափից մեկ աչքը կիսախուփ հառեց մի անորոշ կետի: Մարմինն ամբողջ պատել էր մի պաղ սարսուռ, թվում է, թե մրսում էր:

Հանկարծ մռայլ դեմքը բացվեց և թուխ այտերի արանքում նկարվեց փոքրիկ, կենսուրախ ժպիտ:

«Խարոշի, ոչին խարոշ, եյ բոխ...»

Ու հոգու մեջ պատկերվեց այն դեպքը, թե ինչպես ինքը փաթաթված համբուրում էր Մարուսիային:

«Վայ աման...»

Մտմտաց ու փայլատակող աչքերին նկարվեց կնոջ այտերը մոտ ու պարանոցը ջերմ. նրա յերեակայությունը վառվում էր, հրդեհվում:

Քիչ հետո, անցորդները նկատեցին մի փոքրիկ թուրք, պատի տակ քառակուսի պղծած, մսագունդված, թեքը ծունկերին, դեմքը ծիրանեվառ, կանացի բաս ձայնով յերգում էր ու այդ յերգը հաղիվ ինքը լսում:

«Վայ աման...»

«Այ բալամ, բալամ, ա՛յ բալամ,

«Ղուրջանը՛մ սանա, գյոզալ սան,

«Այ բալամ, բալամ, ա՛յ բալամ...»

* *

Մարուսիան կոշիկն ու դեյրան հագավ, գուգվեց: Դրացիները զարմանում էին, թե վորտեղից է ձեռք բերում դրամը:

— Եդ ինչ ես այդպես զարդարվում, ինչ նոր բան,—հարցնում էին հարևանները:

— Մարդու յեմ գնում,—պատասխանում էր Մարուսիան ծիծաղելով գվարթ:

Ամեն որ տեսնում էր Ոսմանին: Ամեն անգամ ել քիթը կըճմում կամ կզակին հարվածում, իսկ այդ շատ ախորժեղի յեր նը-

րան, ցանկանում եր, վոր Մարութիան կատակե և չարածճի հար-
վածներով գուրգուրա իրեն: Մարութիան ոգովելով այդ հանգա-
մանքից, ավելի ու ավելի յեր պահանջկոտ դառնում:

— Այսոր կինո պիտի գնամ, փող տուր:

— Ձկն, էյ բոխ, վալլահ, չկա:

— Ա՛խ, դու խորամանկ աղվես, դու փող չունենաս, տուր
տեսնեմ, հայդն:

Ու Մարութիան սկսում եր մանրազնին խուզարկել Ոսմանի
փողոտ գրպանները:

— Ձկն, վալլահ...

— Հըմ, եղպես են ինձ սիրում, հա, ուզում ես, վոր խոռ-
վեմ, ել քո Մարութիան չլինեմ, դե՛ յավ...

Ու հեռանում եր մի կողմ, աչքերը խոփոռում, իբրե թե նե-
ղացել ե:

Ոսմանը նայում եր նրան վախեցած և ձեռքը տանելով ժի-
լետի գրպանը, կոնակը դարձնելով հակառակ կողմը, քաշքշվելով
ու գգուշությամբ, վոր չնկատեն, շորի մեջ կոլոված դրամից տա-
լիս եր պահանջված գումարը:

— Դու լալիս ես, լալի, յես քեզ միշտ պիտի սիրեմ, իմ սի-
րուն ծերուկ...

Բացականչում եր Մարութիան ուրախ և հարվածներ տեղում
նրա կզակին:

— Խը՛, խը՛, խը՛...

Խրխոռում եր Ոսմանը բերանը կիսաբաց, աչքերը փափուկ, և
կայծկտուն...

* *

Մարութիան վոչ միայն դուգվեց, այլ յերեկոնները սկսեց հաճա-
խել կինո ու բացակայել տնից: Մի յերեկո նրա բացակայությանը
մի քանի իրեր գողացան խոհանոցից: Տիրուհին շղայնացավ:

— Խանում ե դուել գլխիս, հագնվում ե ու տան գործերը
թողած՝ կինո գնում:

Յեվ հրամայեց իրերը հավաքել և իսկույն հեռանալ, Մարու-
սիան արտասուքն աչքերին աղաչեց, վոր ներեն, տեղ չունի գը-
նալու:

— Ո՛ւր կուգես գնա, միայն հեռացիր:

— Այսքան աշխատանքիս վաճա՛ն ե այդ: Մինչև հիմա մի
կողակ չեք տվել, հացը բերան ամեն ինչը արել եմ, լվացքը, սե-

նյակներն մաքրելը, ճաշն պատրաստելը ու այժմ դուրս եք անում
այսպես անխիղճ:

— Լսել չեմ ուզում, հայդն...

Գոռաց գազազած տիրուհին ու դուռը փակեց վրան: Շորերը
թևին տակ Մարութիան դուրս յեկավ փողոց, հանկարծակի յե-
կած, շշմած: Ո՛ւր գնալ, ո՛ւմ դուռը բաղխել. վոչ ծնող ուներ,
վոչ բարեկամ...

— Ըսթարի վե՛շշ, քարավաթ, մաշինքի, աթյալի...

Փողոցի ծայրից հնչեց Ոսմանի զիլ ձայնը, վոր փրկության
դանգի պես թրթռաց նրա հոգում: Արագորեն գնաց և ընդառա-
ջեց նրան ուրախ:

— Հը՛մ, ծերուկ, հսոր ձենդ ավելի զիլ ե հնչում, աքլորի
պես, աքլորի ձայն ունես:

Ոսմանը ժպտաց և վոչինչ չասաց:

— Յես ուզում եմ քեզ մոտ հյուր գալ, կընդունե՞ս:

Ոսմանը լայն բացեց աչքերը: Ձեր հավատում աղանջին:

— Ձես հավատում: Մարութիան վճռել և քոն լինել, քոն.
քեզ շատ ե սիրում, դու լավ, շատ լավ ավանակ ես:

Ու չարածճի աչքերը հառելով նրան, իր սովորական հար-
վածն իջեցրեց կզակին:

— Խի՛, խի՛, խի՛... հոհուաց Ոսմանը և կայծկտեցին աչքերը:

— Տես, շորերս հետս եմ բերում, ել տիրուհու մոտ չեմ աղ-
րի, կդառնամ քո կինը: Հիմա համոզվեցի՞ր:

Նա թևանցուկ յեղավ Ոսմանին և քայլերն ուղղեց փողոցի
յերկայնքն ի վար:

— Դե՛, գնանք քեզ մոտ, լավ պիտի պահես, չե՛...

— Գլխիս վրա,— ասաց Ոսմանը ցույց տալով թրաշած գլու-
խը — ամա՛ ճիշտ ես ասում:

— Վալլահ, բիլլահ...

Բացականչեց Մարութիան և նրա պես ծեծեց կուրծքը:

Նրանք քայլերն ուղղեցին դեպի Շեյթան բաղարը, թևան-
ցուկ, յերկուսն ել կարճրոյ, մեկ մյուսին հարմար: Ոսմանի հոգին
վերասլացել, թռչում եր տուն: Յերազի մեջ խոմ չլինի: Սա ի՞նչ
ե կատարվում իր հետ: Կուրծքն այնպես ե խփում, մարմինն այն-
պես ե թարմացել, յեռանդով ու շունչով լցվել:

«Վա՛յ աման...

Ահա մեյդանը: Դեպի աջը ծովող մի կեղտոտ, ծուռ ու մուռ

փողոց և Ոսմանի տունը: Կիսամութ սենյակ, փոքրիկ, անձուկ, հին, փոշեթաթախ իրերով լեցուն:

— Ֆնւ, սա ինչ տեղ է, խոզանոց...

Ասաց Մարութիան դեմքը խառնելով, բայց ինչ կարող եր անել, ճարն ինչ: Շորերը տեղավորեց մի անկյուն և նստեց ճրռան թախթին:

— Հիմի տեսար, համոզվեցիր, ավանակ...

Ոսմանը խոխոաց անսահման հաճուքից, թե առավ, յերի-տասարգացավ. հավաքեց, մաքրեց սենյակը, հին հագուստները տեղավորեց մի անկյուն, ապա յեկավ նստեց Մարութիայի կողքին՝ դեմքը բոցավառ, կարմիր:

— Հը՛մ, ուրախ եմ, տունդ կնիկ յեկավ, քեզ պահող, զբո-վող, քեֆ արա, իմ սիրուն ծերուկ...

Այն ուր լուրաքաբար ծախող խալիլ ողլին վարմանքով նը-կատեց, վոր իր մշտական հաճախորդ Ոսմանը չեկավ ճաշի: Չլինի խեղճին բան է պատահել, մտածեց նա անհանգիստ:

* * *

Մի քանի ուր անցավ: Մի անգամ սովորականից ուշ վերա-գարձավ Ոսմանը: Առետուր շատ ունեւ: Մի քանի հին հագուստ ծախեց և գնեց. վերջին մուշթարին հաստգուլի մարդ եր, յեր-կար վիճեց ու համոզեց մինչև վոր մի մաշված շալվար փաթա-թեց շլինքին: Ճանապարհին զրպանում համրում եր վաստա-կած դրամները և մտմտում ինքնագոհ:

«Իբի մանաթ, բեշ մանաթ... Մնդ ու Ոսման:

Քայլում եր արագ. շալվարի ծայրերը ծվեն, ծվեն կախն-կած ճոճվում էյին աջ ու ձախ, կարծես մի զազաղած շուն պա-տառոտել եր: Փոշեթաթախ կոշիկի ճիտերն այնպես էյին ցցվել, ինչպես հեռավոր մի ձայնի ունկնդրող հորթի ականջները:

«Հիմի Մարութիան նստել կսպասի, կգամ այ տղիդ, քիչ էլ համբերի, ջանս...

Մեկ շունչով անցավ Շեյթան բազարի ծուռ ու մուռ փողոց-ները: Ահա իրենց հարյուրամյա անցյալ ունեցող հին տունը. բարձ-րացավ զառամած մարդու ատամների պես խարխլած սանդուխ-ատիճանները: Սենյակում լույս չկա, զարմանալի բան. քնել է անուշա...

— Մարութա, ա՛ Մարութա, քնել ես...

Չայն չկա. անկողինն էլ պարապ: Ո՛ւր է գնացել: Մի բան

պոկվեց Ոսմանի սրտից. կանգնեց շփոթ ու շվար սենյակի մեջ-տեղ, խավարի դրկում, թեերին բռնած հին շորերը: Ապա հան-կարձ լուսնոտի պես վազեց սենյակի մեկ անկյուն: Արագորեն հրեց տախտը ու պատի արանքում քրքրեց ինչ վոր բան... Բայց վոչինչ չգտավ ու սիրտը, վոր բաբախում եր ուժգին, սառեց մի վարկյան և արյունը կանգնեց յերակների մեջ:

«Վայ աման... տունդ քանդվի Ոսման...

Ձեռներն խփեց ճակատին, ներքև շարտեց հին շորերն ու կերկերաձայն կանչեց.

— Յուզ մանաթ, վայ աման...

Մի պահ ծանր իրողությունը պայծառացավ աչքերին. դրամի գաղտնի պահարանը թալանել էյին, տարել իր ամբողջ հարստու-թյունը, 10 վոսկին... Ոսմանը նորից փնտռեց, քրքրեց անկյուն-ները բոլոր. իդուր... ու խեղճացած, փետրահար հավի պես, ա-ռաջ անցավ վիզը ծուռ, դեմքին հազար ու մի մսոտ ալիք, բը-ռուցքի մի քանի հարված տվեց կրծքին ու ծալապատիկ նստեց մի կապոցի վրա:

«Դե եր, տունս մտավ տարավ, հարյուր մանաթ...

Վերհիշեց վերջին ուրերը, յերբ Մարութիան շարունակ դրամի մասին եր խոսում: Վոսկի շատ կունենաս, ասում եր, բա ինչ կնիկդ եմ, վոր ցույց չես տալիս... Ուզում եր պահարանիս տեղն իմա-նալ շան աղջիկը. իսկ յես խոմ կաթնակեր յերեսա չեյի, վոր ցույց տայի տեղը: Բայց ինչպես գտել ե... Ա՛, իմացա, յերեկ գիշերը, յերբ յես մի վոսկի էյի հանում աղբանք գնելու, արթուն է յեղել, սատանի պես հետեւել է ու իմացել տեղը...

— Ծը, ծը... յուզ մանաթ. Ոսման, սատանան քեզ տանի, ծը՛, ծը՛, ծը՛...

Սկսեց հեկեկալ խոխոացնելով կոկորդի մեջ ու խոշոր կա-թիլներն արտասուքի հոսում էյին մազոտ յերեսն ի վար: Գլուխը ձեռների մեջն առավ, կոլովեց և ինչպես վոգնի կծկվեց...

«Տարան, վայ տարան հարյուր մանաթ...

Քիչ հետո, կարծես ինչ վոր բան հպեց իրեն, աչքերը բացավ ու հառեց մութ կետի, ապա ինչ վոր ժպտուն, կենդանի սովեր պատկերվեց առաջ ու մի դյուրեկան, ախորժիկի բան շոյեց կը-ղակը. մի վարկյան փայլեցին աչքերն ու մտքում գծագրվեց այն վարկյանը, յերբ ինքը գրկել եր Մարութիայի մեջքը...

— Գնաց ձեռքես, վայ աման ուրիշ բան եր...

Ոձից խայթվածի պես վեր թռավ, սկսեց շուրջպար դալ սե-

նյակի յերկայնքնիվար: Մի ինչ վոր մղձավանջային միտք ցցվեց ուղեղում՝ չգնալ, չվազել յետևից, չմնալ, չգտնել նրան...

«Գնաց ձեռքես, թուով աղունիկս... յուզ մանաթ, վայ աման Ոսման...»

Ուղեղում հաղար ու մի միտք շփոթ ու քաոս, բռնաբահաբելով ողը, վազեց ինչպես կատաղած ցուլ, վերցրեց ձեռնափայտն ու անգլխարկ, բաճկոնի ոձիքը բաց՝ սենյակից դուրս յեկավ:

Փողոցում արագ անցնելիս չիմացավ թե ինչ եր կատարվում շուրջ բոլորը: Մարդ, կառք, տուն բոլորը խառնվել, մշուշվել էյին աչքերին: Ահա Մեյդանը, հարյուրավոր ճրագ և լույսերի մեջ նրա դեմքը կասկարմիր փայլում եր, ինչպես հնոց դրած պղինձը: Մայթի վրա պատահաբար հրեց ծերուկ խալիլ ողլուն, վոր ճաշարանը կողպած վերադառնում եր տուն:

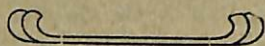
— Բարով, Ոսման, այդ ուր ես, այ մարդ. ել չես գալիս լուլաքաբար ուտելու:

Ոսմանը մի բռնի, սպառնալից հայացք ձգեց նրան ու լուռ առաջ անցավ:

— Արա, Ոսման, այ քիչի, լուլաքաբարը չես ուզում մի ուտի ախպեր, բարևի ել արժան չեղանք, վայ աման աշխարհ...

Ու խալիլ ողլին անատամ բերանը ճռթած, յերկար մտմտում եր նայելով արագորեն հեռացող Ոսմանի յետևից:

1920 թ.

ՄԻ ՄԱՆԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻՑ

Փոքրիկ Սմբատը շատ անհանգիստ եր, յերբ դասարանից դուրս յեկավ դասամիջոցի: Դասի ժամանակ, նորից կրկնվեց այն ցավալի դեպքը, վոր հաճախ տանջում եր նրա դեռատի ուղեղը:

«Ախր ինչու այդպես յեղավ, չե՞ վոր յես լավ եյի սովորել...»

Ու բազմաթիվ կաթիլներն արտասուքի ի մի հավաքված՝ սպասում էյին մի պատրվակի՝ դուրս խուժելու: Զեռները բաճկոնի դրպանում, գլուխը կախ, մտախոհ քայլեց բակի մեկ անկյուն ու մնաց այնտեղ մենակ, մտքերի ծովում մինչև հետևյալ դասի սկիզբը: Յերբ զանգեցին, մեքենաբար առաջ անցավ դեպի դասարանը՝ դեմքը խոժոռ ու մռայլ:

Բանը նրանումն եր, վոր յերբ յերկրաչափության ուսուցիչը հարցրեց նրան դասը, բոլոր ընկերների հայացքներն բեռնվեցին իրեն, իսկ ուսուցիչը սովորական իր սուր, փայլվուն աչքերն անթարթ հառել եր պենսնեյի միջից և չնայած, վոր Սմբատը լավ եր ըմբռնել յերկրաչափական տեսությունը, շփոթվեց, կարմրեց և չկարողացավ արտահայտվել: Դասատուն դեմքը խոժոռեց և ասաց.

— Նստի՛ր, բթամիտ, խաղը ժամանակ չի տալիս դասերդ սովորելու:

Յերեխան նստեց հուզված, ընկճված: Ընկերներից մի քանիսը հեգնորեն ժպտացին, նույնիսկ փղձկացին իրար ուսին տալով: Ա՛խ, այդ Սուրենն ու Վահանը, նախանձոտ դասընկերները, վորոնք հրճվում են ամեն անգամ, յերբ Սմբատը շղկվում ե, նրկատողություն ստանում կամ մի վորեւե անպատեհ դրության մեջ ընկնում:

«Շատ գիտասիկն ե իրեն յերեակայում, քրթն ել բարձր, հպարտին մեկը:

Բամբասում էյին ընկերները, վորովհետև Սմբատը քիչ եր

խոսում նրանց հետ, սիրում եր մենակություն, կարծես բազմաթիվ խոհեր ունեն, մտածումներ, բարդ խնդիրներ, վորոնք քննելու համար ընկերներին ներկայությունը խանգարում եր:

Ահ, այդ յերկրաչափություն դասատուն, վորի սուր հայացքը, վոսկեշրջանակ պենսնեն, վոսկրոտ, արծվային քիթն ամեն անգամ շփոթում էյին նրան ու վորքան սովորեր դասը, միևնույն է կվրդովվեր, կշշկվեր կորցնելով մտքերի թելը: Արդեն ուսուցչի դիմումը բավական եր, վոր դեմքը դժգուններ, բարախեր սիրտը և կապ ընկներ լեզուն:

— Դուք սովորե՞լ եք դասը:

Կամ՝

— Միևնույն է, ժամասպառություն կլիներ ձեզ դաս հարցնելը, վորովհետև առհասարակ չեք սովորում:

Այդ ուսուցչին այն համոզումն ուներ, վոր Սմբատը յերեք դասը չի սովորում, ծույլ է, ծանծաղամիտ, և իր կարծիքն ընդհանրացնում եր մյուս գասատուների շրջանում: Յերբ պատահաբար ուրիշ դասերի ժամանակ այս կամ այն հարցին Սմբատը չկարողանար ճիշտ պատասխան տալ, դասատուն փնթփնթում եր. «Իրավունք ունի յերկրաչափություն ուսուցչիչը, բթամիտ յերեսխա յեք...»

Իսկ Սմբատը ջղայնանում եր ու հոգեպես ճնշվում:

Դասերից հետո յերբ գնաց տուն, փոքր քույր Նազիկը արդեն յեկել եր դպրոցից, դժգոհ եր, վորովհետև խիստ քաղց եր զգում:

— Մեր ճաշը միշտ այսպես ուշանում է, հայրիկն իսկի ուշադրություն չի դարձնում:

Ասաց Նազիկը մոռյլ, յեղբայրը նայեց նրան կարեկից հայացքով, ինքն ել հոգնած եր ու քաղցած, տրամադրությունը վատ: Մի պահ մեծ ցանկություն զգաց գրկել քույրը ու պատմել սըրտին ծանրացած դառն խոհերը, բայց գապեց ինքզինքը: Գրեքըր տեղավորեց պահարանում, ձեռներն յերկարեց ողնիվեր, հորանջեց ու քայլել սկսեց սենյակի յերկայնքնի վար, իսկ Նազիկը պատշգամբում, յերկաթյա ճաղերին հենած, փողոցն եր նայում:

Կես ժամից յեկավ Արուսյակ մորաքույրը: «Տեսնես ելի վթրտեղ և գնացել ման գալու», մտմտաց Սմբատը դիտելով մորաքրոջ գեղեցիկ հագուստը, ծաղկապատ, լայնեզր զլխարկը, պըսպըղուն վոռնամանները: Մորաքույրը հագուստները փոխեց, տնային շորերը հագավ և ձեռնարկեց ճաշի պատրաստության: Սըմ-

բատին կարգադրեց ջուրը բերել և փայտը կոտրատել վառարանի համար: Սմբատը դժգոհություն արտաբերեց առավ ու մի գրկաչափ փայտ տարավ բակը մանրելու:

— Աղա յեն դառել գլխիս, ասածներս չեն կատարում:

Փնթփնթաց մորաքույրը, դժգոհ նայեց նրան և ինքը գնաց ջուր բերելու: Սմբատը փայտ եր ձեղքում, հոգին սովերել էյին մոռյլ մտքերը: Այդ կինը չափազանց ջղայնացնում եր, խոմ պարտական չե՞ նրա համար միշտ ջուր բերել, փայտ կոտրատել, վառարան վառել, քիչ մնաց կերակուր ել յեփի... Միշտ նկատողություն ու հայհոյանք, յերբեմն ել այնպես է հանդիմանում Նազիկին, վոր խեղճ յերեսխան դառնանում է, հեկեկում, նրա աղախինը խոմ չի, վոր ինչպես ուզի, վարվի հետը:

— Բոյը գցել, յերկարել է, բայց գլխումը խելքի մի կտոր չկա, խանում է ուզում լինել:

Այսոր ել մորաքույրը նույն խոսքերը կրկնեց, հրամայելով Նազիկին գետնախնձորը լվալ ու կծալել: Ախր, քաղցած, բեղաբած քույրը, այդ ինչը տարեկան յերեսխան, բռնի գործի յեն լըծում, անտե՞ր է, ինչ է... Բարկությունից Սմբատի ատամները սեղմվում էյին ու ձեռները դողում. չգնալ, կացինը չիջեցնել եզքավթառի գլխին, վորին հոգու բովանդակ ուժերով ատում եր:

Ախ, յեթե մայրիկը վողջ լիներ, այսպես ծանր չեր լինի կյանքը: Յերկու տարի յե ինչ մայրը վախճանվեց, իրենց դրությունը միանգամից փոխվեց, միշտ դեպի վատը գնաց: Հայրիկը ծառայության է գնում ու շարունակ ուշ գալիս տուն, յերբեմն ել հարբած վերադառնում, յերեսխաներին յերեսի վրա յե գցել, շատ քիչ է հոգում: Գոնե հայրիկը հոգատար լիներ... Այն, յեթե հայրիկը ուշադրություն դարձնի, իրենց վիճակն ավելի կթեթեվանա և մայրիկի բացակայությունը այդպես զգալի չի լինի: Սմբատը վերջիչեց նորից մայրիկին, ցնցվեց ամբողջ եյությունը, աչքերի խորքում պսպղացին արտասուքի յերկու կաթիլ և սահեցին մեղմիվ նիհար այտերն ի վար:

Արուսյակը վառարանի կողքին քրթմնջում եր ու փայտի սպասում: Սմբատը փայտերը բերեց, ապա գնաց սենյակը և յերկընցավ թախթին, հոգնած ու սոված մարմինը մեծ թուլություն եր զգում:

— Մեր աղան պառկել է կռնակին, իսկ տանը հաց չունենք, հանգստանալու ժամանակն է, գնացեք հացի ու կանաչի, հայդա:

Սմբատը զրաֆն առավ և ուղղվեց բազար, իսկ Նազիկը դեռ

գետնախնձոր եր իստակում, մաքրում իր պղտիկ նիհար մատ-
ներով:

Ճաշից հետո Սմբատը սկսեց դասերը սերտել. եղ անիծած
մատեմատիկայի խնդիրները չարչարում էյին ուղեղը, թվերն ու
գծերը հաջորդում էյին, բայց խնդիրները չէյին լուծվում: Յերե-
կոյան հրամայեցին ինքնայեռը պատրաստել: Թեյի ժամանակ
հայրիկն յեկավ, սիրալիր բարեկեց մորաքրոջ, իրենց կողմն իսկի
չնայեց, կարծես միայն Արուսյակը լիներ տանը: Թեյից հետո
հայրիկն ու մորաքույրը գնացին հարեան սենյակը և յերկար խո-
սում էյին իրար հետ: Սմբատը նորից սովորում եր. այս անգամ
շարադրություն եր գրում, վորը առհասարակ հաջողվում եր նը-
րան, բայց այն որը մտքերն անկապ էյին ու ցրվի: Ինչ էյին
այդպես յերկար զրուցում հայրիկն ու մորաքույրը հարեան սե-
նյակում, չլինի՞ մորաքույրն ելի իր մասին ե խոսում, բամբա-
սում հայրիկին, թե ծույլ ե, չարածճի, չի ոգնում իրեն, ինքը
մենակ ե աշխատում և չափազանց հոգնում: Ա, յերեկ այդ պատ-
ճառով ե, վոր հայրիկը խոժոռ ե նայում. առաջվա պես սիրալիր
չե, կոնֆետները չի բերում, առաջ հայրիկը շարունակ կոնֆետ
եր բերում հետը: Շուտով նրանք յեկան մյուս սենյակից և հրա-
մայեցին յերեսխաներին բնել:

— Փիլիսոփա յեն դառել, յերբ պետք ե սովորել, չարու-
թյուն են անում, իսկ յերբ պետք ե քնել, սովորում են, դրա
համար ել ուսուցիչները դժգոհ են:

Այսպես մըթմըթաց մորաքույրը: Յերեսխաները լուռ հան-
վեցին ու պառկեցին իրենց անկողնում: Նազիկը շուտով սկսեց
խումբացնել, բայց Սմբատի քունը չեր տանում, հազար ու մի միտք
շրջապատել եր նրան, մտածում եր որվա անցքերի և իրենց վի-
ճակի մասին և դառնանում եր հոգին: Նորից առաջն յեկավ մոր
սիրելի պատկերը, յերբ մայրիկը կենդանի յեր, Սմբատը վաղ-
վըզում եր ուրախ, կանչվում, չարածճի խաղեր սարքում, իսկ
Նազիկը հոհում եր ու փաթաթվում մայրիկի վիզը: Մայրը ժող-
տում եր, գրկում, փափայում և ջերմ համբույրներ դրոշմում
այտերին, այժմ... այժմ վոչ վոք չի սիրում նրանց, հայրիկն ել
խոմ խորթացել ե, ոտար լինի կարծես: Այդ բոլորի մեղավորը
մորաքույրն ե... այո, այդ խոժոռ, չար կինը, իզուր տեղ իր մայ-
րիկը մեռավ, իսկ այդ կինը մնաց, վորպեսզի շարունակ տանջի
նրանց:

Ու վերմակի ներքև ձեռները բռնեցը կազմեցին, կարծես
պատրաստվում էյին հարվածել վորեւ մեկի:

Հայրիկն ու մորաքույրը նորից մյուս սենյակումն էյին:
Իսկ Սմբատը մտորում եր ու քնել չեր կարողանում: Սենյակի
լուսթյան մեջ լսվում էյին Նազիկի փոքրիկ, խզվող շնչառու-
թյունը և պատի ժամացույցի սովորական հնչյունները:

Դուռը մեղմիկ բացին, հայրիկն և Արուսյակը ներս յեկան
կամացուկ:

— Դեռ չեն քնել—փսփսաց Արուսյակը:

— Այո, քնել են արդեն—շնչաց հայրիկը դիտելով յերե-
խաների գեմքերը: Սմբատն այնպես ցույց տվեց, վոր իբր քնած ե:

— Ինչ լավ ե, յերբ մարդը յերեսխա չունի, նրանք խան-
գարում են, չեն թողնում ազատ շունչ քաշել:

Այսպես խոսելով մորաքույրը մոտեցավ պահարանին, վերց-
րեց գինու շիշը, ուտելիղեն և նրանք վտանների ծայրերին քալե-
լով, անշշուկ, նորից վերադարձան մյուս սենյակ: Այնտեղ յեր-
կար, յերկար խոսում էյին ու հաճախ լսվում եր Արուսյակի զիւ,
զրնգուն քրքիշը:

Նման քրքիշները նա շատ անգամ եր լսել կողքի սենյա-
կից, վորոնք վրդովում, ջղայնացնում էյին Սմբատին: Այս
գիշերը քունը խռովել եր, փախչում նրանից ու մտքում համրում
եր յերկար ու ձիգ բոպենները: Իսկ ժամացույցը տկտկում եր
միորինակ ու ձանձրալի: Շուտով նրա կողերը ծանրացան, աչ-
քերը փակվեցին և ել վոչինչ չլսեց:

2

Հաջորդ իրիկուն դարձյալ նույն յերեսլթը կրկնվեց: Այս
անգամ Սմբատը վորոշեց չքնել: Այն որը ավելի յեր ջղայնացել
Արուսյակի վրա: Դպրոցից հոգնած ու բեղարած հաղիվ եր վե-
րադարձել ու մի պատառ հաց կերել, մորաքույրը հրամայեց կար-
դինկան վերցնել և հետեւ իրեն: Նրանք գնացին շուկան և մտան
բազմաթիվ խանութներ: Մորաքույրն իրեն նոր հագուստ և գըլ-
խարկ գնեց: Առավոտ Սմբատը նկատել եր, թե ինչպես հայրիկը
նրան մի բուռ թղթադրամ տվեց... հայրիկի փողերովն ե զուգ-
վում, մինչդեռ Նազիկի շրջազգեստն արդեն վաղուց ե մաշվել,
վտանամանները ճաքճաքել են, իսկ իր ընկերները, որինակ իր
կողքին նստող Արտավազգն արդեն նոր, փայլուն բաճկոնակ ունի
հագած, իսկ իր բաճկոնակը խուռացել ե ու թեւերի տակը մաշ-

վել: Իրենց մասին մտածող չկա: Ուրիշ յերեխաները լավ են հագնվում, մինչդեռ իրենք շարունակ հին շորերով մնում...

Մանուկներում յերկար սպասեց, մինչև վոր մորաքույրը վերջացրեց գնումները: Այդ ձանձրալի սպասումները ջղայնացրին նրան, իսկ ճանապարհին մշակի պես տանում էր մորաքույր շոր շորերը. քայլում էր ընկձված ու դիտում նրա բարեձև հասակը, սև, գրավիչ աչքերը, փայլուն կոշիկները ու սրտի խորքում նախանձում, ատում: Անշուշտ Սմբատը շատ կուզենար, վոր մորաքույրն այդպիսի գեղեցիկ աչքեր, բարձր հասակ և վարդագույն թշեր չունենա...

Գիշերն Սմբատի քունը չեր տանում. հայրիկը գտնվում էր հարևան սենյակում, Արուսյակի հետ կամացուկ զրուցում ու քչիչում էին: Ի՞նչ գործ ունեն հայրիկը մինչև այդքան ուշ ժամանակ Արուսյակի սենյակում: Զղայնությունից չեր կարողանում քնել ու շարունակ շուռ ու մուռ էր գալիս անկողնում: Ահա մորաքույրը բարձր ու գիլ քրքշաց: Ուրախացել է ավանակը. ով գիտե հայրիկն ինչպիսի անուշ ուտեղեղեն է բերել նրան, ուտում է և ուրախանում, իսկ ինքն ու քույրը յերեկոյան հաց ու պանիր կերան ու քնեցին: Չե, հայրիկն յերեսը դարձրել է իրենցից ու նրան է սիրում, նրան է կոնֆետ բերում, ... վայ ավանակ: Անզուսպ մի ցանկություն դրդեց Սմբատին իջնել մահճակալից և լրտեսել նրանց: Կամաց ներքև սահեց և մերկ վտտների ծայրերով անշուշտ մոտեցավ հարևան սենյակի դռան, դուռը քիչ բաց էր և արանքից նկատվում էր ամեն ինչը: Արուսյակը նըստել էր հայրիկին խիստ մոտ և գլուխը թեքել նրա ուսին. հայրիկը գինի յեր խմում, ահա նա ժպտաց, կարմրակալած դեմքը թեքվեց դեպի մորաքույրը և... և համբուրեց նրան, իսկ մորաքույրը գլուխն խոնարհեց և ծիծաղեց զվարթ... Յերկինքը ճայթեց Սմբատի գլխին և մի վարկյան աչքերը մթնեցին... մինչև այժմ հայրիկը վոչ մի անգամ այդպես չի գրկել ու համբուրել Սմբատին: Իր սիրելի հայրիկին կարծես խլում էին ու տանում... տանում էին հայրիկին ու թողնում իրենց վորը, մենակ...

Սաստիկ ցանկություն դդաց ճչալ, ոգնություն կանչել, բայց զսպեց իրեն, ուժ չկար վրան, ննջել կուզեր, հանգստանալ: Թըվում է թե ինչ վոր ծանր բեռ էր կրել, հոգնել. մեկ էլ կուզեր մտքերն ամփոփել, յեղրակացություն հանգել: Անշուշտ վերադարձավ ու պառկեց:

«Ա՛խ, չար սատանան... մրմնջաց ինքնիրեն Սմբատը և զայրությից ձեռներն բռնեցր կազմեցին, գանակոծեցին ողը:

«Թող քեռին գն (յերեխաներն Արուսյակի ամուսնուն քեռի էին անվանում), յես նրան բոլորը կպատմեմ, բոլորը...

Քեռին ծառայություն գործերով գնացել էր ուրիշ քաղաք: Յերեխաները սիրում էին նրան, լավ մարդ էր, ուշադիր յերեխաների հանդեպ, շարունակ փայփայում էր նրանց, նվերներ բերում: Նրա ներկայություն կինը չեր համարձակվում գոռալ, վիրավորել:

«Բոլորը, բոլորը կպատմեմ նրան... Մրմնջում էր Սմբատն ատամները սեղմած:

3

Ժամանակն անցնում էր դանդաղ ու միորինակ: Սմբատն ավելի ու ավելի յեր մոռավում, թթվում: Դպրոցում աշակերտներից շարունակ առանձնանում էր ու մտածում, կարծես աշխարհի բոլոր հոգսերը նրան էին տվել:

«Ճգնավոր է ուզում դառնալ», — ասում էին ընկերները ծաղրելով նրա առանձնությունը: Դասերին, յերբեմն կորցնում էր ուշադրությունը, յերբ անհրաժեշտ էր լարված լսողությունը, հանկարծ նրա ձեռները ձգվում էին, դեմքի նիհար մկանները կենտրոնանում, աչքին պատկերվում էին մորաքույրն ու հայրիկը, նրանց ուրախ քրքիշներն ու համբույրը... Շրթունքները մրմնջում էին ցասկոտ: «Թող Մինաս քեռին գն... Հայացքը ցրված դնում, բեկեղում էր առաստաղի մի անորոշ կետին:

— Սմբատ, ձեր ուշադրությունը վճռեց է:

Յերբ ուսուցչի բամբ, ազդու ձայնը լսում էր, մեծ ճիգով ուշադրությունն ամփոփում էր դասին:

— Առաստաղի վրա ձանձ է փնտռում,— փսփսում էր չալաճճի Սուրենը ու փղձկում, այդ ավելի յեր ջղայնացնում նրան, քան ուսուցչի նկատողությունը: Ա՛խ, մի թողնեյին, այնպես ապտակեր պիտի այդ չարլեզու Սուրենին...

Մորաքույրը հետգնետ ավելի յեր ուշ գալիս տուն, ծնողների կամ ծանոթների տանն էր լինում: Ծաշն ուշանում էր կամ յերեխաներն մնում էին առանց ճաշի, հացով ու պանրով անցնում որը:

— Չե մի, ամեն որ ճաշ պատրաստեմ աղային ու խանութին, քրթմնջում էր Արուսյակը թթվեցնելով դեմքը:

Նազիկը զանազան կարիքների համար յեղբորն եր դիմում էր՝ վերջինս հետևում եր նրան ուշադիր, սփոփում նրա մանկական հոգու դառնությունը այն գիտակցությամբ, վոր հայրիկը չի նայում, իսկ մորաքույրը բոլորովին ոտար մարդ, և Սմբատը զգում եր իրեն միակ հոգատարն ու պաշտպանը Նազիկին:

Յերեկոյան հայրիկն ու Արուսյակը գնացին թատրոն: Նազիկը քնեց: Իսկ Սմբատը կարդում եր մի հետաքրքիր գիրք, այնտեղ նկարագրված եր հեռավոր աշխարհում ընկած մենակ մարդու կյանքը: Յերանի ինքն ել նրա նման ընկներ հեռու, հեռու տեղ, մենակության մեջ ապրեր, չլինելին տունը, դասերը, մորաքրոջ խոփող դեմքը...

Ժամը տասերկուսին կարդալուց հոգնեց և պառկեց, գրքի հետաքրքիր մասերը գրավում էին մանկական յերևակայությունը, սլացնում հեռավոր յերկրներ, անհուն, անեզր ծովեր, սաղարթախիտ, հսկա անտառներ, ուր գազաններն են ապրում վայրի և ոճերը թունավոր: Ավելի լավ ե ապրել վայրի գազանների և ոճերի մեջ, քան այնպիսի տեղ, ուր մարդիկ տանջում են միմիանց, նախանձում... մտածում եր նա:

Դուռը մեղմիվ բացվեց: Ներս մտան Արուսյակն իր մետաքսյա, հրաշալի շորերով և հայրիկը, վոր գլխարկն հանեց և ելեքորական հորդ լույսի տակ փայլեց նրա սափրած գլուխը: Սմբատն աչքերը փակեց, իբրև թե քնել ե, բայց ուշադիր հետևում եր նրանց շարժումներին: Նրանք նստեցին մի կտոր բան կերան, ինչ վոր խոսեցին, ապա Արուսյակն գնաց իր սենյակը: Հայրիկն իրենց սենյակումն եր քնում. հագուստները հանեց և հանգցրեց լամպը, տիրեց լուռթյուն. ապա մեկը մութի մեջ անշուշտ և արագ անցավ Սմբատի մահճակալի մոտով, մեղմիվ բացավ դուռը և մտավ մորաքրոջ սենյակը: Հետո ամեն ինչ լռեց: Դա անշուշտ հայրիկն եր, ել ուրիշ ով կարող եր լինել և կասկածն ոճի պես կծեց Սմբատի հոգին, մի պահ սպասեց ամբողջ ուշքը լարած, բայց լուռթյուն եր համատարած: Ապա անշուշտ յեկավ անկողնից, մոտեցավ հայրիկի մահճակալին, ձեռներով շոշափեց, դատարկ եր... Նա համոզվեց իր կասկածի մեջ, ուրեմն հայրիկը խաբում ե մեզ ամեն գիշեր և ուրիշ տեղ ե քնում... Յետ դարձավ, պառկեց և ջղախուլությունից սկսեց արտասվել... Նա ինքզինքը վորք եր զգում, լքված, անպատված... ու հորդացող արցունքները հովացնում էին դառնացած սիրտը:

«Ա՛խ, յեթե մորաքրոջ ամուսինը, Մինաս քեռին գա, ինչպես, ինչպես պիտի պատմի նրան...»

Հետևյալ օրերը նա շատ մռայլ եր, մտածում եր, թե ինչպես Մինաս քեռին պիտի ընդունի այդ լուրը, մեծ, խորհրդավոր գաղտնիքը, ինչ ամբ... վորքան անպատվի բան, յերբ հայրիկը գիշերներն դնում ե Արուսյակ մորաքրոջ սենյակը... Ձե, հայրիկն ել առաջվանը չի, յերբ մաման վողջ եր, ինչ բարի, լավ մարդ եր հայրիկը, այժմ բոլորովին փոխվել ե, ուրիշ մարդ ե դարձել, ոտար մարդ...

Քանի Սմբատը նորից ու նորից հաստատում եր խորհրդավոր գաղտնիքը, այնքան հայրը ցածանում, ընկնում եր աչքից: Հաճախ յերեխան նույնիսկ ջղախանում եր, յերբ թեյի ժամանակ նայում եր հորը, այդ բարձրահասակ, միշտ սափրված, թլխահեր մարդուն: Առաջ նա ավելի հետաքրքիր և հարազատ եր թվում: Այժմ նրա ականջներն յերկարել են, դեմքին բազմաթիվ ավելորդություններ, խորշոմներ կան, մանավանդ գանգի մազաթափ, ճաղատ տարածությունը ծակում եր վորդու աչքը, ճախը, խոսակցությունը մի տեսակ կեղծ եր հնչում...

«Ել մեր բարի, լավ հայրիկը չկա...»

Արուսյակի դեմ այժմ ավելի համարձակ եր խոսում. թող շատ լեզուն չերկարի, թե չե ամեն բան կպատմեմ: Մինաս քեռին յեթե իմանա, նրան կսպանի, մազերը թել թել կպոկի... Ո՛ր, յեթե քեռին իմանա...

Այսպես եր մտածում Սմբատը և խոսքի տակ չեր մնում. սպառնալից, ցասկոտ հայացքներ նետում և Նազիկին պաշտպանում մորաքրոջ լեզվահարձակումներից:

«Թող Մինաս քեռին վերադառնա, յես քեզ ցույց կտամ...»

Յեկ Սմբատը սղմում եր բռունցքները, ատամները մոկեց-նորեն կրճատացնում:

Իր կարդացած պատմությունն առանձին վողևորությունը պատմեց Նազիկին, վերջինս մեծ հետաքրքրությամբ ունկնդրեց. նրա աչքերը փայլեցին և մանկական վառ յերևակայությունը թե առավ, չքեղ գույներով ներկվեց:

Յեղբոր խանդավառորեն պատմած հեքիաթը լսելուց հետո Նազիկը նստեց գլխին և սկսեց խաղալ փոքրիկ, խաժաչվի կատվի հետ, փայփայում եր, գուրգուրում նրա նուրբ, թավիշյա մորթը: Պատուն այդ հաճելի գովանքներից յերես առած, տնադներ եր անում, թաթիկները չարաճճիորեն շարժում:

Սմբատը յերկնցեւ մահճակալին, ձեռներն զլխատակ, միտք եր անուռ: Խաղաղ, անաղմուկ իրիկուն: Հայրիկն ու մորաքույրը գնացել եյին հյուր:

Յերկար լռեց Սմբատը, հայացքն անորոշ կետի, ուղեղը պաշարված հազար ու մի մտքերով. իսկ մտքերը շատ աշխարհի մեջ, վորքան կուգեք: Քիչ հետո հորանջեց, ձեռները թափահարեց և թիկնելով բարձին, ասաց.

— Եհ, մեր կյանքն ել խոմ մի բանի նման չի, լավ որ չտեսանք, վոչ լավ ուտել կա, վոչ հագնել, մորաքրոջ քիթ մուռթն ել չի քաշվում...:

— Մեր փոսիկին խածել են հարեւանների կատունները, խեղճի թաթիկը ցավում ե:

— Ի հարկե, չի կարելի տանել—շարունակեց խոսել Սմբատն ականջ չկախելով քրոջ գանգատներին—ես դասերն ել հոգիս հանեցին, մանավանդ յերկրաչափական խնդիրները, զոռի բան խո չի, չեմ կարողանում լուծել, մտքի հանգստութիւն կամ, վոր կենտրոնանամ դասերիս. բաճկոնիս թեկը պատռտվել են, կոշիկներիցս ջուր և մաղվում, ո՞վ ե նայողը...:

— Մեր դասերն ել դժվարացել են: Այսոր ուսուցիչը պահանջեց, վոր տետրերն ու դասագրքերը պատրաստենք:

— Հըմ, ո՞վ ե քեզ տետր ու գիրք գնողը. հայրիկն ուրիշ վրա յե փողերը ծախսում:

Պատասխանեց Սմբատը մուսյլ: Քույրը մի քանի ըոպե լռեց և ասաց:

— Հայրիկն ու մորաքույրը այսոր ուշ են տուն գալիս:

— Յերբ են շուտ յեկել վոր, միշտ ուշ են գալիս—ասաց յեղբայրը և հանկարծ աչքերը բոցավառվեցին. մի վարկյան մեծ ցանկութիւն զգաց պատմել իր գաղտնիքը. քիչ թեքվեց դեպի քույրը, բայց դսպեց ինքզինքը, ամոթ ե, մտմտաց. մեկ ել Նազիկը փոքր ե, բան չի հասկանա, յերեխա յե... իսկ յեթե հասկանա, այնպես պիտի վշտանա, տխրի խեղճ Նազիկը...:

Յեւ խանդաղատանքով նայեց քրոջը, վորին միայն սիրում եր այս աշխարհում:

— Պապան ասավ, վոր դռները կողպենք ու քնենք:

— Լավ, քնենք,—պատասխանեց Սմբատը և յեւով դռները փակելու:

— Ե՛խ, մեր պապան խոմ առաջվանը չի, փոխվել և մեր պապան—ասաց քույրը թողնելով կատվին, հանկուղ հագուստները:

— Ե՛խ... հառաչեց Սմբատը քրոջ խոսքերից զգացված ու սկսեց հավաքել սեղանի վրա մնացած թեյի ամանները:

4

Տոներին, Մինաս քեռին վերադարձավ և յերեխաներին նվերներ բերեց, նրանք ուրախացան և խանդաղատանքով շրջապատեցին մորաքրոջ բարի ամուսնուն: Նա միջահասակ, մազերը կիսովին ալեվորած, կարճ վզով, ակոսված դեմքով մարդ եր: Սմբատը վոգեկորվեց, հենց նույն յերեկոյան պատրաստվեց քեռուն պատմել սրտին ծանրացած նշանավոր գաղտնիքը, բայց հնարավոր չեղավ. հայրն ու Արուսյակը տանն եյին և անվերջ խոսում նրա հետ: Գիշերը Սմբատն անհանգիստ քնեց, մտածում եր, թե պե՞տք ե հայտնել քեռուն թե վոչ, յերկար միտք արավ և վերջն այն համոզման հանգեց, վոր չի կարելի նման գաղտնիքները պատմել, ամոթ ե, խայտառակութիւն: Նա խղճաց Մինաս քեռուն, յեթե լսի կարող ե խելագարվել կամ մի ուրիշ վատ բան անել: Հայրիկն ել խեղճ ե: Վերջապես լավ թե վատ իր հայրիկն ե չէ... Յեւ Սմբատը վորոշ յեղրակացութեան հանգեով, զլուխը ծածկեց վերմակի տակ քնելու համար:

Այնուհետե հայրիկն իրենց սենյակումն եր քնում, իսկ Մինաս քեռին ու իր կինը մյուսում:

Մի բան, վոր զարմանալի յեր թվում յերեխաներին, այդ մորաքրոջ վերաբերմունքի բացահայտ բարեփոխումն եր, այլևս քիչ եր հանդիմանում, փնթփնթում, դեմքը թթվեցնում, քաշվում եր ամուսնուց, իսկ հայրիկն ավելի ու ավելի յեր ուշ գալիս տուն. յերբեմն ել չեր գալիս. ո՞ւր եր գնում և ինչու չեր գալիս, գաղտնիք եր:

Այն համոզումը, վոր Արուսյակն անպատիժ մնաց և իր մեծ գաղտնիքը չի կարելի հրապարակ հանել, Սմբատին հոգեպես ճնշեց և տրամադրութիւնը բոլորովին ընկավ: Այժմ ավելի յեր ատում նրան և կյանքը մի անիմաստ ձանձրույթ թվում: Դպրոցում գործերը միշտ դեպի վատն եյին գնում: Տարեկներին մի քանի դասի քննութիւնից կտրվեց, մանավանդ մատեմատիկայից, վորի դասատուն հաղթանակեց իր այն կարծիքի մեջ, թե Սմբատը ծուլ, ծանծաղամիտ աշակերտ ե: Սմբատը մնաց միևնույն դասարանում, չփոխադրվեց: Նա շատ վշտացավ, արտասովեց, հայհոյեց ամբողջ դպրոցն և ուսուցիչները, յերբ տուն վերադարձավ մի չնչին պատճառով ընդհարվեց մորաքրոջ հետ և

վորոշեց այս անգամ ինչ էլ վոր լինի հայտնել Մինաս քեռուն խորհրդավոր գաղտնիքը, բայց քեռին կես գիշերին տուն յեկավ, յերբ Սմբատը արդեն քնել էր:

Հետեյալ որ ուշ վերկացավ անկողնից, քեռին արդեն գնացել էր: Արագ հագնվեց, մի պատառ հաց կերավ և դուրս յեկավ փողոց: Այդ որ ցանկութունն չունեի դպրոց գնալու և սկսեց թափառել փողոցներում: Յերկար զբոսնեց աննպատակ: Կանգ էր առնում խանութների առաջ, նայում խոշոր ապակիների յետև դարաված բյուրավոր իրերին, նախանձ էր զգում, վոր մարդիկ այդքան ապրանք ունեն, իսկ ինքը վոչինչ չունի: Մի տան մոտ նկատեց բաղնիք: Մարդիկ բարձրանում էին յերկրորդ հարկը և իջնում գլուխներն շարժելով, ինքն էլ բարձրացավ: Ընդարձակ սենյակում մահճակալի վրա անշարժ պառկել էր մի յերթ տասարդ. նա այնպես հանգիստ և անշարժ էր, վոր զարմանք պատճառեց Սմբատին: Դեմքը դժգունել էր, ակամջի ու քթի ծայրերն աշնան տերևի պես թոշնել: Այլ կուրծքը բաց էր: Յերևում էր մի փոքր, արյունոտ փուս: «Ինքնասպանութունն է գործել»,—ասում էին ներկաները:

«Ո՞նց է ձանձրացել և յերևի կյանքից և մի գնդակով, մի բողբոջով վերջ տվել իրեն»,—ասաց մեկը:

Սմբատն առաջին անգամն էր տեսնում սպանված մարդը: Սպանութունն ու մահը առաջ խորհրդավոր բաներ էին թվում, բայց յերբ դիտեց այդ յերթասարդի հանգիստ դեմքը, վորը նրման էր ննջող մարդու, մահվան դաժանութունն ու խորհրդավորութունը չքացան աչքից:

«Ջարմանալի հեշտ բան է յեղել մեռնելը, մարդու կարող է մի գնդակ տալ կրծքին և բողբոջապես կվերջանա ամեն ինչ, էլ չի մտածի վոչ կյանքի և վոչ էլ զանազան ձանձրալի բաների մասին...»

Շուտով բժիշկն յեկավ վոստիկանության հետ և ժողովրդին հեռացրին: Սմբատը շատ դժգոհ իջավ փողոց. նա կուղեր դեռ յերկար մնալ ու դիտել այդ հանգիստ պառկած մարդը: Մտքերի ծովում կրկին թափառեց փողոցներում և յերբ սաստիկ քաղց զգաց, վերադարձավ տուն, լուռ ճաշեց և յերկնցավ դիվանին: Մի գնդակ ու խաղող կընես, էլ վոչ վոք չի խանդարի քեզ, վոչ վոք ից կախում չես ունենա... Մտորում էր, աչքերը կիսախուփ, դեմքը մոայլ, ինչպես ամպամած յերկինք:

Յերեկոյան յերեսաները շուտ պառկեցին: Մինաս քեռին

Արուսյակի հետ նստել էին սեղանի շուրջը և զրույց անում: Արուսյակը ինչ վոր շոր էր կարում: Սմբատը դեռ չէր քնել և վերմակի տակից լավ տեսնում էր մորաքրոջ սև աչքերը, յերկայնաձիգ, զրավիչ դեմքը: Նրա ամուսնու գլխին նույնպիսի անմաղ հրապարակ կար, ինչպես հայրիկին: Այդ ճաղատ տարածութունը վորոշ չափով նսեմացնում էր իր համակրութունն առ Մինաս քեռին: Շուտով խոսակցութունը դարձավ յերեսաների մասին, քեռին հետաքրքրվեց, թե ինչպես են սովորում:

— Նազիկը բավական լավ է սովորում, բայց Սմբատից շատ դժգոհ են: Դասարանը չի փոխել, ծուլ է, ասում են, բթամիտ, — ասաց մորաքրույրը թե՛ն անցկացնելով ասեղի միջից:

— Ե՛ր յերեսեն—պատասխանեց քեռին—վերջերս փոխվել է աչքիս, ավելի յե նիհարել, մոտիոն, լուսկաց դարձել, հիվանդ չլինի:

— Ինչո՞ւ պիտի հիվանդ լինի վոր, ի՞նչն է պակաս, արդեն մահկանությունից այդպես ծուլ, յեսասեր տղա յե յեղել:

— Ընդհակառակն—առարկեց ամուսինը, նա շատ աշխատասեր, ընդունակ տղա յեր, մի բան կա, վոր հիմա փոխվել է:

— Ե՛հ, դուն էլ լավ ես ճանաչում մարդկանց:

Սմբատը, վոր լսում էր խոսակցութունը, ուզեց գլուխը դուրս հանել վերմակից և ասել.

«Քեռի, յես քնած չեմ, գիտե՞ք ինչ, յես ուզում եմ մի մեծ գաղտնիք պատմել, գիտե՞ք ձեր կողքին նստողն ով է, նա ձեր կինը չէ, յեթե ձեր կինը լիներ, ամեն գիշեր հայրիկը նրա մոտ չէր գնա. լավ իմացեք, թե ում հետ է ձեր գործը...»

Կամ թե՛

«Յես վատ տղա չեմ, բայց կյանքը լավ բան չի տվել, քեռի միթե այդպես հանգիստ է մահը...»

Բայց քեռին գնաց մյուս սենյակ, իսկ Սմբատը, վոր կատաղութունից ուզում էր վար ցատկել, խոյանալ դեպի այդ կիներն, փետտել մազերը նրա, պատմել ամեն ինչ, ամեն ինչ, առամաներն իրար փակցրեց չփղձկալու համար, վերմակի ճովը սեղմեց դեմքին և լուռ, սրտամորմոք արտասովեց...

Հետեյալ որը ճաշից հետո, մորաքրույրը գնաց ինչ վոր տեղ: Սմբատը դուռն արանքից նշմարեց, վոր քեռին իր սենյակում ինչ վոր փայլուն իր է մաքրում: Ուշադրութունը լարեց և իմացավ,

Թե ինչ եր մաքրում քեռին: Դուռը բանալով կամացուկ ներս մըտավ: Քեռին նկատեց նրա ներս մտնելը:

— Հը՛մ, Սմբատ, ինչ ես շինում:

Սմբատը թեթե ժպտաց, կարմրեց և հետաքրքրությամբ դիտեց փայլուն իրը: Դա սպիտակ, փոքրիկ ատրճառակ էր:

— Քեզ հետաքրքրում ես. ուզում ես դուն ել գործածել, չե՞ բալիկ, դու դեռ շատ փոքր ես:

Ասաջ քեռին և իր խաժ, բարի աչքերը հառեց նրան:

— Հա՛, քեռի, յես ել կուզենայի մի ատրճառակ ունենալ:

— Ինչո՞ւ, չլինի՞ ուզում ես մարդ սպանել:

Քեռին խնդաց և ակոսավոր դեմքն ընդունեց բարի արտահայտություն:

— Խո՛մ, թշնամիներ չունեն:

Ավելացրեց նա քիչ լռելուց հետո, համառ նայելով յերեխային:

Սմբատը հայացքը խոնարհեց և ուզում եր ասել. «այո՛, քեռի ունեմ, իմ թշնամին իմ մորաքույրն է, չնեղանաք, նա թեև ձեր կինն է, բայց... բայց դարձյալ նրա ուղեղում մեխի պես ցցվեց այն վորոշումը, թե ամոթ է, խայտառակություն, նման բաները չպետք է հրապարակել: Բարեբախտաբար քեռին հայացքն հեռացրեց և զբաղվելով ինչ վոր գործով կատակներ արավ Սմբատին: Բայց ինչո՞ւ այդպիսի ճաղատ գլուխ ունի քեռին, աղեղ բան, մտածում եր յերեխան նայելով նրան:

Մինաս քեռին ատրճառակը թաղցրեց պահարանում, ապա հորանջեց ձեռներն ձգելով ողն ի վեր, դուրս ցցելով փորը ու վրդն այնպես կարճացավ, ինչպես թևերը թափահարող հավը:

— Դու այս տարի վատ ես սովորում, քո մասին գանգատ կա—ասաց նա մոտենալով Սմբատին:

Յերեխան լուռ նայում եր նրա ժիլետին հուլորեն ընկած ժամացույցի վոսկեպատ, պսպղուն շղթային:

— Բայց առաջիկա տարի, հույս ունեմ, վոր ել նույնը չի կրկնվելու, հասկացա՞ր, չարածճի, դպրոց հաճախողը պետք է լավ սովորի:

Սմբատն իր գլխին և ուսերին զգաց նրա ձեռքի ախորժելի շոյանքը: Յերեք հայրիկն այդպես տաք ու սրտազին չէր փափայել: Նա զգացվեց և ուզում եր փաթաթվել քեռու մեջքովը, խոսք տալ, վոր ավելի լավ կսովորի, կրճերն լեռնացած ցավերը պատ-

մել, բայց Մինաս քեռին զլխարկն առավ, նույեց ժամացույցին:

— Վահ՛, ուշացել եմ:

Ու դուրս գնաց արագ. իսկ Սմբատը հուսախառ, վոր չաջողվեց զգացումներն արտահայտել, դեմքը մռայլեց և ձեռները շալվարի զրպաններում ձեմել սկսեց սենյակի յերկայնքն ի վար: Ա՛խ, յեթե յես ել ունենայի այդպիսի փայլուն իր... Յեթե ունենայի, կղաճնայի ամենաուժեղ մարդը, ել վոչ վոք չէր համարձակի վիրավորել ինձ, վոչ ընկերները, վոչ Արուսյակը... վոչ ել նույնիսկ յերկրաչափության ուսուցիչը, յեթե իմանար, վոր յես ատրճառակ ունեմ...

Այս միտքը մի վարկյան ճառագայթեց և հրապուրեց Սմբատի հոգին. կանգ առավ, աչքերն անորոշ կետի հառած, ինքնաբավականությամբ արտահայտող ժպիտը փայլեց շրթունքներին:

Յերեխայությունը թե առավ և զանազան գունագեղ պատկերներ զծաղրեց: Ահա՛, նա ատրճառակը ձեռքին կանգնել է աղ-դու, սպառնում է սպանել յերկրաչափության ուսուցչին, վոր թըռչունի պես կծկվել, դողում է, իսկ մորաքույրը ծունկ է չոզել, փաթաթվել վոտներին, աղբսում է, վոր խնայի... Սմբատը վահանաձորեն ներում է բոլորին... Հա՛, հա... ինչ փառավոր միտք:

Նիհար այտերին դարձյալ թառեց մի փոքրիկ ժպիտ և աչքերը փալիլեցին անորինակ շողով:

Կրկին սկսեց քալել:

Իսկ յեթե մի այսպիսի բան անեմ... ձեռքը հեռեց ճակատին, հոնքերն ամփոփվեցին մի դժվար խնդիր լուծելու. հայացքը ծանրացավ մի անորոշ կետի, դեմքն ավելի ու ավելի մառախուղվեց, մթաղնեց:

«Յեթե այն յերիտասարդի նման կրճքիս ուղղեմ ատրճառակն ու նրա պես խաղաղ, անդորր ննջեմ և վոչինչ, վոչինչ չիմանամ աշխարհից...

Մոտեցավ պահարանին, շոշափեց, փակ եր. ապա խիստ մըտածկոտ զլխարկն առավ ու դուրս յեկավ տնից և դարձյալ աննպատակ թափառեց փողոցներում:

Քայլում եր ու մտածում. ուղեղը հոգնել ել մտքերի բազմությունից, վորոնք հորձանքվում էին ծովի պես: Ահա կանգնեց անուշեղենի խանութի առաջ, վորքան քաղցրավենիք, խորտիկներ կան դարավամ ապակյա դարակների վրա: Մի ժամանակ նրանցից շատ եր ուտում, յերբ մայրիկը վողջ եր և հայրիկը յեղես չէր դարձրել նրանից: Իրեն հասակակից լավ հագնված մի

տղա խանութից դուրս յեկավ շոկոլադի տուփը ձեռքին, ուտում էր և քմծիծաղով նայում Մմբատին: Ծաղրում էր, վոր ինքն այդպիսի համեղ բան ունի, իսկ Մմբատը վոչ: Չգնալ, չխլել ձեռքից ու փախչել... Վնչ, դա ստորությունն է, ականատեսներն ինչ պիտի ասեն. պիտի կարծեն, վոր Մմբատն ավազակ է դարձել, ավազակ...

Մինչ նա յերբեք այդպիսի բան չի մտածել ու փորձել իր կյանքում:

Առաջ անցավ տխուր և քայլեց մեծ պողոտայի ընդարձակ մայթերով: Վերջապետի աղոտ ցուրերը վողողել էին մեծ շինությունների թիթեղյա տանիքներն և փալիլում բոսորազույն: Յերկնքի կապույտ լանջն ակոսված էր ամպերի փոքրիկ ծվեններով, վորոնք վոսկեզոծ ժապավենների պես, լողում էին լայնածիր տարածություն վրա: Զրոստվորների մեծ բազմությունը լցվել էր փողոցում և զանազանազույն ու բազմաձև հագուստների, գլխարկների առատությունը շլացնում էր աչքը:

Մի փոքրիկ հրապարակում հավաքվել էին Մմբատին հասակակից մի քանի տղա, ծխում և քրքում էին կենսուրախ: Մեկը նրանցից, մի զանգրահեր, կայտառ տղա, պապիրոսը շրթունքների ծուռ պահած անհաղորեն ծծում էր և բաց թողնում ծխի առատ քուլաները:

Մմբատը վարակվեց նրանց ցնծությունը և մի անզուսպ ցանկություն զգաց ծխելու: Կյանքում յերբեք չէր ծխել: Գրպանները խուզարկեց, յերկու կոպեկանոց գտավ. ծխախոտավաճառից յերկու գլանակ գնեց, վառեց մեկը և աղահորեն ծխեց:

Զրոսնեց ծխելով: Իրիկունն էր: Ելեքտրալույսերի ճաճանչներով վողողվել էին մայթերը: Իսկ կառքերն ու ավտոները սուրում էին աղմուկով ու շփոթությամբ: Յերկար քալեց, հոգնություն զգաց և զլխացավ: Վերադարձավ տուն: Բոլորն էլ տանն էին ու թեյում: Հայրը հուզված ման էր գալիս սենյակում ձեռներն կռնակին կանթած: Մինաս քեռին թեյում էր ու վոսկեկող ակնոցները քթին՝ նայում ինչ վոր թղթի:

— Հը՛մ, յեկա՛ր, ո՛ւր էյիր մինչև այժմ, վչացած.

Կանչեց կոպտաբար հայրիկը, բարկաճայթ աչքերը հառելով նրա մանող Մմբատին:

— Դասերդ չես սովորում, փողոցներն ես չափում. ինչ փուչ, անպետք յերեխա դառար:

— Մեղավորը դուք եք. յերեխաներին թողել եք իրենց բախտին, դրա համար ել վերջն այդպես կլինի:

Ասաց քեռին՝ գլուխը բարձրացնելով և ակնոցների վրայից հայրիկին նայելով խստադեմ:

— Հարեցողությունը դարձրել եք սովորական բան: Յերեխաներն զուրկ են գուրգուրող, խնամող ձեռներից: Այդպիսի մեթոդներում նրանք չեն դաստիարակվի:

Քեռու կծու խոսքերից հայրիկը ջղայնացած գլխարկը վերցրեց և ասաց.

— Փաստաբան դառա՛ր գլխիս, լավ, լավ խրատներ եք տալիս...

Յե՛կ դուռն ուժգնորեն փակելով հեռացավ: Մինաս քեռին դժգոհ նայեց նրա յետևից, գլուխն յերեքեց և արագորեն խմելով թեյն անցավ իր սենյակ: Քիչ հետո ձեռնափայտն առած դուրս գնաց: Յերեխաները լսեցին, թե ինչպես նա կնոջը հայտնեց, վոր մի կարևոր գործի պատճառով գիշերը շատ ուշ է վերադառնալու:

Մորաքույրն հայելու մոտ մազերը հարդարեց, դեմքն ոճեց անուշահոտ յուղերով և շտապ հեռացավ տնից:

Մնացին միայն յերեխաները, վորոնք թեյում էին մի մի կտոր հաց առաջներին:

— Հայրիկն ու քեռին շատ յերկար վիճեցին: Քեռին բարկացել է հայրիկի վրա—ասաց Նազիկը վեր կենալով սեղանի մոտից և նստելով զահավորակի վրա: Յեղբայրը լուռ մնաց, այդ քնքարը նրան միորինակ էր թվում: Թեյից հետո մեծ ախորժակ զգաց յերկրորդ պապիրոսն էլ ծխել: Յերբ նա սկսեց ծխել, բույրը զարմացած նկատեց.

— Եգ ինչ նոր բան, ծխում ես, չե՞ս ամաչում:

— Մի փորձիր, տես ինչ լավ բան է ծխելը. մարդու ջղերը կհանգստանան,—պատասխանեց Մմբատը ազահորեն ծծելով և դուրս թողնելով մուխի թանձր քուլաները:

— Բա՛, չես վախենում, յեթե հայրիկը տեսնի:

— Ե՛հ, բան ասաց. հայրիկից ո՞վ կվախենա, նա ինքը ծխում է ու հարբում. մեկ էլ հայրիկը...

Բայց չշարունակեց Մմբատ իր խոսքը, ամաչեց և կրճքի խորքից հռաչեց:

— Ի՞նչ էյիր ուզում տես, Մմբատ, խոսքդ կիսատ թողիր—հարցրեց Նազիկը համառորեն նայելով յեղբորը:

— Դու դեռ փոքր ես. չես հասկանա այն, ինչ ուզում եյի ասել, յերբ ավելի մեծանաս, բոլորը կպատմեմ քեզ:

Նազիկի հետաքրքրությունը վառվեց, բայց Սմբատը ֆնայ անդրդվելի: Չասաց:

— Իսկ քեռուց չեմ ամաչի, յեթե նա տեսնի քո ծխելը:

— Նա վորտեղ պիտի տեսնի վոր, յես նրանից թագուն կը ծխեմ—հայտարարեց Սմբատն ինքնավստահ:

Ծխելուց հետո, նա յերկնցավ մահճակալին և ընկավ մտքերի ծով: «Դասերն ել չեմ սովորի, գլխացավանք բաներ են... մոմտաց հայելով ելեքտրալամպին, վոր առատորեն լույս եր ցնցուղում սենյակում: Իսկ ինքնայեռն յերկար, յերկար ճրճրթաց և ապա հոգնեց ու լռեց:

Մորաքույրն աճապարանքով վերադարձավ, հավաքեց սեղանը և հրամայեց յերեխաներին քնել:

— Ինչ եք նստել եսքան ուշ գիշերը, զահլա տանում...

Փնթփնթաց նա, հայելով Սմբատին:

— Գլխներիս իշխանուհի՛ յեք դառել, ինչ ե. զահլա դուք եք տանում—ասաց Սմբատը բարկությունից կայծկլտող աչքերով:

— Ըն՛ը, մի բոյին մտիկ, մեկ ել լեզվին. տեսեք, վորքան յերկար ե դրա լեզուն:

Բացականչեց Արուսյակը ջղախորեն հայելով:

— Իսկ ձեր լեզուն. ձեզ նման կնոջ վրա իմ լեզուն պիտի շատ յերկար լինի:

— Ինչ ասիք, ինձ նման կլին,—ասաց մորաքույրը խիստ հուզված, ձեռները խփելով սեղանին—ձեզ պահում, խնամում եմ ու հետո եղպես հաշում եք. յես քեզ ցույց կտամ, լեզուդ պիտի կտրել ուրիշ վոչինչ:

— Չեր խնամքը մեզ հարկավոր չի, ավելի լավ կլինի հեռանալը ես տնից:

Այդ բոպնյին դուռը բացվեց և հայրիկը ներս մտավ: Արուսյակն արտասուքն աչքերին, խիստ վրդովված հայտնեց հայրիկին Սմբատի խոսքերը: Իսկ հայրիկը փոխանակ բանի եյությունը քննելու, մոտեցավ Սմբատին և մոլեգնորեն գոռաց:

— Կորիք աչքիցս, փուշ տղա, մեկ ել ավելորդ, ավելորդ խոսես, քեզ դուրս կշարտեմ. գնա փողոցի յերեխաների հետ ման յեկ...

Վորդին աչքերը խոնարհեց, մեծ ճիգով զսպելով արտասուքի ուժեղ հորձանքը և մասններով սկսեց մահճակալի յերկաթյա ճա-

ղերը խտտել ջղախորեն: Նազիկը, վոր մինչ այդ լուռ և անհանգիստ հետևում եր, փղձկաց դառնազին հեկեկանքով և ծածկեց դեմքը ձեռներով մեջ: Հայրը մի բութ հայացք ձգեց նրա վրա, բայց վոչինչ չասաց: Մինչ մորաքույրն ինքնագոհ ժպիտը դեմքին անցավ իր սենյակը:

Հայրիկը ձեռներն կռնակին խաչաձևած, մի քանի բոպե գնաց յեկավ և ապա յերեխաներին հրահանգեց քնել:

— Քնեք ելի, կես գիշեր ե, գլուխ եք ցավացնում:

Յերեխաները լուռ հանվեցին և պառկեցին: Բայց Սմբատի քունը չեր տանում, յերկար ժամանակ շուռ ու մուռ եր պալիս անկողնում և ամբողջ մարմինը պատել եր մի ցուրտ սարսուռ: Վերմակի ներքեից նկատեց, թե ինչպես մորաքույրը կրկին վերադարձավ իր սենյակից և ուրախ, ուրախ ինչ վոր փսփսաց. հայրիկի դեմքին ժպիտ խաղաց: Նստեցին սեղանի մոտ: Յերկար զրուցում, քչփչում եյին խիստ կամաց և Սմբատը չեր կարողանում լսել, վորովհետև սենյակն ընդարձակ եր, իսկ իր մահճակալը մի անկյունում: Նա ընկավ խոր մտածումների գիրկը. բազմաթիվ դեպքեր և մտքեր խոնվում եյին ուղեղում, շփոթվում, իրար խաչաձևում: Իսկ աչքերին պատել եր մլար ու մշուշ:

Մեկ ել հանկարծ նկատեց, վոր հայրիկն ու Արուսյակը չկան. յերեխ մյուս սենյակումն են...

Նորից ականջին հնչեցին մորաքրոջ քրքիջները, նորից պատկերացան անցյալ գիշերները... Արյունը հորդ ու վարար խուժեց յերակներից և կատաղություն կայծերն աչքերում, մրմնջում եր ցասկոտ:

«Խեղճ քեռի, ինչպես խաբում են ձեզ...

6

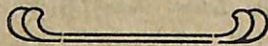
Առավոտյան ուշ զարթնեց: Արևի վոսկեհուր ճառագայթներն առատորեն թափվել եյին սենյակում: Արծաթակող մեծ հայելին ճաճանջում եր այդ ցուքերի տակ: Հայրիկն տանը չեր: Նազիկը գրում եր ու թերթում տետրակը: Մորաքույրը հայելու մոտ հարդարում եր մազերը:

Խոհանոցում լվացվելիս Սմբատը պատուհանից նկատեց, թե ինչպես մորաքույրն և ամուսինը թեանցուկ իջան սանդղակներից: Լվացվեց, նստեց թեյելու. ախորժակ չկար: Ինչ վոր բան սեղմում եր կոկորդը, չեր կարողանում ուտել: Հարցրեց Նազիկին, թե ուր գնացին քեռին ու մորաքույրը:

ուղեց մատը թուլացնել, բայց ականջը խլացրեց ինչ վոր ուժեղ, սարսուռի թնդուն. աչքերից դուրս ցայտեցին հազար, հազար կայծ, դեմքը ծածկվեց ծխի քուլայով, ապա զգաց, վոր մեկը ճշաց խիստ մոտիկ և մի ծանր բան ձեռներից ներքե սահեց: Չեռներն ու վոտները ուժգին հարվածով պոկեցին ու մի յերկաթյա, հզոր բան իր մարմինը շարժելով, պտույտ ավեց ոգի մեջ, թափահարեց, ծոմնեց ու տարավ ինչ վոր մութ, հեռու տեղ...

Հետո ամեն ինչ լռեց հավիտյան:

1919 թ.

ՍՈՂՈՄՈՆԻ ՃԱՅԱՐԱՆՈՒՄ

Դիլիջանում, յերբեմն առավոտները գնում ելի Սողոմոնի ճաշարանը թեյելու: Սողոմոնն առհասարակ կողքի վրա յերկնցած եր լինում ճաշարանի առաջ ձգված հաստ գերանին: Նա հիսունի մոտ, բարձրահասակ, փալարելի, մազերի մեջ հազվագյուտ սպիտակ թելիկներ ունեցող, արծվաքիթ մարդ էր: Դեմքի թուխ, չաղ և արևիկեղ տարածության վրա բազմաթիվ մսոտ կնճիռներ եյին խաչաձևում: Ծնոտի տակ, կոկորդի յերկայնքնի վար մի մատաչափ միս էր ժայռանում: Իսկ խոշոր աչքերն ափսոս եյին հառում մի վորևե կետի, վոր կարծես աշխարքի բոլոր մտքերը հավաքվել եյին այնտեղ կամ ուրիշ առարկաներին նայելու կարիք չկար:

— Կարելի՞ յե ձեզ մոտ նախաճաշել,— հարցրի յես, յերբ առաջին անգամ մոտեցա նրան:

— Ինչո՞ւ չե, համեցեք—պատասխանեց նա բամբ ձայնով, ծուլորեն քշելով քթի ծայրին ու բեխերին սպառնացող ճանճերը — գնացեք ստալավոն, ուղածնիդ կրերեն:

Ճաշարանը բավական ընդարձակ խանութ: Ծակատին բարձրանում եր հին, ընդարձակ պահարանը թեյի բաժակներով, չմաքրված ափսեներով, ձվերով, հացի կտորներով: Մեջտեղը մի յերկար սեղան խոնացած, կեղտոտ սփռոցով: Սեղանի շուրջը դարսել եյին տախտակյա նեղ նստարաններ և մաշվելուց ճրճափող աթոռներ:

Հինգ բոպեյից ավելի նստեցի, բայց վոչ վոք չմոտեցավ: Մինչ ճաշարանատերը միևնույն դիրքով յերկնցած տաքանում եր արևի տակ, աչքերը կիսախուփ ինչպես քնաթաթախ հավ, ձեռներն հուլորեն ձգած կողերն ի վար:

— Նախաճաշը կրերեն, թե վոչ,— բացականչեցի համբերությունս հատած:

Նա մի փոքր թեքվեց և կանչեց:

— Աղջի Անուշկա, ա՛ Անուշկա...

Խանութի ներքնամասից դուրս յեկավ հնամաշ շորերով, միջահասակ, աշխատանքի մեջ բովված, բայց դեմքին վաղեմի գեղեցկության հետքերը մատնող մի կին, վոր գոգնոցով մաքրում էր ձեռները: Կրկնեցի խնդրեք: Շուտով սեղանի վրա դրվեց կաթով լիքը բաժակը մի պատառ հացով:

Խմում էյի կաթը և դիտում խանութից յերևացող հիանալի տեսարանը: Փռվել էր Դիրիջանի կանաչագեղ հովիտը: Բլուրի լանջն ի վար բազմաթիվ յեղևիները կանգնել էյին փառահեղ, գմբեթաձև: Անտառի կանաչ գրկում ձերմակում էյին մի քանի փոքրիկ շենքեր, վորոնց թիթեղածածկ կտուրները փողփողում էյին արևի վոսկեփայլ շողերից:

Նախաճաշից հետո, բավական սպասեցի, վոր դրամը ստացող լինի, բայց մարդ չերեաց: Վեր յեկա:

— Վորքան պիտի վճարեմ:

— Համմե... խրխռաց ծուլաբար ճաշարանատերը գերանի վրայից, կիսախուփ աչքերը ճպճպացրեց, դեմքը կծկեց, կարծես նեղացավ զինքը խանգարելուն համար:

— Վորքան պիտի վճարել—կրկնեցի յես ջղայնացած:

— Կաթը խմեցի՞ք, վերջացրի՞ք:

— Այո:

Նա գլուխը քիչ բարձրացրեց և մի բռնի հայացքով նայեց սեղանին դրված դատարկ բաժակին, յերևի ուղղում էր ստուգել, խմել եմ թե վոչ:

— Լճվն եր, համով եր:

— Վոչինչ:

— Բնա, քեզ մատաղ, ես խոմ Մուքայել րիծայի ստալավոն չի, վոր ջրախան կաթ տան մուշթարուն: Անհոգի մարդ շատ աշխարքի մեջ:

— Վորքան պիտի վճարել:

— Շատ եք շտապում, վռազ գործ ունեք, ինչ ե—ասաց նա դեմքին խաղացնելով մի հլու ժպիտ: Ապա թափահարելով ողբ, կանչեց:

— Բը՛՛՛... ես սատանի ճանճերն ել մարդու հանգստություն չեն տալիս, թարս բան:

Ճանճերին հալածելով քիչ ուղղվեց և ասաց.

— Կաթը մեզ մոտ տասը կոպեկ արժենա, եժան, քեզ մատաղ:

Դրամը պարզեցի նրան, չվերցրեց և ձեռներով ցույց տվեց պահարանի բաց դարակը:

— Հրեն, գցի կասսան, մի մեծ բան չի, ձեզ ել նեղություն ենք տալի, բայց խաթըր արա:

Արձաթյա տաս կոպեկանոցը գցեցի նրա ցույց տված կասսան, դա քառակուսի արկղ էր, ուր բավական արծաթ ու պղինձ դրամներ կային շաղ տված: Ճաշարանատերը նույնիսկ չնայեց իմ կողմը: Յերը դուրս յեկա ճաշարանից, ասաց:

— Բարով գնաս, պակասության համար նեղանալ մի:

Հետևյալ որը գնացի այնտեղ կեսորից հետո: Յերեք գյուղացի ճաշում էյին, տոլմա անուշ անում: Սողոմոնը դարձյալ միևնույն տեղն էր, գերանի վրա: Վերջալույսի գեղնավուն ցոլքերն առատորեն թափվել էյին նրա վրա և մեղմորեն փայփայում նրա անհոգ ծուլությունը:

Անուշկայից թեյ խնդրեցի: Գյուղացիք վճարեցին ճաշի արժեքը և հեռացան: Թեյից հետո, Անուշկան չկար, դրամը գցեցի երեկվա պես նրանց կասսան, հեռացա: Յետևից լսեցի Սողոմոնի խռչոտ ձայնը:

— Բարով գնաք, վաղը համեցեք ճաշի, լավ տոլմա կա: Մեր Անուշկան համով կերակուր է պատրաստում, ուրիշ տեղերից ել եժան...

Նրանց մոտ ճաշել սկսեցի մի քանի որ հետո: Տանը հարմարություն չունեցի ճաշ պատրաստելու: Նրանց մոտ ամենալավ և ամենահամեղ կերակուրը տոլման էր: Մնացածները ջրալի էյին լինում, աղը շատ դցած կամ վորևե պակասություն ունենում: Բոլոր գործեր վարողը Անուշկան էր, ջուր բերողը, վառողը, մաքրողը, կերակուր յեփողը, մատուցանողը, իսկ ամուսինը թիղբն էր քաշում կամ ճանճ վորսում գերանի վրա: Հաճախ ճաշի ժամանակ, յերբ հաճախորդները շատ էյին լինում (ամենաշատը 5—6 մարդ), Անուշկան ջղայնանում էր, դեմքը թթվում, զայրագին դուռում:

— Ա՛յ մարդ, քեզ ասում եմ վեր կաց, բավական է ճանճ վորսաս և քամի կուլ տաս: Արի սեղանին մտիկ տու, փողերն հավաքի, դավթարումը գրի:

— Ե՛յե...

Հորանջում էր Սողոմոնը քնից արթնացողի պես և վիզը շարժելով բարձրանում ինչպես չորացած ուռի: Մի պահ ուղղում էր ձիգ մարմինը, ապա դժգոհ, վրաներն իրարից քիչ հեռու գցելով,

ճոճանակի պես կռնակը հետ ու առաջ անելով, գալիս կանգնում եր պահարանի քով: Քիթը սրբում եր փնչացնելով ինչպես ձի, փռնգտում այնպես ուժգին, վոր մեջքը կռանում եր և լորցունքի բաղմաթիվ կաթիլներ անձրևում աջ ու ձախ կամ գտակը մի փոքր բարձրացնելով ծոծրակը քորում՝ ընկուզի կճեպի պես ակոսելով ամբողջ դեմքը: Յերբ հաճախորդը վերջացնում եր ճաշը, նա հարցնում եր:

— Ինչ անուշ արիր, քեզ մատաղ:

— Տորմա:

Վերցնում եր փոքրիկ համրիչը և գցում:

— Ես քեզ տոլմա, յերեպուն կոպեկ: Սո՛ւպ:

— Առանց սուպի:

— Սուպ կա վոչ,— քթմնջում եր Սողոմոնը և ինչ վոր ուղղում համրիչի վրա,— հաց:

— Հացով:

— Ես ել քեզ հաց, հինգ կոպեկ, ընդամենը յերեսունհինգ կոպեկ, ձեր հաշիվը դրուստ ե, քեզ մատաղ:

Կային ճաշողներ ել, վորոնք «մշտական» մուշթարիներ էյին համարվում, բայց նրանց ուշ, ուշ էյի հանդիպում այնտեղ: Նըրանք փող չէյին վճարում, այլ առանց բան ասելու, մոտենում էյին պահարանի մի ծայրին դրված տետրում նշանակում իրենց պարտքը: Սողոմոնը հազիվ եր նայում հաշվեմատյանին, հաճախ իսկի յեկ չեր նայում ստուգելու, թե ո՞վ ինչ գրեց: Իսկ Անուշկան սեն սպիտակից ջոկել բոլորովին չեր իմանում: Ջարմանալի յեր հաճախորդների խղճին մատնված նրանց յուրահատուկ հաշվապահությունը:

Հետզհետե մշտական հաճախորդ էյի դառնում Սողոմոնի ճաշարանին: Կացարանիս շատ մոտիկ եր: Մածունն ու կաթը այնտեղ անարատ էյին և համեմատաբար եփան, իսկ կերակուրներից տոլման՝ Անուշկալի խոհարարային արվեստի առանձին հմտությունն եր կազմում:

Մի անձրև որ, Սողոմոնը նստել եր խանութի ներսը, խարխուլ աթոռի վրա և թիզերի քաշում: Յերբեմն ել անձրևին հայնոյում, վոր հսպես անսիրտ թափվում ե ու մուշթարիք չեն կարողանում ճաշի գալ... Ստիպված յեղա յերկար սպասել ճաշարանում: Սողոմոնն առիթից ոգտվելով Դիլիշանի անցյալից ու ներկայից զանազան ձանձրալի նորություններ եր պատմում:

— Ափսոս հին ժամանակներ, — ասում եր նա, — փող աշխա-

տել կար, ծով առուտուր, հիմի թաղա բան ե դուրս յեկել, կոոպերատիվ, իբր թե եփան ե ծախում, մուշթարիք մեղնից խըրունել, ենտեղ են գնում: Ախպեր, գնալով ամեն բան թարսվում ե...

Յերբ անձրևը դադարեց, յես վեր կացա և խնդրեցի, վոր ճաշի վինը մատյանում գրի, վորովհետև դրամ չունեյի քովս:

— Ինչ դավթար, — կանչեց նա փոքր ինչնեղացած, — քեզ պես շենք շնորհքով մարդն ել դավթարում գրվի, կվճարես ելի, մըտածիլ մի...

Հաջորդ որը վճարեցի նույն որվա ճաշի գինը, պարտքը մոռացա, իսկ Սողոմոնը վոչինչ չասաց: Յերբորդ որը նույնպես չհիշեց:

— Յես ձեզ պարտ մնացի յերկու որ առաջ, մոռացա վճարել, իսկ դուք չեք պահանջում:

— Յես բոլորովին չէյի հիշում, վոր պարտ եք մեզ, — նա անտարբեր քաշում եր յերկարագունչ չիբուխը:

— Ուրեմն դուք այդպես մոռանում եք թե ո՞վ, վո՞րքան և յերբ պարտ ե ձեզ:

— Գլուխս խոմ դավթար չի, որական հազար մուշթարի յե գնում գալիս, վո՞ր մեկը հիշեմ: Թող ամեն մարդ՝ ինքն հիշի իր պարտքը:

— Բաս վոր այդպես շարունակվի, մի փառավոր որ տանուլ պիտի տար և ճաշարանը կողպեք պիտի:

— Եհ, — պատասխանեց նա ինքնավստահ, — փողն ինչ, վոր մարդս դրա համար խոսալ պիտի, մարդու սիրտը թող լավ լինի: Փողը համրած ընկուզի պես կգա, կգնա...

Մի անգամ նկատեցի, վոր մի հաճախորդ, ոգտվելով Անուշկայի բացակայությունից ե Սողոմոնի անտարբերությունից, ճաշի գինը վճարեց կիսով չափ, խաբելով, վոր հացը ինքն ե բերել և ճաշել ե առանց սուպի: Հաճախորդի մեկնումից հետո միայն գլխի ընկա, թե բանն ինչումն ե և այդ մասին հայտնեցի Սողոմոնին. այդ բոպէյին ներս մտավ նաև Անուշկան:

— Եհ, — ասաց Սողոմոնը գլուխը շարժելով — հարամությունով մարդ առաջ չի գնա, դալը մարդու վտրը քարին կդիպչի, ուղիղը կուշտ կապրի:

— Հն, դու եղինց ասա, հողեմ գլուխդ, — բացականչեց Անուշկան ջղային, — որ ցերեկով կթալանեն քեզ, խաբար չկա վրեդ: Դրա համար ել լավ որ չենք տեսնում: Դիշեր, ցերեկ աշխատում ենք ու միշտ վրա տալիս: Աջ ձեռքիս աշխատածը ձախը չի տես-

նում: Սեփական տուն ել ունենք, վարձու յենք տալիս ու տա-
րենը հարյուր, յերկու հարյուր քրեհ վերցնում, ելի պարտքը վըզ-
ներին նստում ե, հանգիստ չի տալիս: Յերկու հոգի յենք, յերե-
խա չկա, ուտողը քիչ, աշխատանքը շատ, բայց ձեռներս դատարկ
ե, խեր չկա միջին: Վաղ առավոտից մինչի ուշ գիշերը աշխա-
տում եմ, հոգիս բերանս ե գալիս, դուրսը յես եմ, ներսը յես,
իսկ եդ անիծածը պառկում ե գերանին, ճանճ ե քշում, հորան-
ջում, մուշթարիքը գլխին ոյին են սարքում, ուտողն ուտողին,
տարողը տարողին:

Կնոջ հանդիմանական խոսքերը Սողոմոնն ունկնդրում եր
կատարյալ համբերությամբ և անծպտուն, ինչպես հանցանքի մեջ
բռնված աշակերտն ուսուցչին:

— Ձե, հազար անգամ ասել եմ, նորից կասեմ,— շարունակեց
կինը նույն տոնով— վոր դու տղամարդ չես, բո գլխին լաշակ պի-
տի գցեն, վոր նստես տուն իլիկ մանես, լավ իլիկ մանող կը-
դառնաս...

Մի վերջին խոժոռ, գայրազին հայացք պցելով ամուսնու
կողմը, Անուշկան գնաց խոհանոց: Իսկ Սողոմոնը մսոտ գլուխը
դեպի ինձ դարձրած ժպտում եր յերեսայի պես, ցույց տալով
ծխից դեղնած ատամները: Թվում ե, թե շատ դուր յեկան նրան
Անուշկայի «սրամիտ» խոսքերը:

Յերեմն հաճելի յեր յերկար նստել այգ փոքրիկ ճաշարա-
նում, ուր ճաշելու յեկող գեղջուկ ճամբորդները՝ հետաքրքիր դեպ-
քեր եյին պատմում իրենց կյանքից, գայլերից, արջերից... Այն-
տեղ ծանոթացա մի բարեղեմ, լայնթիկունք գյուղատնտեսի,
վորի հետ բավական ախպերացանք: Գյուղական կյանքին լավ
ծանոթ մարդ, վորի պատմությունները պակաս հետաքրքիր չեյին:
Մի անգամ կռանալով դեպի ինձ, նա ցույց տվեց խոհանոցից
գինու շիշերը ձեռքին դուրս յեկող միջահասակ, թիկնեղ և բա-
վականին չաղ մարդու, վորին հաճախ եյի տեսել այնտեղ և կար-
ծել, վորպես նրանց մոտիկ ազգականներից մեկը:

— Դիտե՞ք ով ե,— ասաց գյուղատնտեսը ցած ձայնով:

Յես տարակուսանքով նայեցի նրան:

— Նա Անուշկայի յերկրորդ մարդն ե:

— Յերկրորդ մարդը,— հարցրի զարմացած:

— Այսինքն Անուշկայի իսկական մարդը... հը, հը՝, գիտեք
ելի... հը, հը:

Ու քրքշաց լիաթոք:

Հետևելով խոհանոցից դուրս յեկող մարդու շարժումներին
վաղուց եյի նկատել, վոր նա այնպես ե պահում իրեն, գնում,
գալիս, ինչպես իր տանը: Հաճախ ժամերով փսփսում ե խոհանո-
ցում Անուշկայի հետ:

— Իսկ ինչ գործի յե այդ մարդը և ինչ անուն ունի:

— Հեչ, պարապին մեկը: Գալիս, ուտում, խմում ե, Անուշ-
կայի հետ սիլի բիլի անելով, հը, հը... գնում: Քաղաքում նրան
անվանում են չոփուռ Կարո:

— Արդյոք Սողոմոնը տեղյակ ե այդ մասին:

— Սողոմոնը... նա խոմ տղամարդ չի: Վողջ քաղաքը խո-
տում ե, բերանի ծամոն դարձրել, բայց նրա ականջին ճանճերն
են միայն բզզում, ասածու գառը: Ասենք, յեթի գիտենա յել, ինչ
կարող ե անել, Անուշկան կնիկ տեղովը, թաշկինակի պես նրան
շուռ ու մուռ ե տալիս:

Մի շաբաթով, ծանոթ գյուղատնտեսի հետ գնացինք Սեանա
լիճը պտույտի: Վերադարձին անցանք Սողոմոնի մոտ ճաշելու և
հանդիպեցինք հետևյալ տեսարանի: Սողոմոնը նստել եր ճաշա-
րանի խորքում, աթուին, դեպի առաջ կոացել ու ձեռներով գլու-
խը բռնած՝ ընկղմել խորաթափանց մտքերի մեջ: Անուշկան ջղա-
յնորեն գնում գալիս եր և մոլեգին հայացքներ նետում նրան:

— Տունս քանդեցիր, ելի, հիսուն մանեթ պարտք ունենք,
բայց մեր կասսում հիսուն կոպեկ չկա: Մեր կասսում միշտ մըկ-
ներն են պար գալիս: Եսպես ել տնաքանդություն: Վաղը խա-
նութի վարձն ել են պահանջելու: Պարտքատերն իր փողն ե ու-
զում, իսկ մեր սարսաղը առավոտից մինչի յերեկո ճանճ ե քը-
շում, հորանջում կամ քամի յե կուլ տալիս:

Յերը մենք նստեցինք, Սողոմոնը նայեց մեզ իր բութ, հու-
սակտուր հայացքով և բարեհոգությամբ ժպտաց:

— Ես ռւր եք, ախպեր, մոռացմը մեզ ինչ ե, մոռանալ միք:
Հալբաթ պակասություն ենք ունեցել, հալալ արեք, մենք անու-
սում, անդալամ մարդ ենք:

Պատմեցինք մեր բացակայության պատճառը: Նա մի քանի
րոպե լռեց և ապա շարունակեց:

— Հիսուն մանեթ պարտք ունենք, չեն սպասում, վոր մաս
մաս վճարենք: Դիմիլ են դատարան, ուզում են մեր գործը խան-
գարել, անաստվածություն, ախպեր: Չենք իմանում ինչ անենք...

— Ինչ պիտի անես,— Անուշկայի աչքերը վառվում եյին
բարկության բոցերով,— գնաս պիտի նախընտրել դառնաս կամ փա-

լան ուսի՞ղ մշակութունն անես: Քեզ պես սարսաղ մարդու վերջն եդ ե...

Սողոմոնը գլուխը նորից ձեռներէ մեջն առավ և խորասուզովեց մտքերի ծովում: Այդ որը, շատ ճնշված ու խղճալի յեր նա:

Յերեք որ հետո նկատեցի մի հաղթանգամ մարդու, վորին առանձին ակնածանքով եյին վերաբերվում ճաշարանում: Մինչև իսկ Սողոմոնն իր ձեռքով ճաշը մատուցեց և ամսեմաքրիչը թեւին, դեմքին հլու, խոնարհ ժպիտ, նայում եր հաղթանգամ մարդու կողմը, դիտում նրա ձեռքի յուրաքանչյուր շարժումը, միշտ պատրաստ ծառայելու: Ճաշելուց հետո, մատնանշած մարդը գնաց խոհանոց և բավական յերկար զրուցեց Անուշկայի հետ: Ապա Անուշկան ժպիտն յերեսին մինչև դուռն ուղեկցեց նրան:

Ճանապարհելուց հետո, Անուշկան զվարթ դեմքով դարձավ դեպի ինձ և մտերմորեն ասաց:

— Գիտե՞ս ես մարդն ով եր (Անուշկան ամենքի հետ դու—ով եր խոսում), նա մտավաճառ Սեթոն եր, մեր պարտատերը: Յես նրան պատվեցի ճաշով, խոստացա ելի պատվել: Բացատրեցի մեր դրությունը: Ասացի, վոր մարդս անպետք ե, չի կարողանում ոգնել ինձ, ճանձ քշելու մեջ վարպետ, փող աշխատելու մեջ ախմախ: Մենակ կնիկ եմ, աշխատանքն ու հոգսը շատ, ոգնական չկա, խնդրեցի համբերել և կամաց կամաց վճարենք պարտքը: Համաձայնվեց: Մի տեսնեյիր ինչ ասլան տղամարդ եր, ե...

Անուշկայի աչքերը փայլեցին բերկրալից:

— Վա՛յ, սաղ ու, ա կնիկ... բացականչեց Սողոմոնը, կնոջ խելքութեան վրա հիացած, զվարթ ծիծաղով խրխուաց և նստեց աթոռին:

— Հըմ, ուրախանում ես, հա՛, քաջալ... Անուշկան ե, վոր տունդ պահում ե, թե չե վաղճուց քամին քեզ թոցրել եր, ով գիտի վոր անտեր աշխարհ...

Այդ ժամանակ ներս մտավ չոփուռ Կարոն, մի փոքրիկ կապոց թևի տակ:

Անուշկան հրճվալից, իսկույն դարձավ դեպի նա և մանրամասն պատմեց ուրախ լուրը:

Իսկ Սողոմոնը նայելով Կարոյին և տեսնելով նրա ուրախությունը, ձեռները ծունկերին, ճաղատ գլուխն աթոռի թիկունքին ձգած՝ հրհուռմ եր փոքրիկ յերեխայի պես և շրթունքներն կիսաբաց, մտմտում:

— Տեսնում եր, ինչ կնիկ ունեմ, հատը չկա սաղ աշխարհում...

ԲՈՐԻՍ ՉԵՐԱՉԵՎԸ ԽՐԱՄԱՏՈՒՄ

Բորիս Չերաչևի հիանալի կահավորված հինգ զեղեցիկ սենյակներ՝ բուլշիկները գրավեցին և տվին յերկու բանվոր ընտանիքի, իսկ ըստ Չերաչևի, թուկից փախած յերկու ավազակի: Թող լինի այնպես, ինչպես նա յե մտածում, վորովհետև մինչև այսօր դեռ վոչ մի ճարտասան կամ իրավաբան, չի կարողացել Չերաչևին համոզել, վոր նրա սեփական բնակարանը զավթող բանվորներն ավազակ չեն: Փաստն այն ե, վոր այժմ նա բնակվում ե Կրասնոդարի հեռավոր փողոցներից մեկում, մի փոքրիկ սենյակում՝ մի մահճակալով, յերկու աթոռով և հասարակ մի սեղանով, միանգամայն բավարար կահավորասիք, վորովհետև Չերաչևը մենակ մարդ ե և ժամանակին շատ ծախս չանելու պատճառով, չի ամուսնացել:

Բոլոր կալվածները գնացին ձեռքից, հոյաչեն թատրոնը, վոր տարեկան մի քանի հազար յեկամուտ եր բերում, քաղաքի բանուկ վայրերում գտնվող բազմաթիվ խանութները, նույնիսկ պոկեցին յերրորդ գիմնազիայի մեծ շինութեան ճակատից այն մարմարյա ցուցանակը, վորի վրա խոշորատառ գրված եր.

«Բորիս Չերաչևի անվան տուն»:

Ո՛ր, փուռ, յերախտամոռ աշխարհ...

Բայց Չերաչևն անշուշտ հազար անգամ գոհ պիտի մնար, յեթե բուլշիկներն այդքանով բավականանային: Մի որ ել փառավոր կերպով լծեցին նրան գործի: Սկզբում բազմաթիվ քաղաքացիների հետ ուղարկեցին քաղաքի անմաքրությունները մաքրելու, հետո հրամայեցին քաղաքի շրջակայքում խրամատ փորել...

Իսկի լավմեծ եր, վոր Չերաչևն իր կյանքում ձեռքը բահին տա, իսկ խրամ փորելը ծիծաղելի չե: Աշխարհի ստեղծագործութեանից ի վեր պատահել ե յերբեք, վոր Չերաչևի պես պատկառելի մարդուն՝ այդպիսի ծանր, սոռոր աշխատանքի լծեն... Բայց բուլշիկների հրամանն ե՝ «կատարե կամ մեռիր»: Մինչ նա վոչ միայն չեր ցանկանում հեռանալ այս յերանելի աշխարհից, այլ մահվան մասին մտածելն անգամ համարում եր վոճրագործու-

թյուն: Մահ... այն ել քառասուն տարեկան հասակում, յերբ նա այնքան հարուստ ե և պիտի հարստանա անշուշտ (վորովհետև Չերաչեն ամեն բանի կհավատա, բայց բուշելիկները հարատևում թյանը յերբեք), առողջ ե, չաղ՝ ինչպես մտացու յեղ և բազմաթիվ գեղեցիկ կանայք, ինչպես առաջ, նորից պիտի շրջապատեն, յեթե նրա դրպաններում կրկին զնգա ամենազոր վոսկին:

Իսկ այս հեղափոխությունը, վոր տակնուվրա արավ ամեն բան, բայց չկարողացավ և յերբեք ել չպիտի կարողանա տակնուվրա անել Չերաչեի հոգին, ժամանակավոր ե...

— Այո, այո, ժամանակավոր բաներ են սրանք, աշխարհն եսպես յերբեք չի կարող ապրել,—ասում եր նա իր մտերիմներին, իհարկե այնպես, վոր մոկերն անգամ չկարողանան լսել:

Յերբ Չերաչեը, քաղաքացիների մեծ խմբում շարք մտած կանգ առավ ընդարձակ դաշտում խրամատներ փորելու համար, նախ մի լավ չորս կողմը դիտեց և յերբ համոզվեց, վոր իրենց մոտ վոչ աչք կա, վոչ ականջ, մոտեցավ ծխախոտի հայտնի վաճառական Իվան Չախարիչ Գոլովոչենկոյին և կամաց, խիստ կամաց ասաց.

— Այս բոլորն անցողական բաներ են, Իվան Չախարիչ, շատ մի տխրի, Ռուսաստանի և մեր վիճակն այսպես չի մնա:

Իվան Չախարիչ Գոլովոչենկոն, բարձրահասակ, կլոր յերեսով, մազոտ դունչով և հավի աչքերով մի մարդ, նույնպիսի զգուշությամբ շուրջ բոլորը նայեց և հառաչելով շշնջաց.

— Իհարկե, պարոն Չերաչե, բայց յերբ աշխարհը նորից պիտի փոխվի, ահա գորդյան հանգույցը: Հոգիներս դուրս յեկավ, ել հալ չմնաց...

— Ե՛հ, ինչ անենք յեղբայր, մեր սև բախտը. թարսի պես մեզ ե վիճակվել այս դժոխային որերն ապրել...

Բայց խոսքը Չերաչեի բերանում կիսատ մնաց, վորովհետև բան ու բրիչ բերին, բաժանեցին և հրամայեցին գործի անցնել: Նա պիտի փորեր յերկու արշին լայն ե նույնքան ել խորունկ մի փոս, սարսափելի բան...

Արդեն ժամի տասներկուսն եր: Ամառվա տաք արևն այրում եր վերելից: Կարճբոյ, գլուխը թրաշած, ծնոտի տակին քառորդ ֆունտի չափ ավելորդ մսի կտոր, մարմինը քառակուսի Չերաչեը վերցրեց բանը և վողորմելի ու շվարած՝ չորս կողմը նայեց: Ի՞նչպես փորե պիտի: Կյանքումը տեսել եր, թե ինչպես կփորեն գետինը: Իր տները, խանութներն ու թատրոնը, այնպես կառուցին, վոր ինքը չիմացավ, նա դրամ եր համբում միայն, հազարներ,

հարյուրհազարներ... Այո, մի զարմանք, Բորիս Չերաչեը պատիվ ունեի հարյուր հազար ուրբլիներ համբելու: Իսկ թե ի՞նչպես եյին դիզված այդ խոշոր գումարները: Հիսուն տարի առաջ Կ. Պոլսից յեկած հայրը, Մաթոս աղան, ի՞նքը, թե ուրիշներն եյին աշխատել, միևնույն չէ: Յերբ նահանգապետը, քաղաքագլուխը կամ պատկառելի քաղաքացիները, գալիս դիտում եյին նրա կառուցած այս կամ այն շենքը և հիանում, չեյին բացականշում, թող փառավոր մնա Բորիս Չերաչեը, վոր մեկը մյուսից պեղեցիկ այսպիսի շենքեր ե հիմնել, վոր կապալով տա կամ մեծամեծ գումարներով վարձ առնե:

Սակայն այդ որհնված, փառավոր մարդը կանգնել ե դաշտում, բանը ձեռին ու խրամ պիտի փորե, ուր կարմիրները նստեն պիտի ու կովեն, այն ել վորոնց գեմ... յուրայինների:

— Սարսափելի չէ՞ միթե...

Չերաչեի աջ կողմը աշխատում եր ծխախոտի վաճառականը, իսկ ձախը հայտնի փաստաբան Աբրամ Իսայիչ Շիրակովսկին, վորը մի ժամանակ ամբողջ Հյուսիսային Կովկասի դատաստանական աշխարհը զարմացրել եր իր հիանալի ճառերով, այժմ այնպիսի հասարակ շորեր եր հագել, վոր դռնապան Սերգեյը ծիծաղը չեր կարողանում զսպել ամեն անգամ, յերբ իր խազեյինին տեսնում եր այդ վողորմելի հագուստների մեջ:

Ավելի հեռու աշխատում եյին ակնավաճառ Շվարցը, գործարանատեր Ասլանովը և ուրիշ քաղաքացիներ:

Չերաչեը թշերն ուռեցրեց և բանը վարկեց գետնին, մեկ, յերկու... բայց անխճյալ հողը վորքան պինդ ե, արևը չորացրել, ամբարցրել ե:

— Ես հոգն ել քարի պես պինդ ե, սատանան տանի, չի փխրվում:

— Այսպես զարկ բանը, պարոն Չերաչե, այսպես,—ասաց փաստաբանը՝ գետին փորելու ձևը ցույց տալով:

— Ըհը, ըհը... տնքում ե Չերաչեը և ամեն մի զարկին, կարասաչափ փորը խապոտ ու խուլ մի հառաչանք ե ուղարկում դուրս:

— Յեղբայր, մենք հող փորողներ ենք, վոր մեզ բերել են այստեղ. կյանքիս մեջ բանի յերեսը չեյի տեսել, ուր մնաց գետին փորելը, այն ել ամառվա այս սաստիկ շոգին...—Ու մի քանի րոպե լռելուց հետո շարունակեց,—բավական չեմ, վոր կավաճներս, բրնակարանս, կանկարասիքս ու բանկում պահ տված դրամս առին, եսոր ել այստեղ են բերել. այսպես ել անխղճություն...

— Այն, չգիտեմ ինչ ասեմ, պարոն Չերաչև, սա մի հետքն-ված բան է, չլսված, չիմացված, — պատասխանեց Աբրամ Իսայիչը, վոր բանի հետ այնպես եր շարժում փորրիկ, ճկուն մարմինը, վոր կարծես ինքնաշարժ մեքենա լիներ:

Մոտ կես ժամ Չերաչևը չարչարվեց, տնքաց հետապառ, հուսահատորեն և հոգնաբեկ նայեց այս ու այն կողմ, քրտինքի խոշոր կաթիլներ հոսեցին յերեսն ի վար, աչքերը մթնեցին ուժերի լարումից:

— Վնչ, ուժերիցս վեր և այս գործը, սիրտս սաստիկ բախում, ծովի չափ քրտինքը պատել և մարմինս, փորել չեմ կարող:

— Բայց ինչ կարող ենք անել, պիտի փորենք, թե չե անիծված կարմիրների ձեռքից ազատում չկա, վայ նրան, ով նրանց բռնեցի տակ կընկնի:

— Վոր չեմ կարող, ուժերս չեն ներում, խոմ հող փորող մշակ չենք, վոր կարմիրներն համար խրամ փորենք. թող իրենք փորեն, մեզ ինչ:

— Ախպեր, թող թողնեն բանվոր վարձենք, վոր մեր փոխարեն աշխատի, մենք այս գործի հարմար մտրդ ենք, — ավելացրեց ծխախոտի վաճառականը վրդովված:

— Կարմիրներն հեչ կթողնեն, վոր մեր փոխարեն ուրիշներն աշխատեն: Մեր աշխատանքն է նրանց պետք, — հայտարարեց Աբրամ Իսայիչը:

— Ախր մեզ ինչ, — ասաց Չերաչևն աշխուժությունով, — մենք ինչ գործ ունենք կարմիրների հետ. սա բոլշևիկ է, նա մենշևիկ, սա կարմիր, նա սպիտակ, թող իրարու միս ծամեն, մեզ ինչ, ջանք՝ մի վաղը կանաչը պիտի յերևան գա, մյուս ուրն ել կապույտը, կանաչը պիտի հրամայի աղբ գցել, արտաքնոց մաքրել, մյուսն ել բեզ հանդերձյալ աշխարհ կուղարկի, սա բաշկելիք կյանք է...

— Գուցե մեր փորածը՝ բոլշևիկների գերեզմանը դառնա, պարոն Չերաչև, շատ դարդ մի անի, — ասաց ծխախոտի վաճառականը:

— Մենք մեր գերեզմանն ենք փորում, մեզ կենդանի, կենդանի թաղելու համար...

Բայց խոսքը բերանում կիսատ մնաց, Բորիս Չերաչևը կայծակի արագությամբ սկսեց փորել և քարացած ու կարծրացած հողն այժմ զարմանալի կերպով փխրվեց, փափկեց... Չերաչևին թվաց, վոր աշխատանքներն հսկող կոմիսարի կարմիր

գլխարկը յերևում և հեռվից, սիրտը դողաց հողմահար տերևի պես, բոլոր ուժերը լարեց և փորած հողը սկսեց մի կողմ շարտել արագորեն: Իսկ յերբ բավական ժամանակ անցնելուց հետո, վոչ կոմիսարը և վոչ ել նրա սովերն յերևաց, նա ազատ շունչ քաշեց, թաշկինակով ճակատի առատ քրտինքը սրբեց և ասաց.

— Աբրամ Իսայիչ, ասան խնդրեմ, այս կյանքը կարելի՞ յե տանել, հ'ը...

— Ի հարկե վոչ: Բայց ինչ կարող ենք անել: Կարմիրներն անհաղթ են, այժմ ուժն ու իշխանությունը նրանց ձեռքին է, — պատասխանեց փաստաբանը և իր փոսից մի բուռ հող շարտեց դուրս տնքայով:

— Միթե ամեն ինչ վերջացավ, նրանց քիթն ու պոռնոզը ջարդող չմնաց:

— Ո՛վ մնաց վոր, ցարին փառավոր կերպով ուղարկեցին հանդերձյալ աշխարհ: Կերենսկին շունչն արտասահմանում ազատեց: Կոլչակին քշեցին և Սիբիրի սառույցներում խեղդեցին: Յուզենիչը բամուռ նման յեկավ և բամուռ պես ել ցաք ու ցրիվ յեղավ: Դենիկինին Սև ծովը գցեցին և անգլիական նավաստիները հաղիվ կարողացան ազատել նրան: Իսկ լեհերն ինչ կարող են անել, նրանք բոլշևիկների հախից չեն կարող գալ:

— Ապա Վրանգելը: Ապրի բարոն Վրանգելը: Հիշում ես անցյալ տարի մի որ հրավիրեցի ինձ մոտ ճաշի. ինչ պատվական, ազնվական մարդ:

— Վրանգելը հարվածեց բոլշևիկների թիկունքը, բայց անոգուտ: Դեռ Դրիմից դուռնը դուրս չհանած, կարմիրները շարտեցին նրան Կ. Պոլիս: Նա ել մի բան չկարողացավ անել...

— Ուրեմն ամեն բան վերջացավ: Իսկ այս խրամներն ինչու համար ենք փորում, — հարցրեց Իվան Չախարիչը հուսահատորեն նայելով ընկերներին:

— Սրանք գեոլոգիական համար են միայն, ուրիշ վոչինչ, — պատասխանեց Աբրամ Իսայիչը՝ ահաբեկված ընկերներին ուղղելով փաստաբանական իր հանճարեղ հայացքը:

— Ուրեմն դուք բոլորովին հույսը կտրել եք, — մրմնջաց Չերաչևը ցավագինորեն նայելով:

— Հույսս չեմ կտրել, բայց լավ նշաններ չեն յերևում, ջրասույզ ենք լինում, գահավիժում ենք սարսափելիորեն, մի հսկայական, գլխապտույտ վայրենք և այդ ամբողջ Ռուսաստանը, մի ամբողջ աշխարհ, յերկրագնդի վեցերորդ մասը...

— Այո, այո ջրասուլյո ենք լինում, դուք իրավացի յեք, Աբրամ Իսայիչ,—ավելացրեց ծխախոտի վաճառականը, ազիտորմ հառաչ արձակելով, մոռեթը մի քանի րոպե հենեց բահի կոթին և մնաց մտածկոտ, աչքերը մի անորոշ կետի հառած։

Լուսթյուն։ Չերաչևը թպրտում եր ջրաթաթախ հավի պես, իսկ անիծած բահը կարծես ինստ եր արել, թեթևորեն չեք շարժվում, ահոսում, քերում եր իր ձեռները։ Թո՛ւ, զղվելի բահ...

— Իսկ մեր դաշնակիցներն ինչ են մտածում, Անդլիան, Ծերանսիան... միթե այդպես շուտ մոռացան մեզ, պատերազմի ժամանակ քիչ արյուն թափեցինք նրանց համար։

— Նրանք իրենց մասին են մտածում միայն։ Նրանց շատ հոգն է, թե մենք ինչ վիճակումն ենք։ Նրանք ուզում են, վոր մեր յերկիրն այնպես քայքայվի, վոր տնտեսապես գերիշխեն և պատերազմի ավարը միայն իրենք վայելեն։

— Բայց չե՞ վոր կարող է այս ախտը նրանց ել վարակել։

— Նրանք խոմ մեզ նման հիմարներ չեն։ Մի բան կմտածեն։ Մենք եյինք, վոր մեր գերեզմանափորները դարձանք։

— Իրավ վոր գերեզմանափոր։ Վորքան սոսկալի բան, յերբ մարդն ինքն իր ձեռքով իր գերեզմանն է պատրաստում...

— Ախր, այդ ինչե՞ր եք խոսում, Աբրամ Իսայիչ, իվան Զախարիչ,—բացականչեց Բորիս Չերաչևը հուսահատորեն նայելով ընկերներին,—ինչո՞ւ այդպես հուսալքում եք մարդու, յես դեռ մեռնել չեմ ուզում, ախպեր, ինչ ժամանակ գտաք մեռնելու, դեռ ինչ կյանք եմ տեսել, վոր մեռնեմ...

— Յես ել չեմ ցանկանում մեռնել,—հայտարարեց իվան Զախարիչը, նորից սկսելով աշխատանքը,—ահագին քանակությամբ ծխախոտ եմ պահել, դեռ չծախած ինչպես մեռնեմ։

— Իսկ յես խոշոր գումարներ ունեմ բանկում և մասնավոր մարդկանց մոտ տոկոսով, դեռ բոլորը չգանձած մեռնեմ,—ավելացրեց Չերաչևը։

— Խոսքս իմ և ձեր մահվան մասին չե, այլ ընդհանուր քայքայման մասին։ Ո՞վ գիտե ինչե՞ր պիտի դառնանք, յեթե այսպես շարունակվի,—հայտարարեց փաստաբանը համոզիչ ձայնով։

— Հը՛մ, ախ... մերթմըթաց Չերաչևը և արցունքներից թացվեցին աչքերը։ Միթե յերբեկից կարող է այս աշխարհից հեռանալ Բորիս Չերաչևը, այն հազար անգամ հազար հարուստ, բյուր անգամ բյուր յերջանիկ մարդը... Սաստիկ վրդովված և մահվան

ուրվականից սարսափած, նստեց իր փորած փոքրիկ փոսի յեզերքին, գլուխը յերկու ձեռներին մեջ, մտածեց։

— Փորե՛, պարոն Չերաչև, յետ մնացիր, հիմա այդ անիծածները կարող են դալ ստուգումի,—ասաց Գոլովոչենկոն իր փոսից։

— Ե՛հ, յեղբայր, ուժ մնաց վրաս վոր, այնպիսի սոսկալի բաներ խոսեցիք,—պատասխանեց Չերաչևը առանց գլուխը բարձրացնելու։

— Համենայն դեպս, պիտի փորել։ Պետք է ցույց տանք, վոր մենք շատ անմեղ մարդիկ ենք, վոչ սե, վոչ սպիտակ։ Մենք չեզոքներ ենք։ Վոչ սրա լավին ենք խառնվում, վոչ նրա վատին, խեղճ ու կրակ մարդ... Պետք է այսպես ցույց տանք մեզ։

— Վո՛չ, Աբրամ Իսայիչ, ել չենք կարող համբերել, պետք է փոխել այս կործանարար կյանքը։ Կարմիրներին ստրուկ դառնալու միտք չունեմ։

— Ախր, զգուշ խոսե պարոն Չերաչև։ Ամեն տեղ այժմ մի ալանջ կա։ Մեծամասնականները դեռնի տակից անգամ լսում են։

— Ե՛հ, յես այլևս չպիտի դողամ նրանցից, ինչ ուզում են թող անեն, վախեցողը չեմ,—հայտարարեց Չերաչևը վճռական, փայլեցնելով դեմքի մաակույտում կորած փոքրիկ աչքերը։

— Սը՛ս, ի սեր տատո՛, ս՛ս...

— Թո՛ղ, Աբրամ Իսայիչ։ Թո՛ղ իմանան, վոր յես Բորիս Չերաչևն եմ, լաքեյս անգամ չարժեն նրանք, վորոնք այսօր հրամայող են զարձել, մեզ տխմարների տեղ հաշվել։

— Այն փառավոր ժամանակներն անցան, հիմա մենք պետք է նրանց լաքեյություն անենք։

— Մե՛նք, հը՛մ, յես նրանց ցույց կտամ, թե ո՞վ վորին կարող է լաքեյ դառնալ։ Մե՛նք, թե այդ վտարորիկ, դատարկափոր Սիբիրից փախածները։ Շուտով նրանց իզն ու թողը կսրբենք այս աշխարհից։ Մենք նրանց...

Բայց խոսքը Չերաչևի բերանում կիսատ մնաց։ Այս անգամ իսկապես յերևաց կարմիր գլխարկը։ Շրջիկ կոմիսարը նրանց եր մոտենում քննելով փորված խրամները՝ ավինավոր մի կարմիր բանակայինի հետ։

Նա մոտ քսաներկու տարեկան անբեխ, անմորուք յերիտասարդ եր։ Սուր հայացքով մի պահ դիտեց վողորմելի գիրքով կանգնած Չերաչևին և ասաց։

— Դուք դեռ շատ քիչ եք փորել, ընկեր, լավ խմցեք, վոր մինչև չվերջացնեք աշխատանքը, ձեզ չենք թույլատրի գնալ։

Բորիս Չերաչևը վիզը հավուռ պես կծկեց և այնպես խղճալի կերպարանք ընդունեց, վոր կարծես այդ ջահել տղից իր մեղքերին թողություն եր խնդրում: Կոմիսարը շարունակեց ճանապարհը, բայց հանկարծ ի մեծ սարսափ Չերաչևի՝ կրկին յետ դարձավ և նորից սուր հայացքով վոտքից ցլուխ դիտեց նրան:

— Ինչպիսի ե ձեր ազգանուն, ընկեր:

— Իմ ազգան...նուն, ազգանունս Բորիսով ե, Բորիսով... թոթովեց Չերաչևը լեզվակապ ու շնչահատ:

— Բորիսով, թե ուրիշ բան, ճիշտ ասեք, — հարցրեց կոմիսարը կասկածոտ աչքերով:

— Աստված վկա Բորիսով ե... գիտե՞ք, յես խեղճ ու կրակ մարդ եմ, ընկեր, այո, խեղճ ու կրակ մարդ:

— Դուք վաճառական չեյի՞ք, բազմաթիվ կալվածներ չունեյի՞ք:

— Յես... յերգվում եմ վոչ. այ, այս ընկերները գիտեն, վոր յես վաճառական, կալվածատեր չեյի, այլ հասարակ մարդ:

— Իսկ ինչ գործով եյիք զբաղվում:

— Յես... յես... մոմտաց Չերաչևը շփոթված, լալկված:

— Այս մարդը կալվածատեր չե՞ր, — հարցրեց կոմիսարը դառնալով դեպի Իվան Չախարիչն ու Արթուր Իսայիչը:

— Չգիտենք, ընկեր, մենք նրան չենք ճանաչում, առաջին անգամն ենք տեսնում, — հայտարարեցին նրանք խեղճ ձայնով:

— Դուք ովքեր եք:

— Մենք... յես կոշկակար եմ, այո կոշկակար, — կմկմաց հայտնի փատաբան Արթուր Իսայիչ Շիրակովսկին:

— Իսկ յես... յես ել ձկնորս եյի, Կասպից ծովի ափերին ձկնորսությամբ եյի պարապում, — պատասխանեց ծխախոտի հարուստ վաճառական Իվան Չախարիչ Գոլովոչենսկին:

— Հա, հա, հա... բարձրաձայն քրքջաց կոմիսարը և մի արհամարհական հայացք ձգելով յերեքի վրա, հեռացավ:

— Քիչ մնաց կրակն ընկնեյինք, ճակատագրական մի մազից ազատվեցինք, — փնթփնթաց Գոլովոչենսկին կոմիսարի և կարմիր բանակայինի գնալուց բավական հեռու:

Իսկ թե վո՞րն եր այն ճակատագրական մազը, վորից հազիվ ազատվեց Իվան Չախարիչը, այդ մասին նա լուսթյուն պահեց:

— Այժմ ջահել ջուհուհներն են մեզ հրամայողները, անմազ ու անբեխ լակոտներ: Աշխարհը տեսած, կյանքի չարն ու բարու

մեջ մաղերը ձերմակած մարդ չկա մեջերսին, կրասնի մալա-դյոժ, հա, հա...

— Փորձված, աշխարհ տեսած մարդ՝ այսպիսի աշխարհավեր գործեր կկատարի: Սրա պես կաթնակեր ջահելներն են մեզ կառավարում, թո՛ւ... — Բացականչեց Չերաչևը և տխուր, մշուշոտ հայացքն ուղղեց հեռու, հեռու: Աչքերը լցվեցին անգոր կատաղության արցունքներով, վորոնք մաշում, խեղդում եյին նրան:

— Ով գիտե, ինչ աղբակույտից դուրս յեկած մի տղա սպառնում ե մեզ, տալիս օրիշ անվանում, տալիս օրիշ, հա, հա... Իբր թե տարիներով միասին աղ ու հաց ենք կերել, առևտուր, ընկերություն արել... վա՛յ մեզ, ինչ վատթար որեր ենք ապրում, — հայտարարեց Իվան Չախարիչը և այնպիսի ցասկոտ հայացք նետեց հեռացող կոմիսարին, վոր կարծես ահա պիտի ցատկի մոլեգին ինչպես վարաղ ու իր բռունցքներով պիտի խեղդե կոմիսարին, բայց փոխանակ ցատկելու, ավելի ու ավելի կրկնապատկեց աշխատանքը, վորչափ կարելի յե շուտ փորել վերջացնելու համար այդ անիժյալ փոսը:

— Ը՛հ, ը՛հ, ը՛հ... տնքտնքում եր Բորիս Չերաչևը, ա-սենք ավելի ճիշտ նրա փորն եր տնքում, վորովհետև շատ դժգոհ եր տիրոջից, այսքան ծանր և անհամապատասխան գործի լծվելուն համար: Յեթե լուսանոգի հայրը Մաթոս աղան՝ հանկարծ գլուխը բարձրացներ հողի տակից և այս վիճակում տեսներ վորդին, անշուշտ լավ պիտի խնդար և բացականչեր:

«Ախ, իմ խեղճ, իմ սիրելի տղաս, այդ ինչ գժնդակ որեր ես ապրում, իմ անուշիկ, թանգագին Բորիս...»

Արևը մեղմիվ իջնում եր կապույտ յերկնքից: Հորիզոնը կարմրել, շառագունել եր: Հեռվից յերևացող քաղաքի վրա իջել մի վոսկեփայլ փողի: Կոտորները փողփողում եյին հրափայլ ճաճանչումից: Մի գով, ախորժելի հովիկ, վորտեղից վոր ե, սխալով յեկավ շոյեց աշխատողների քրտնապարար ճակատները:

Արթուր Իսայիչն ու Իվան Չախարիչը դուրս յեկան իրենց փոսերից, բահը ձգեցին և խոտերի վրա նստելով սկսան հաց ուտել:

— Համեցեք, պարոն Չերաչև, մի պատու ել դուք անուշ արեք, քաղցած կլինեք:

— Յես բնավ ախորժակ չունեմ, դուք անուշ արեք, — հայտարարեց Չերաչևը շարունակելով աշխատանքը: Հացը կգնա՞ր բե-րան վոր, բողբոջները նրա ախորժակն ել, կյանքն ել պղտորել

էյին, թող աստվածը նրանց հախն ու դատաստանը տեսնի, ինչ վոր նրանք Չերաչէին արին, մտքից, յերեակայությունից դուրս բան եր...

— Հէյ, գիդի ժամանակներ, առաջ ինչպիսի խորտիկներ էյինք ուտում, ամենաթանգ ու ամենահամեղ քաղցրավենիք, այժմ այս ամայի դաշտում, մի կտոր հաց ու պանիր կրծոտելով ենք ապրում, ինչպես շուն...—մըթմըթաց Աբրամ Իսայիչը շարժելով ծնոտը:

— Այո, ինչպես շուն...—պատասխանեց Իվան Չախարիչը, չոր հացը խրխուղենելով ատամների տակ:

Մինչ Չերաչէն այնպես եր տապալկում հեռապառ, ինչպես ծանր լուծ քաշող և տակավին անսովոր ձի: Յերը ընկերները կրկին իշան իրենց փոսերի մեջ, նա խոր շունչ քաշեց, սրբեց քրտինքը և ասաց:

— Ա՛խ, փուշ, անիծյալ աշխարհ, այս ինչ ծանր խաչ ե, վոր կրում ենք: Մեր տառապանքը Քրիստոսից ավելի յեղավ... և մի բանի վարկյան լոկուց հետո դարձավ դեպի փաստաբանը,— դուք ել մեղավոր եք մեր այս վիճակի համար, գիտե՞ք հարգելի բարեկամս, վորովհետև ձեզ մոտ դատվող բոլշևիկ բայալիներին, ամեն տեսակի թոկից փախածներին, փոխանակ փառավոր կերպով պատանայի գիրկն ուղարկելու, ուղարկում էյիք բանտ կամ Սիբիր և այսոր բոլորն ել ազատվելով յեկան նստեցին վզներին:

— Իսկ դուք ինչո՞ւ այնքան ծանր վարձեր էյիք պահանջում կենտոններից կամ բանվորներին լծում ծանր աշխատանքի, կտրում նրանց հալալ աշխատանքը, վոր նրանք այսոր դայրացած, այսքան անխնա ծառայել են մեր դեմ: Դուք ավելի շատ մեղք ունեք,— պատասխանեց Աբրամ Իսայիչը լուրջ կերպով:

Չերաչէն գործը թողեց և խստադեմ նայեց փաստաբանին, ուզեց ինչ վոր ասել, բայց ծխախոտի վաճառականը միջամտեց:

— Ե՛, ախպեր, ինչ ժամանակ գտաք վիճելու: Այստեղ մեղավորն ու արդարը ջոկելու տեղն է: Տեսե՞ք, արե՞ն արդեն մայր ե մանուկ, Պետք ե շուտ վերջացնեք գործը:

Իվան Չախարիչի հաշտարար ճառը, յերկուստեք համուլիչ եր: Բայց Չերաչէն չեր կարող մարսել փաստաբանի սուր դիտողությունը: Մի ժամանակ իր ամենազոր քսակից կախում ունեցող այդ մարդը, այսպես անխիղճ կերպով անպատվի՞ իրեն, լքաված բան է: Յե՛վ նա շրթունքները կրծեց և մեկ աչք կկոցելով, ասաց բարկաճայթ:

— Չե՛, յեղբայր, մենք մեր պատիժն ու արժեքը չենք դնահատում: Բարեկամն ու թշնամին ճանաչվում են դժբախտության ժամանակ. մինչդեռ նեղն ընկած պահուն, վոչ թե պաշտպանում, այլ աշխատում ենք իրարու տունը քանդել: Լավ մտաբերեցե՞ք, Աբրամ Իսայիչ, թե մեր հարաբերություններն ինչպես էյին և վերջան բարիքներ եմ մատուցել ձեզ: Մի կարծեք, թե կյանքը միշտ այսպես կմնա: Պետք ե լուրջ մտածեք ապագայի մասին և վոչ թե անազնիվ կերպով հարվածեք ձեր բարեկամին:

— Յես ձեր դեմ թշնամություն չունեմ, պարոն Չերաչէ, մտքես անգամ չի անցնում վորևե վատություն անել ձեզ:

— Սո՛ւտ եք ասում, քիչ առաջ եր, վոր կոմիսարի մոտ դավաճանեցիք ինձ, զլացաք վկայել, վոր յես խեղճ ու կրակ մարդ եմ:

— Յես սովոր չեմ յերբեք սուտ խոսել և սուտ վկայություն տալ, այժմ ժամանակն այնպես ե, վոր ամեն մարդ ստիպված ե ավելի իր անձի մասին մտածել, քան ուրիշի, ձեր պատճառով վտանգի յենթարկվելու միտք չունեմ,—հայտարարեց փաստաբանը կտրուկ: Այժմ Բորիս Չերաչէն պետք չեր նրան, իսկ յեթե ժամանակները փոխվեն ու Չերաչէի քսակը նորից լցվի, Աբրամ Իսայիչը կրկին կարող և հիանալի կերպով բարեկամանալ նրա հետ: Բացի դրանից, Աբրամ Իսայիչն իր փաստաբանական տաղանդն ավելի թանգ եր գնահատում ազգի և հայրենիքի համար, քան Չերաչէի քսակը...

— Դուք ստոր մարդ եք, պարոն փաստաբան, ափսոս այժմ միայն ճանաչեցի ձեզ,—բացականչեց Չերաչէն փրփուրը բերանին, ներքին ծով հույզերի ամբողջ հեղեղը թափելով Աբրամ Իսայիչի վրա, կարծես նա լիներ իր դժբախտության պատճառը:

— Դուք ավելի ստոր եք, քան յես, հիմար խոսքերի յե միայն վարժ ձեր լեզուն,—պատասխանեց փաստաբանը նույնպես զայրացած ու գրգռված:

— Յես ձեզ ցույց կտամ, հիմար եմ խոսում թե խելոք, շառլատան...

— Դուք եք շառլատան...

— Ախր՛ր, ինչ տեղն եք գտել վիճելու, թողե՞ք ի սեր աստըծո,—միջամտեց Իվան Չախարիչը, վոր շատ անգամ եր հանդիսատես յեղել նրանց վիճերին և ամեն անգամ ել ինքն եր հաշտարար դատավորը, բայց զարմանալի կերպով ամեն անգամ ել նրան այնպես եր թվում, վոր վեճը շատ սուր բնույթ ունի և

անհրաժեշտ է նուրբ ու խելոք միջամտություն, վոր հետևանքները ճակատագրական չլինեն, վորովհետև ըստ ծխախոտի վաճառականի, յեթե Բորիս Չերաչեն ու Աբրամ Իսայիչն են իրար դեմ կռվողը, այդ նշանակում է, վոր աշխարհը յերկու ուժեղ բանակի յե վերածվել իրար դեմ մաքառելու համար և վորքան մեծ պատիվ է մարդուս պայքարող աշխարհները խաղաղեցնել, նույնքան մեծ պատիվ Իվան Չախարիչին, յեթե նրան հաջողվի Չերաչեն ու փաստաբանին հաշտեցնել:

— Շո՛ւն, դուք համարձակվում եք այդպես վիրավորել ինձ, յես ձեզ ցույց կտամ...

Չերաչեն բռնեցնեց սեղմեց և կատաղի աչքերով նայեց հակառակորդին:

— Շո՛ւնն ել, եշն ել դուք եք:

— Խո՛ղ:

— Ավանակ:

— Ախր, չի լինի պարոն Չերաչե, Աբրամ Իսայիչ, հանգստացե՛ք, տեսե՛ք ուրիշներն մեզ են նայում, ամոթ է,—ասաց ծխախոտի վաճառականը, տեսնելով, թե ինչպես մի քանի բայլ հեռու աշխատող մարդիկ հետաքրքրությամբ նայում են:

— Ինչ ուզում ե, թող լինի, պետք է նա իմանա, վոր տըխմար ե, ստոր, անարժան արարած, թող շատ չհաչե:

— Այդ բոլորը դուք եք, լավ կլինի դուք չհաչեք:

— Տո՛, յես քո... բացականչեց Չերաչեն և բահը վերցնելն ու հսկա փորը ցցել մեկ յեղավ: Փաստաբանն ել բահը պինդ բռնած առաջ անցավ և ինչպես ճակատամարտի պատրաստվող յերկու աքաղաղ, նրանք մոլեգնորեն նայում էին իրարու, մինչ Իվան Չախարիչը պատնեշի պես մնացել եր յերկուրի միջև:

— Պարոն Չերաչե, այդ ինչ եք անում, ուզում եք մեզ վրա տանգի մատնել, ինչ է:

— Չե, Իվան Չախարիչ, մի թողե՛ք յես նրա գլուխը ջարդեմ, վոր լեզուն չերկարի և մեծ մեծ չխոսի,—մրմռաց Չերաչեն իր տեղում ճռվելով և այնպես ցույց տվեց, վոր իբր ուզում է առաջ գնալ, բայց Իվան Չախարիչը դժբախտաբար չի թողնում, այլապես վաղճաց փաստաբանի գլուխը ջարդ ու փշուր եր յեղել...

— Դե, ջարդեցե՛ք տեսեմ, համեցե՛ք,—հայտարարում եր մյուս կողմից Աբրամ Իսայիչը:

Սակայն նույն վարկյանին Չերաչեի աչքին ընկան իրենց կողմն յեկող յերկու կարմիր բանակայինի գլխարկ և ողի մեջ, մայր

մտնող արևի շողերից փայլող յերկու սվին, անմիջապես իր փոսը թռավ և դեմքի արտահայտությունը բոլորովին փոխվեց: Նույնպես իրենց փոսերը թռան վաճառականն ու փաստաբանը և աշխուժորեն սկսան աշխատել:

Թե ինչպիսի ծանր վարկյան ապրեց Չերաչեն, ինչպես ուժգին բաբախեց սիրտը, այդ մասին միայն ինքը կարող է վկայել: Այդ մահասարսուռ մի դող եր, վոր ելեքտրահոսանքի պես անցավ ամբողջ մարմնովը:

Իվան Չախարիչը կասկածելով, վոր ընկերների վեճին համար են դալիս կարմիր բանակայինները, մտքում սաստիկ հայհոյեց ընկերներին, վորոնց հիմարության պատճառով, ինքն ել կարող եր վտանգվել: Կովեկ են ուզում, թող ուրիշ տեղ գնան, իրարու միս թող մի լավ ծամեն, ինձ ինչ...

Իսկ փաստաբանը իր փոքրիկ մարմինն առած, այնպես եր ընկղմվել փոսի մեջ, վոր հաղիվ յերբեմն, յերբեմն գլուխը նրա ներկայությունն եր մատնանշում:

Կարմիր բանակայինները նրանցից քսան բայլաչափ հեռու, ճանապարհը փոխելով ծովեցին դեպի ձախ:

Առաջին ազատ շունչ քաշեց Բորիս Չերաչեն: Չեռները շալվարի գրպաններում, փորը դուրս ցցեց և շնչեց լիաթոր իրիկ-նային զովաշունչ ողը:

Քիչ հետո, վերահսկիչ կոմիսարն յեկավ և արձակեց աշխատող քաղաքացիներին, բայց Չերաչեն պահեց:

— Մինչև չվերջացնեք ձեր աշխատանքը, չեք դնա, ամենքը փորեցին պրծան, իսկ դուք խաղ եք անում:

— Ախր, ընկեր կոմիսար, յես հող փորելը չեմ իմանում...

— Հը՛մ,—հայտարարեց կոմիսարը խիստ ձայնով—այժմ պետք է դուք ել աշխատեք, հող փորել սովորեք:

Բորիս Չերաչեն աղիողորմ հայացքով շուրջ բոլոր նայեց: Ընկերները հեռացել էին արդեն: Կոմիսարն ել կրկին շարունակեց իր ճամպան: Արդեն յերեկո յեր, աստղապայծառ, զով յերեկո:

Հուսահատորեն բահը կրկին ձեռքն առավ և նախքան փոսն իջնելը, նայեց խավարին և խոր, շատ խոր մտածեց... Յեկ յեթե հաշակավոր Շեքսպիրն այդ վայրկյանին գլուխը դերեզմանից դուրս հաներ ու տեսներ նրան փոսի յեզերքին մտածվոր ու գլխիկոր կանգնած, անպայման պիտի բացականչեր:

«Այս մարդը շատ ավելի յե մտածում ու տառապում, քան իմ Համլետը...»

1920 թ.

ՈՒՍՏԱ ՄԱՐԳԱՐԻ ՄՏՄՏՈՒՔԸ

Ուստա Մարգարն աչքերը մեկ տասը դարձրած, ման եր գալիս գործարանում: Աշխատանքը վերջացել էր և բանվորները ցրվել էյին տուններին: Մնացել էր միայն ուստան, գործարանը պահպանող այդ հինավուրց, հավատարիմ գամբուր: Մորուքի թելերը մինչև կուրծքն անխնամ իջած մի լայնթիկունք մարդ, վորի դեմքին աշխատանքն այնքան կնճիռ է քանդակել, վորքան բնությունն ընկույզի կճեպին: Բարությամբ ծով նրա աչքերը մեքենաների ներկին պես սև և զուլիսը մազաշատ, վորի վրա ձմեռը դեռ նոր է սկսում ձյունել:

Կարճ ու մոխրագույն պլուզը հագին, լայն ու խոնացած շալվարով ուստա Մարգարը, քայլում էր և ըստ սովորության մտմտում ինքնիրեն:

— Ես որ ել մի յերկու աթոռ ջարդվեց, ասենք դրանք խարխուլ էյին արդեն: Մեքենային կես ժամ ավելորդ տոկ բաց թողին, զո՛ւր տեղ... պետք է միշտ փնտնա աչքի առաջ ունենալ, հաշիվը դուզ պահել:

Ապա կանգ առնելով մի պսպղուն առարկայի մոտ, կուցավ ու իր մրոտ, կոշկոռված ձեռներով վերցրեց փայլուն իրը:

— Բեռն է, մեր աղեքը վեր են գցել ու գնացել, տանեմ իր տեղը դնեմ, ամեն բան թնո իր տեղումը լինի, պետք կգա:

Մատների արանքում յերկար շուռ ու մուռ եր տալիս ու պշպշում, կարծես ինչ վոր թանգարժեք իր լինի, մի անհրաժեշտ բան, վորը չպետք է այդպես անխնա դես ու դեն գցել:

Ուստա Մարգարը կրկին ուշադրությամբ սկսեց դիտել շուրջ բոլորը:

— Եսենց ել անհոգություն, սղոցի բերանը վեր են գցել, իբր դեն շարտելու բան լինի: Բերանը կա, կոթը վոչ, կոթն ամբողջը, կարգին սղոց կդառնա, կորչելու բան չունենք, ախպեր...

Ու այդ առարկան ել վերցնելով պահեց ձեռքում:

— Ես ել եսնաքար է, են մյուսն ել պտուտակ, թեպետ մի-

նը կոտրած՝ մյուսը ժանգոտ, բայց նեղ ժամանակ քեզ կոգնեն: Ամեն մի կոտրած ու ժանգոտած բան, յեթե դեն շարտենք, Բեր պիտի հասնենք...

Ուստա Մարգարը գործարանի կեղտոտ հատակին ընկած ուրիշ իրեր ել հավաքելով, մոտեցավ գործիքների մեծ պահարանին ու խնամքով դարսեց այնտեղ:

— Յեթե եսպես լավ չպահենք մեր տունը, քարը քարին կ'իմա: Մինչև հիմա աչքս շուր դարձավ ես բոլորը պահպանելով: Սրանք կաթիլ-կաթիլ հավաքած, մեր բրտիքով շինած ապրանք են, աշխատավորի ապրանք, իմ կամ քո սեփականությունը խոմ չի, ախպեր ջան, վոր ինչպես սիրտդ ուզեց, վարվես հետը, աշխատող մարդը գիտե միայն, թե ինչ ծանր դատում բանումից հետո յե ստեղծվում ամեն մի իր, թեկուզ դա ամենաչին բան լինի, որինակ ես բեռնի կտորը: Պետք է մեր աչքի լուսի պես պահենք...

Նա թրջած ավելով մաքրեց գործարանը, ավելիս աքլորի բծախնդրությամբ հետախուզում էր ավուլքը, իմանալու համար, թե վորեք պետքական առարկա չկա ընկած:

Արդեն մութն էր, յերբ գնաց իր պզտիկ ու իրեն պես անշուք սենյակն ընթերելու, շատ համեստ ընթերիք, ամենորյա սե հաց, քիչ պանիր և քիչ ել ճաշից ավելցած մսի կտորներ: Մենակ հաց, քիչ պանիր և քիչ ել ճաշից ավելցած մսի կտորներ: Մենակ մարդու ուտելիք: Վոչ վոք ուներ ու այնքան ել անհրաժեշտություն չեր զգում ունենալ, քանի վոր իր ոջախը, իր սիրելի ու պաշտելի գործարանը, բանվոր ընկերների ուրախ յերգն ու ծիծաղը, մեքենաների աղմուկն ու այդ բոլորին հաջորդող համատարած լուրթյունը, լիովին բավարարում էյին նրա հոգու պահանջները:

Ընթերիքից հետո ուստա Մարգարը գնաց դռների կողպեքները նայելու: Ստուգեց բոլոր փականքները, ամրացրեց նիզերը և ապա փոքրիկ լապտերը ձեռքին՝ մտավ մեքենաների ընդարձակ գետնահարկը: Մեծ ու փոքր բազմաթիվ մեքենաներ, անիվա-ներ, փայտ կտրող, յերկաթ կոռ ու հալող, կանգնել էյին լուռ, վիշապանման, շարք առ շարք, հանգստանում. ծանր, անդադրում աշխատանքից հետո՝ գիշերային այդ խաղաղ ժամին ննջում անհոգ՝ ինչպես յեղները գոմի մեջ:

Դեռ մի բանի ժամ առաջ, այդ արձանացած, թխադեմ կենդանիներն աղմկում էյին, շփոփում, արձակելով ու վոլորելով իրենց ջլեպինդ ձեռներն ու վոտները, մթնոլորտն լցնելով շաչով:

ու շառաչով: Ով գիտե, մարդկային բանի կոշտացած բազուկ գրկում ե նրանց, բանի, բանի մրրկածուկ հոգիներ իրենց անուշ յերգերը խառնում նրանց աղմուկին, ներշնչում յեռանդ ու վոգի, լարում, կյանքի կոշում ստեղծագործ ուժերը նրանց: Այժմ ամենքը հանգստանում են, մրափում, նոր հույսերով ու յեռանդով տոգորված վաղվան սպասում:

Մարգարի միտքը վերասլացել եր քաղցրիկ հույզերի գերկը: Մթնշաղով պարուրված չեչոտ դեմքը ժպտում բերկրալից և թվում եր թե, նրա ականջում տակավին զրում գրնգում եր անիմների հևասպառ շաչյունը:

— Հը՛, սատանի ճուտ, ձենդ փորդ ես քաշել հա՛, ես վա՛նց եր, վոր ամբողջ որը բերանդ լայն բաց արել հրհուում, շփշփում էյիր ինչպես աժդահա. հիմի հոգնել ես հա՛, քնում ես, ի՜շ...

Ձեռներով շոյեց կլորանիվ մի խոշոր մեքենայի մրոտ դռնչը, շոյեց այնպիսի գուրգուրանքով, վոր կարծես հարազատ զավակը լիներ, շատ սիրելի և պաշտելի մի շնչավոր եյակ: Կիսալույսում, լապտերի աղուտ ցուքերի տակ, նրա փափուկ, խոշոր աչքերը հառել էյին մեքենայի մերկ, վոլործուն թևերին, առնական, ուժեղ լծակներին, ածխացած, զրահապատ լանջին: Ու նրանք մեթուեթյան մեջ իրար ականջն ի վար փափսում էյին, մեղմիվ շընջում իրենց հույզերն ու մտորումները, ընկղմում մտքերի ծով, հայացքը թափառուն շուրջը տիրող աղջամուղջի մեջ: Ո՛վ գիտե, քանի տարի, քանի գիշեր, այդպես հանդիպել ու նայել են նրանք իրար, ապրել նույն հուշերն ու յերազները, համակվել համատարած խաղաղությամբ ու լուռությամբ, ավելի ու ավելի մտերմացել ու ընտելացել, ըմբռնել լիովին իրենց արժեքն ու գոյությունը այս աղմկոտ աշխարհում:

— Իսկ դու, փոքրիկ ձախարակ, եդ ինչ խաղաղ ննջում ես, հանգիստ քոն: Բայց առավոտը վաղ վեր կաց, վորպեսզի աշխատես: Թե չե կմնաս անշարժ, անկյանք ու մի որ ել ժանդոտած, խարխլած քեզ կձգեն մի մոռացված անկյուն...

Ուստան մեկ մեկ գննեց մեքենաները, սոնիները, լծակները, պտուտակները, պսպղուն ատամները ժանիքավոր, թոկերն յերկաթյա, խարտոցները պողպատակուռ, նրանց փոշիները մաքրեց:

— Ես մեր գիժ Սերգոյի մեքենան ե, — մրմնջաց նա ձեռքը դնելով վիշապաթև անիվի յուղոն ուսերին, — ինքն ել տիրոջ պես գիժ, եսպիսի զալմաղալ ե սարքում, վոր ականջդ կխլանա: Իսկ

յեթե թողնես, ով գիտե ինչ ավեր ու կոտորած սարքի գործարանում, կապը կտրած գաղանի պես:

«Մաշինիստ Կուզմինը ես ձախարակի մոտն ե կանգնում, ախպեր, խղճով աշխատող մարդ ե, հալալ լինի իր քրտինքը, միշտ բանում ե, գոնե մի բոպե հանգիստ շունչ առնի: Իսկ ես լծակը շարժող Միխոյի աչքերը միշտ կարմրած են, դեմքն անհոգ, դարդ չունի, մին մին արաղի շիշը ծածուկ բերնին ե դնում ու զորս դու պատվիրեցեր կոնծում...»

«Իսկ ես աժդահա անիվը պտտում ե մեր Դուլիձեն, մի սարսաղ մարդ, բայց արջի չափ ուժեղ, տաս մարդու գործ ե կատարում...»

Մեքենաների արանքից անցնելիս, յերբեմն այս կամ այն մեքենայի թևը կամ յերկարած դռնչը՝ զարնվում ե նրա գլխին և ուսերին, կանգ ե առնում ուստան, յերկաթ, յերկար նայում հանցավորին, վորը կարծես զգալով իր մեղքը, գլուխը ծռած, լուռ սպասում ե նրա հանդիմանության:

— Սո՛ւպ, — կանչում ե ուստան համապարփակ լուռթյունը խանգարող իր խաղաղ, բաս ձայնով, — անի, դու ոյինքնո՞ղ, յես քեզ ցույց կտամ, խելոք չմնաս. տեսնում ես, վոր անցնում եմ, ուզում ես, վոր մի լավ թակե՞մ քեզ...

Բայց նա վոչ թե թակում ե, այլ խանդաղատանքով, ներքին ինքնաբավականությամբ ժպտում, դեմքի միաններից կազմելով հաղար ու մի կնճիռ: Իրեն պես շնչավոր ե թվում այդ չաբաճի մեքենան, վոր գիշերային մենության մեջ, բախտակցում ե նրան, ունկնդրում լուռ նրա խոհերն ու մտմտութները:

Գետնահարկից դուրս գալով ուստա Մարգարն անցավ գործարանի մյուս ժասերը, մենավոր վանքում ապրող և գիշերներն անքուն շըջող վանականի պես: Կարգի բերավ, դասավորեց հաջորդ որվա աշխատանքին անհրաժեշտ բոլոր իրերը: Այդ գործը տեղեց բավական յերկար:

— Ամեն ինչ պատրաստ պահեմ, վոր լուսածեգին բանվորները գան ու զուր ժամանակ չկորցնեն: Թո՛ղ աշխատանք կարգին առաջ գնա, խեղ բարաբայթ շատ լինի մեջը...

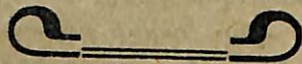
Ու զգիշերին հոգնած ու խոնջած վերադարձավ իր սենյակը, բաձկոնակը հանեց ու յերկնցավ տախտակյա մահճակալին: Այսպես պառկած, հայացքը հառում եր մի մուլթ, անորոշ կետի ու յերկաթ, յերկար մտածում: Մտածում այն մասին, թե արդյոք ամեն բան կարգի բերվեց, կորսված կամ պակաս մնացած բան

չմնաց, և վորովհետև միանգամից չէր կարողանում պատկերացնել գործարանն իր ամբողջությամբ, ընկնում էր մտորումների գիրկը և յենթարկվում ինքնահաշվետվության: Յերբ վերջի վերջո համոզվում էր, վոր ամեն ինչ իր տեղումն է, կանոնավոր, հոգին տոգորվում էր ինքնագոհության պայծառ զգացմունքով, ժպտում մանկական անմեղությամբ, հորանջում ու ննջում խաղաղ, անխռով, առավոտը վաղ զարթնելու և առորյա ծանր աշխատանքին լծվելու:

Իսկ յեթե վորևե բան պակաս լիներ, կորսված, ուստա Մարգարն իսկույն կբարձրանար ճոճելով իր հաղթ ու բարձր հասակն ինչպես բարդի, մորուքի ալեմազ թելերը կխտտեր հուզված ու փոքրիկ լապտերը վառելով, քայլերն կուղղեր դեպի գործարան և ինքնիրեն կմտմտար:

— Գնամ տեսնեմ այսինչ բանը վորտեղ ե դրված, ինչի՞ իր տեղումը չի. գնամ մի լավ աչք տամ, կարգի բերեմ...

1921 թ.

Տ Ե Ր Ս Ի Մ Ո Ն Ը

Տեր Սիմոնը նստել էր յեկեղեցու գավիթում, մի լայնգիրկ կոճղի վրա և հայացքը դեպի փողոց՝ այցելույի սպասում: Յեկել էր իրիկվա ժամերգությունը կատարելու, բայց հակառակ տոնական ուր լինելուն՝ մարդ չէր գալիս յեկեղեցին:

«Մերկ պատերի համար աղոթելու չեմ... մտմտում էր նա թախծոտ, դեմքին մռայլ ամպ, գլուխը ձեռներին հենած, իսկ փառաշայի խունացած փեշերն ազատորեն գետնին փռված՝ լիզում էյին նրա փոշին:

Յեկեղեցում իշխում էր թանձր աղջամուղջը: Պատկերներն ու վարագույրները թաղվել էյին ստվերի մեջ: Աղոթատեղում մեղմիվ պլպլում էյին յերկու մոմ, վորոնց վտիտ ցուլքերը հազիվ լուսավորում մի փոքրիկ տարածություն:

Քահանան քարի պես անշարժվել էր: Խորշումած դեմքը թրթված ու խոփոռ, տամուկ աչքերն անթարթ նայում էյին արտացոլելով հոգեկան ծանր տագնապ, ինչպես քաղաքի արվարձանում խանութի դռանը նստած խանութպանը, վոր ամբողջ ուրը հուսահատորեն նայում է ամայի փողոցի յերկայնքն ի վար՝ հաճախորդի սպասում:

Փողոցի լույսերն արդեն վառվում էյին, մութն էր դուրսը: Աստղերը պլպլում էյին կապտալանջ յերկնքում: Մարդիկ դռոսնում էյին անհոգ ու զվարթ:

«Գոնե մի յերկուս գային... մտածում էր տեր Սիմոնը և յերբ մայթի վրա լավում էր մի վոտնաձայն, նրա սիրտը բաբախում էր ուժգին, աչքերի խորքում փալփում հույսի աղոտ ճառագայթ: Բայց իզո՞ւր... Անցորդները շարունակում էյին իրենց ճամբան, ամեն մեկն իր գործին, առանց նույնիսկ նայելու յեկեղեցու կողմը:

Տիրացուն, մի կարճբոյ, կորաբամակ, ալեհեր մաբդ, դուրս յեկավ յեկեղեցուց քահանայի շուրջառը ձեռքին և կանգնեց մի քանի րոպե լուռ, մտածկոտ:

— Տեր հայր,—ասաց տիրացուն անհամարձակ,—արդեն ուշ է, ժամասացությունը պիտի սկսել:

Տեր Սիմոնը, խոր քնից արթնցողի պես, մի թույլ շարժում գործեց և գլուխը բարձրացնելով միգապատ աչքերն ուղղեց նրան: Տիրացուն կրկնեց իր խոսքերը:

— Իսկ դու համար աղոթե՞նք, մարդ չկա յեկեղեցում...

Յեւ մի քանի րոպե լռելուց հետո, քահանան գլուխը խորհրդավոր կերպով շարժեց և ավելացրեց.

— Ձեռն իմանում, վոր մարդիկ մոռացել են յեկեղեցին, անաստված դառել...

Ճնշող լռություն: Փողոցում հնչեց յերիտասարդ գույգերի արծաթահնչյուն, բարձրագույն ծիծաղը: Դիմացի տան բաց պատուհանից լսվում էին դաշնամուրի ուրախ հնչյունները: Կառքերը, ավտոները սլանում էին գլորգալով, աղմկելով:

«Մի ժամանակ ասեղ գցելու տեղ չկար, այնքան մարդ էր գալիս... մտածում էր քահանան գլուխը կրկին ձեռների մեջ առնելով և հայացքը հառելով մի մոլթ, անորոշ կետի: Նույնպիսի մտորումների գիրկն ընկղմել էր ալևոր տիրացուն, թիկնելով ժամի դռան լայնադիր վեմին:

Ահա կուցած, չորացած մի պառավ, կամացուկ, դողդող քայլերով յեկավ, սրբատաշ բարը համբուրեց յերկյուղածությունը և ներս մտավ, նրան հետևեց մի աղքատ, գողգոշուն ծերուկ: Տեր Սիմոնի մթազնած դեմքին խաղաց ցուրտ ժպիտ, վեր յելավ, մառախուղի մեջ դժագրելով իր բարձր, պարթև հասակը և ջղային քայլերով դիմեց դեպի աղոթարան: Հոգին մռայլ էր, փոթորկված: Ի՞նչ ոգուտ այդ յերկու աղքատ ծերուկից: Ինչ շահ յեկեղեցուն, իրեն: Նրանք չէին կարող նվիրաբերել, յեկեղեցին աղքատացել էր, անշուքացել, իսկ իրենք—ինքն ու տիրացուն—դժբախտ մեծ կարիք ունեյին, ծանր հոգսերի մեջ էին գտնվում:

Տիրացուն նրա ուսերին գցեց վոսկեկար շուրջալուր և վառվող մոմերից մեկը բռնեց ձեռքին: Խաչակնքելով յերեսը քահանան սկսեց ժամերգությունը: Նրա շրթունքները շարժվում էին արագորեն, ձայնը հնչում էր մերթ բարձր ու զիլ, մերթ խուլ ու խզված, ինչպես աշնան խիստ քամուց ճարճատող չորացած ծառը: Աղոթքի, սաղմոսի կտորներն արտասանվում էին կցկտուր, աններդաշնակ, միալար ու տաղտկալի: Հաճախ տեր Սիմոնի մռայլ հայացքը դառնում էր դեպի ժողովատեղին և յերբ պատի տակ կծկված ու ջերմագին աղոթող այն յերկու աղքատից բացի մարդ

չէր գտնում, աչքերը վառվում էին անդոր բարկության բոցով, հոգին դառնանում, փոթորկվում էր: Աղոթքի կտորների հետ շրթունքներից դուրս էին թռչում տրտունջ ու հայհոյանք:

— Տիրացու, զահլա մի տանի, կարճ կտրիր, պրծնենք...

Բայց տիրացուն, վոր բարեխիղճ, աստվածավախ մարդ էր, սովորություն էր դարձրել այս կամ այն աղոթք ասել վոգեւորված և ամբողջութամբ. քահանան կտրում էր նրա խոսքը և վերջին բառերն արտասանելով ավարտում աղոթքը: Կրճատ ժամասացությունից հետո, տեր Սիմոնը մի պահ կանգնեց մտախոհ, գնալ արդյոք աղոթողների մոտ, գուցե մի բան տան, թեև այնքան աղքատ տեսք ունեն, վոր հազիվ թե նրանց մաշված հագուստներից մի բան դուրս գա:

«Գնա՛մ, ով գիտե, գուցե լինի... և քահանան ավետարանը ձեռքին, հանդիսավոր դեմքով մոտեցավ յերկու աղոթողներին, վորոնք ջերմագին համբուրեցին ավետարանի վոսկեղոծ շապիկը, մինչ քահանան սև, թավուտ հոնքերի տակից փոքրիկ, պլպլուն աչքերը հառել էր նրանց ձեռներին, վորոնք իր աջ գցեցին պղնձ յերկու հինգկոպեկանոցներ: Դրան արագորեն կորավ փարաջայի խոր զրպաններում և տեր Սիմոնը նորից վերադարձավ աղոթարան: Յավով վերհիշեց անցյալը, այն յերանելի որերը, յերբ յեկեղեցին լիքն էր հասարակություն: Պայծառորեն մտաբերում էր, թե վթր կառելի հասարակություն: Պայծառորեն մտաբերում էր, թե վթր յերևելի առևտրականը, վորտեղ էր կանգնում: Ահա այնտեղ, վոր յերկու զրկաչափ սյունի մոտ կանգնում էր գորգավաճառ Արիստոյոմը, խաչելության այն յուղաներկ պատկերի առաջ աղոթում էր հարուստ վաճառական լուսահոգի Մաթոս աղան, այն խաչափայտի քզվ՝ հայտնի ալրավաճառ Առաքել Նիկիտիչը... Վթր մեկը թվեր: Իսկ ի՞նչ յեղան այդ պատկառելի ծխականները. բոլորն էլ կորան, զնացին, վոմանք հոգիներն ազատեցին ես անիծյալ աշխարհից, վոմանք կորցրին իրենց հարստությունը, քյասիբացան, շատերն էլ յերեսները դարձրին յեկեղեցուց, անհավատ դարձան... Ո՛ր, աշխարհ, աշխարհ, ինչպես տակն ու վրա յեղավ ամեն բան...

«Այժմ սատանայք թափառեն և տիրեն աշխարհին...

Ծանր խոհերի մեջ, քահանան շուրջալուր հանեց, ծածկեց գլխարկն և արագորեն դիմեց դեպի դուռը: Չգաց, թե ինչպես տիրացուն մառախուղի միջից իրեն էր հառել աչքերը. «ուզում ես ստացած կոպեկներս հետը բաժանեմ, սարսաղը չի իմանում, վոր դրանք ինձ էլ հերիք չեն ու գրպանումս մկներն են պար գալիս...

Քայլերն ուղղեց դեպի տուն: Ճանապարհին մտածում էր, թե ինչպես հանդիպի կնոջը: Յերեխաների հագուստներն մաշվել են, կոշիկ ե հարկավոր, բազմաթիվ հոգսեր կան, վորոնց համար դրամ ե պետք: Իսկ դրամ չկա: Վաղուց ե, վոր վոչ մեռել կա, վոչ կնունք: Բոլորը ծնվում ու մեռնում են առանց տերտերի, իսկ պսակվողներն ել դիմում են՝ են անիծյալ տեղը, են, են դժոխաց դուռ—զագսը:

Ակամա խտտեց փարաջայի լայնարձակ գրպանը, վորտեղից լսվեց պղնձյա կոպեկների խուլ զրնգոցը... Հեյ գիդի, մի ժամանակ վորքան խաչհամբույր, մեռելոց, պսակելոց ե տնորհներ եր վերցնում, իսկ պսակահացն ու մեռելահացն անպակաս եյին: Ո՛վ կարող եր այս յերանելի աշխարհից հեռանալ, առանց տեր Սիմոնին մի լավ կերցնելու ե խմեցնելու...

Կինն իրիկվա թեյասեղանը պատրաստել, ամուսնուն եր սպասում: Ինքնայեռը ճրթճրթում եր սեղանի վրա: Քահանան յեկավ, նստեց դիվանին, շոյելով մազառատ մորուքը, թթվելով դեմքը:

— Հը՛մ, տերտեր, եսոր մի բան ընկա՛մ ձեռքդ, — հարցրեց կինը մաքրելով բաժակները:

— Վո՞ր որն ե ընկել, վոր եսոր ել ընկնի, վոչ կնունք կա, վոչ մեռել: Գերեզմաններն անգամ մոռացել են, որհնել չեն տալիս:

— Վայ, անաստվածներ, տունս քանդվում ե, յերեխերս անկոշիկ ֆնացին: Յեղած չեղածը ծախում ուտում ենք: Մինչև յե՞րբ այսպես:

— Ինչ արած, իրիցկին, — պատասխանեց քահանան մտախոհ ե նստեց սեղանի մոտ, — ձեռքումս ճար չկա, պիտի համբերենք:

— Համբերել... մինչև յե՞րբ, ի՞նչ հույսով: Հոգիներս դուրս յեկավ համբերելով:

Կինը մոտեցավ ինքնայեռին ե սկսեց թեյ լեցնել: Յերեխաները հավաքվել սեղանի շուրջն աղմկում եյին:

— Մայրիկ, — ասաց մեծ աղջիկը խզելով լուռթյունը, — այսոր դպրոցում դասագիրք ու տետրեր պահանջեցին, վաղն անպայման պիտի ունենամ:

— Իսկ իմ կոշիկների կրունկը փչացել ե, այլևս չի կարելի հագնել, — հայտարարեց տասներկու տարեկան վորդին՝ Արտավազդը, — իմ ընկերներն արդեն նոր բաճկոնակ են հագել, իմս մաշվել ու պատառոտվել ե:

— Տեսնում ես, դեհ մի ճար մտածի, թե չե ես վիճակն անկարելի յե տանել:

Ասաց կինը դառնությամբ ե դժգոհ աչքերով նայեց լուռ թեյոդ ամուսնուն:

— Ինչ կարող եմ անել այ կին, — պատասխանեց ամուսինը ճնշված, — արհեստ չգիտեմ, վոր արհեստով պարապեմ, ուրիշ աշխատանքների յել ընդունակ չեմ: Դեհ, դու ասա, ինչ ճար կարող եմ անել:

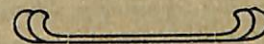
— Եդ ե, ելի, քահանաներիդ վախճանը, — բրթմնջաց կինը վրդովված, — յերբ տերտերությունը բան չի տալիս, ժողովուրդը յերեսը դարձնում ե յեկեղեցուց, դուք ֆնում եք շշկված, ուրիշ գործի անպետք, բաղցած...

Արցունքի յերկու կաթիլ պսպղացին տեր Սիմոնի աչքերի խորքում ե շրթունքները պրկվեցին ներքին հուզմունքից:

Իսկ Արտավազդը մտաբերեց այն որվա լեզվի դասին անցած հոգվածը՝ ձրիակերների ու պարազիտների մասին: Դասատուն վերլուծության ժամանակ նրանց շարքին դասել եր նաև քահանաներին, իսկ դասամիջոցին մի քանի չարաճճի տղա, լեզվակովի ժամանակ, ծաղրել եյին նրան «ձրիակերի վորդի» անվանելով... Բարկությունից ե ինքնասիրությունից Արտավազդի դեմքը կարմրեց ե մի ուշադիր, գննող հայացք ձգեց հոր վրա, կարծես անաշխանգամն եր տեսնում: Դիտելով նրա մազոտ դեմքը, թավամազ մորուքը, ճաքճաքած սալի պես ճակատը ե սև փարաջան, անախորժ զգացմունքով լցվեց: Ինչո՞ւ իր հայրը փարաջա յե կրում, քահանա յե դառել, ուրիշ գործի անընդունակ, ընկերներն ել ծաղրում են, ի՞նչ ամոթ... մտմտաց նա ե ընկղմեց մռայլ խոհերի մեջ:

Ամբողջ ընտանիքը թեյում եր լուռ, ընկճված...

1923 թ.

Ո՞Վ Ե ՄԵՂԱՎՈՐ

«Միթե սպիտակները հաղթեցին և կյանքը նորից պիտի փոխվի...»

Մտածում եր մետաղագործ բանվոր Ալեքսեյը՝ փողոցում, իր տան դռանը կանգնած, տխրությամբ դիտելով շտապ կերպով նահանջող կարմիրներին։ Կամավորական բանակի առաջավոր մասերը մոտենում էին քաղաքին։ Տեղի յեր ունենում ուժեղ հրացանաձգություն և թնդանոթամարտ։

Նահանջողներն անցնում էին փողոցից, մարդկանց, ձիերի ու սայլերի ճիչն ու ձուխչը բռնել եր չորս կողմ։

«Բայց ինչու մերոնք ուշացան, չլինի՞ մի բան ե պատահել...»

Մտմտաց Ալեքսեյը և մռայլ, մշուշապատ աչքերը հառեց փողոցի յերկայնքն ի վար, հեռու, հեռու...

Ի դուր, իր վորդիները չկային, Վանյան ու Միշան, վոր մի քանի որ առաջ ռազմաճակատն էին մեկնել սպիտակների դեմ կռվելու։ Մեկ մյուսից կտրիճ, սիրելի, անզուգական վորդիներ։

Հայրը ժամերով կանգնած՝ անհամբեր սպասում եր նրանց, հոգին ծանր մտքերի մեջ, դեմքը ձմռան յերկնքի պես մառախուղված։

Նահանջող կարմիր բանակայիներն հայտնեցին, վոր Վանյան ու Միշան վողջ և առողջ, գտնվում են զորքի վերջին մասերի մեջ։

Ահա վերջապահներն են անցնում, իսկ իր վորդիները չկան։ Արդյոք բան չպատահեց, վատ բան...

Թնդանոթները գոռացին խիստ մոտ ու փողոցները բոլոր ամայացան։ Ահա մի քանի կարմիր ձիավոր, վորոնք սրարշավ, փոթորկի պես անցան և փողոցը մնաց բոլորովին թափուր, ինչ վոր ծանր, դժնդակ անակնկալի սպասուն։

Սառն ջուր մաղեցին Ալեքսեյի վրա, մի դաժան միտք չարչարեց ուղեղը, աչքերը փայլեցին բոսոր։

«Չգնալ նրանց յետևից, չփնտռել զավակներին...»

Արագորեն ներս մտավ բակը։ Տան կենդանիները՝ ամեն մեկն իր բնակարանում պահված, սրտատրոփ հետևում էին դեպքերի ընթացքին։ Նրա մռայլ հայացքը մի վարկյան բարձրացավ յերկրորդ հարկը, գործարանատներն եր ապրում այնտեղ, Միրզաբեգովը։ Լուսամուտի ապակիին կպած մի գույգ փոքրիկ, փայլուն աչքեր նկատեց, վորոնք համառորեն իրեն էին նայում։ Այդ լուռ հայացքի մեջ, նա կարգաց արհամարհանք, հեգնանք և հրճվալից ժպիտ։

Ալեքսեյը մտավ ներքնահարկի իր անշուք սենյակը և մահակն ու գլխարկն առնելով, յետ դարձավ կրկին։ Պատահանի ապակիից պսպրացող աչքերը, կարծես իջնում էին, մերձենում իրեն, ծովում, խնդում թունալից... Ծաղրում, հեգնում էին արդյոք...

«Բայց իր վորդիները պետք ե վոր գային, չէ՞ վոր ընկերները տեսել էին նրանց. գուցե յեկել էին ու անցել։ Միթե կարելի չե, վոր անցնեյին նրանք ու չայցելեյին իրեն, գեթ վերջին անգամ. չե, մի բան կա...»

Նրա հոգում թունավոր ոձի պես սողաց մի չարատանջ կասկած։

Այդ վարկյանին, փողոցում խիստ մոտիկ, տեղի ունեցավ կարճատև հրացանաձգություն ու լավեցին մարդկային կատաղի ձայներ։ Ալեքսեյը ցնցվեց, կարծես նրան էին կրակում, մի պահ աչքերին մթնեց ամեն ինչ, բոլոր առարկաները շփոթ՝ խառնվեցին իրար։ Չար նախադասցումը ձմեռ սիրտը և մահակը ձեռքում պինդ բռնած, առաջ անցավ։

Փողոցում վոչ մեկ շարժում, չորս կողմ աղբակույտեր, սայլերի ջարդված անիվներ և սոնիներ, սատկած ձիերի լեշեր։ Բայլերն ուղղեց փողոցի անկյուն, այնտեղ, ուր փողոցները խաչաձևում էին իրար, ինչ վոր բան նկատեց... Վտանկերը թուլացան, մերժեցին այլևս առաջ գնալ, ձեռները դողացին, արյունը սառեց յերակների մեջ։

«Ա՛խ...—հառաչեց նա ցավագին, յերկու ձեռքով բռնեց գլուխը, շմեց։ Փողոցի մեջտեղը փռվել էին յերկու մարմին, արյան փոքրիկ լճակներով վողողուն, յերկուքն ել անշնչացած։ Վանյան ու Միշան էին նրանք, իր վորդիները...»

Վանյան ընկել եր կռնակին, հայացքն անթարթ յերկնքն ի վեր սևեռուն, մարած աչքերում աղոտ մի ցուր կար թառած, քիչ առաջվա կռվի կատաղության, թե մահվան սարսափն արհամար-

կոն ժպիտը: Միշտն պառկել եր յերեսն ի վար, գլուխը ջախջախ-
ված թրի ծանր հարվածից, արյունաթաթախ աջ թեւը սեղմել եր
հրացանի բունին, իսկ ձախ ձեռքի յեղունդները խրել հողի մեջ:
Գանգի կիսկսված մասում, լերթացած արյան միջից, նշմարվում
եյին ուղեղի դեղնավուն շերտերը... Յերկու քայլ հեռու, մի ու-
րիշ դիակ ել կար, փափախին սպիտակ ժապավեն կարած մի
կողակ, կուրծքը հոշոտված թրի անխնա հարվածից:

Ալեքսեյն իսկույն ըմբռնեց ամբողջ իրողությունը: Սպի-
տակները քաղաքն եյին մտել արդեն, իր ուշացած վորդիներին
չեր հաջողվել ժամանակին հեռանալ, գուցե ցանկացել եյին հան-
դիպել իրեն վերջին մնաս բարեի և ընկել դարանած թշնամու
խաչածն կրակի տակ...

Կատաղության և հուսահատության արցունքները հոսեցին
աչքերից, խորշոմած դեմքին պատկերվեց անհուն ցասում:

«Չգնա՛լ, չգտնե՛լ դավակները սպանողներին, վրեժխնդիր
լինել...»

Բայց փողոցը ամայի յեր, հեռվից լսվում եյին հրացանների
ձայներ, վերևից մեղուի պես բզբում եր թշնամու սավառնակը:

Իրենց տան կողմից լսվեց ինչ վոր ուրախ բռնիչ...

Ալեքսեյը նայեց այն կողմը և նկատեց մի մարդ, վոր պա-
տուհանը բացած նայում եր: Նրա մթամած հայացքին պատկեր-
վեցին մի գույգ թուևոտ, սպառնական աչքեր, վորոնք պսպրում
եյին, հրճվում, խրտվիլակի պես այլանդակ ու ծամածուռ, սո-
ղում, հեգնում եյին նրան...

Յետ դարձավ Ալեքսեյն ինչպես վարաղ մոլեգին, ուղեղում
մեխված ինչ վոր միտք, դաժան, ահավոր միտք...

Իրենց գուռը հասած պահուն, լավեցին ուռանների հախուռն,
հաղթական ձայներ, ձիերի գոփյուն, սուրբերի շաչյուն: Կամավո-
րական զորքերն եյին նրանք:

Միաժամանակ լսվեց մի բամբ, հրճվագին ձայն:

— Ուռա՛, ապրե՛ր յերեխեք, ջարդեցե՛ք աշխարհը կործանող
շանվորդներին...

Այդ բամբ ձայնը վերևից եր լսվում, յերկրորդ հարկի բալ-
կոնից և Ալեքսեյը լավ գիտեր, թե վորի՞ ձայնն եր... Խրտվիլա-
կի պես վոստոստելով առաջ վազեցին յերկու փայլուն աչքեր, վո-
րոնց մեջ նա տեսավ արյան լիճ ու այդ լճի մեջ լող տվող յերկու
դիակ...

— Боже, Царя храни...

Ամբողջ բակը թնդաց մի խաղաղ ձայնով, վոր կանչում եր
ուրախ, ցնծագին:

— Վա՛յ, շու՛ն... մրմնջաց Ալեքսեյը, բարկության կայծը
հրդեհ դարձած, այրեց նրա եյությունը, կուրծքը խփում եր մուր-
ճի պես, մահակը պինդ սեղմվեց ձեռքում և ինչպես գազադած
վազը, խոյացավ դեպի յերկրորդ հարկը, կնճոտ, մաղառատ դեմ-
քին շառագույն բոց, աչքերն ուռած ու կարմիր... Հիսունհինգամյա
այդ խաղաղ, աշխատասեր մարդը, վոր բառասուն տարի շարու-
նակ գործարանների մխի ու ծխի մեջն եր մաշել կյանքը, յեզան
համբերության, հանուն մի պատառ հացի, այժմ սանդուխի աս-
տիճաններն եր բարձրանում հեռապառ, ինչպես մրբիկը սպառ-
նական ու անխորտակ:

Ճանապարհին մի քանի անգամ կանգնեց, աստիճանները
խուսափում եյին վոտների տակից, գլուխը պտտվում եր հողմնա-
ղացի պես, աչքերը մթնում, շունչը կտրվում...

Ահա հասավ յերկրորդ հարկի ընդարձակ բալկոնը: Շքեղա-
գարդ սեղանի մոտ, իր կարճիկ, կուղիկ մարմնով նստել եր Միր-
զաբեգովը, քաղաքի հայտնի հարուստներից մին, տերն այն գոր-
ծարանի, վորտեղ քսան տարուց ավելի աշխատում եր Ալեքսեյը:
Յոթը հիսնալի կահավորված սենյակներից, կարմիրները խձկել
եյին նրան մի փոքրիկ սենյակի մեջ, ուր մի ամբողջ տարի «յու-
րայիններին» եր սպասում սրտաճաք, մի տարի շարունակ՝ հասա-
րակ շորերի մեջ, մինչև գետին գլուխը խոնարհած, հավու պես վիզը
կծկած... Այժմ ահա, ազատ շունչ եր առնում վերջապես, հագել
եր լավագույն շորերը և գինի յեր կոնծում իր քսանամյա գեղաչ-
վի կնոջ՝ Մարիա Ստեփանովնայի հետ:

Ալեքսեյին տեսնելով, Միրզաբեգովը մի վայրկյան մնաց
շփոթված, ապա իսկույն դեմքի կնճիռները կիտեց, աչքերին տվեց
վես, գոռոզ արտահայտություն և ասաց:

— Հը՛մ, Ալեքսեյ, լակոտներդ փորձում եյին ծլկվել, հա՛...
տեսա՞ր ինչպես գետին փռվեցին, շանսատակ յեղան. կարմիր եյին
գարձել, հա՛, հա՛... կարմիր...

Յեվ ծիծաղեց նա քահ, քահ, կծկելով չորացած դեմքը, աչ-
քերը խոժոռելով:

— Ուզում եյիք առանց ցարի, — շարունակեց Միրզաբեգովը
մոլեգին, — առանց խաղեյինի ապրել, հա՛. յերկիրն առանց տիրոջ
կարճ է կառավարվել, առանց կուլակի ու գազանակի: Մի տա-
րի Ռուսաստանն առանց ցարի, գործարանն առանց խաղեյինի

յեր, տեսա՞ր վոնց քարուքանդ յեղան: Դուք աշխարհս կործանել գիտե՞ք միայն, տալն ու վրա անել: Որե՞նք, աստված, մեծ ու փոքր, ձեզ համար դատարկ բաներ են: Հե՛յ, Ալեքսե՛յ, դուն ել եյիր կարմիր դառել, կարմրե՛լ, հա՛, հա՛...

«Երեկվա վոտբոբիկ, քաղցած շների պես ման յեկող մարդիկ, երեկվա աղբ գցողներ, լաքեյներ, ուզում եյին իշխան դառնալ, աշխարհի կարգերը շրջել, տավարիչ անել բոլորին, հա՛, հա՛... աղբ գցողն ու յես տավարիչ պիտի դառնայինք, հա՛, հա՛...

«Հը՛մ ուզում եյիր յես ել քեզ ընկեր դառնայի, հա՛. դու, վոր սոված շան նման այս ու այն անկյուն եյիր թավալում, մի կտոր հացի համար կոշիկներին փողին անգամ պատրաստ եյիր լիզել, վոր խղճալով քեզ ու տղաներիդ գործարանս բերի, աշխատանք տվի և ապրում եյիք հանգիստ, գոհ չեղա՞ք, ուզեցի՞ք վզներին նստել, քանդել ամեն ինչ, հա՛: Վո՛չ, այլևս չպետք է խղճալ ձեզ, յերես տալ, գործի դնել, այլ պետք է ձեր գլուխներն այնպես ջարդել, վոր իզն ու թողը կտրվի աշխարհի յերեսից...

Սաստիկ բարկությունից Միրզաբեգովի մարմինը ճոճվում եր աթոռի հետ միասին, բռնեցքի հարվածներ տեղում սեղանին, ուզում եր փշրել, ջախջախել բոլոր նրանց, վորոնք համարձակում են նրա դեմ դուրս գալ, հակառակել:

Մինչ Ալեքսեյը կանգնել եր բալկոնի յերկաթյա ճաղերի մոտ, իրենից հազար անգամ հազար հարուստ, բյուր անգամ բյուր յերջանիկ տիրոջ հանդեպ, աչքերը մոլեգնորեն չռած, դեմքը բոցավառ, յերկնքի այն փայլատակումին պես, վորին հետևում է ամպերի մարտնչում, գոռում—գոչում, ճակատագրական փլուզում...

— Յե՛վ դուք մտադիր եյիք իշխաններ դառնալ մեզ, ձեր եշի խելքով, դատարկ գրպաններով հրամայել, ստրկացնել մեզ, հա՛... ձեր...

Սակայն Միրզաբեգովի խոսքը կիսատ մնաց, արագ վոստյուկում մի մարդ ցատկեց դեպի նա, հաստ մահակը մի ակնթարթ բարձրացավ ողի մեջ և ամենայն արագությամբ իջավ նրա գլուխին: Նա դողդողաց, ձեռները հուսահատորեն թափահարեց, աչքերից բազմաթիվ կայծեր ցայտեցին, մի խուլ աղիողորմ դռոց դուրս թռավ բերանից ու մարմինն աթոռի հետ միասին տապալվեց գետին: Զղային մի քանի ուժգին ցնցում, ձեռների ու վոտների պիրկ գալարում, դեմքի և աչքերի ծամածռում, բերանից դուրս ժայթքեց արյան մի փոքրիկ, փրփրախառն ակիբ...

Մարիա Ստեփանովնան սարսափից մի պահ քարացած մնաց: Ապա վեր թռավ, աղիողորմ ճիչեր արձակեց և վազեց շնչասպառ հարևաններից ոգնություն խնդրելու:

— Խի, խի, խի...

Լավեց խուլ, յերկարատև քրքիջ և Ալեքսեյը գազազած ու մոլեգին, մահակի անխնա հարվածներ տեղաց Միրզաբեգովի արդեն անշնչացած դիակին: Անզուսպ կատաղությունից դեմքի մկանսները կապտել եյին և աչքերը դուրս եյին թռչում իրենց խոռոչից:

Մարիա Ստեփանովնայի աղեկտուր կանչներից, բազմաթիվ մարդիկ վերև բարձրացան ու շրջապատեցին Ալեքսեյին: Ահա նրան քաշում, քաշքշում են, հրում, հրմշտկում, մահակը խլում ձեռքից և հարվածներ տեղում գլխին, կողերին, կռնակին:

Ո՛վքեր են այդ անծանոթ մարդիկ, ինչո՞ւ հրում են, քաշքշում, չեն թողնում, վոր Ալեքսեյը ավելի ուժգին հարվածի, սիրտը հովանա...

Վորդինների արյունթաթախ դիակները պատկերացան աչքերին և կարծես դրդում եյին առաջ գնալ, մին ել հարվածել...

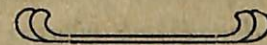
Բայց գլուխը պտույտ է տալիս: Վոտներն ուժահատ ծալվում են, աչքերին պատել մշուշ, մառախուղ: Այս ո՞ւր են տանում նրան, ո՞ւր է մահակը, ինչո՞ւ չեն թողնում, վոր շարժվի:

Բազմության միջից, հանկարծ, Ալեքսեյի ճգմված, խոշտանգված մարմինը բարձրացավ, փնչաց ինչպես կատաղած առյուծ և ուղղվեց դեպի գետինն անշարժ պառկած նախկին խաղեյինը...

— Խի, խի, խի...

Քրքշաց Ալեքսեյը, դեմքը շառագունած, կարմիր, ապա նորից ճգմվեց մարդկանց հարվածներից և ընկավ ուժասպառ...

1920 թ.

ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐ

Վաղ առավոտ Յերկինքը ներկվել էր ծիրանավառ փայլով: Դեռ չծագած արևի լուսասփյուռ, վտիտ շողերը վանում էին, ցրում մթնշաղը: Լեռների լանջերին իջած ձերմակ, նուրբ մշուշը կամաց, կամաց նոսրանում էր, ցանուցիւր դառնում անհուն կապույտում:

Անտառածածկ բլուրների լանջն ի վեր ձգվող ճանապարհով գնում էր Սերոբը գերանդին ուսած: Շտապում էր դեպի խոտհարք:

«Հիմի տղերքը քաղում են... մտածում էր նա, ավելի ու ավելի արագացնելով քայլերը, հոգին յեռում էր աշխատանքի անդուստլ յեռանդով: Բայց խոտհարքը բավական հեռու չէր, անտառների խորքում տարածված սարալանջին: Ձորի յերկայնքն ի վեր ոճապտույտ ուղին դեռ յերկար պիտի ձգվի, մի քանի մեծ և փոքր բլուրների շրջանը գծի, հասնելու համար աշխատանքի վայրը:

Ախորժելի, գովաշունչ դեփյուռը սլսում, շոյում էր նրա արեւվահար ճակատը և անուշ սարսուռով պատում ամբողջ մարմինը: Վորքան հաճույքով անցնում էր Սերոբն այդ դով, գեղատեսիլ վայրերից: Ճանապարհն ակոսված էր սայլերի և անասունների հետքերով. այս ու այն կողմ թափվել էին խոտերի քանդված խուրձեր, չոր ծղտոներ և կենդանիների փեյխն:

Ահա անտառի խորքում մի բացատ: Այնտեղ բարձրանում էին ցորենի վոսկեծածան հասկերը: Քաղեց մի քանի հասկ, պլտդեց, բերանը զցեց վոչ բոլորովին պինդ խոշոր հատիկները: Ծամում էր մեծ ախորժակով և ինքնիրեն մոմտում:

«Իմ արտն էլ հասել է արդեն, շուտով պիտի հնձեմ ու կալսեմ, աջողություն թող լինի, ամեն բան կարգի կընկնի...»

Սերոբն ուրախ է, վորովհետև անցյալ տարվան համեմատած ավելի առատ բերք է ստանալու և պատերազմից քայքայված իր տնտեսությունը կամաց, կամաց պիտի բարվորվի:

«Մի ջուխտ յեղ պիտի գնեմ, սայլի սոնիները թաղացնեմ, տանս սճորքը փշացել ա, նորոգեմ. կնոջս՝ են Վարդիշաղիս հա-

մար մի ձեւք շոր կարել տամ, յերեսես դարոց տանեմ, ուսումի տամ, վոր սեն սպիտակից ջուկել իմանա և մեղ նման անբան ա-նասուն չլինի. ամեն ինչ բարով, խերով կարգին կընկնի, թող ջանսաղություն լինի միայն...»

Ու ինքն իր մեջ ամփոփված, Սերոբը տարվում էր իր գործերի, տնտեսության և ապագայի հոգսերով: Յերբ մտքում մի բարենաջող ծրագիր էր մշակվում, արևից խանձված, բարեկազմ դեմքին շողշողում էր մի կենարար ժպիտ, իսկ յերբ ծրագրի իրագործման շուրջը հավաքվում էին բազմատեսակ խոչընդոտներ, ժպիտն իսկույն մարում էր դեմքին, ճակատի ակոսներն ամփոփվում էին և աչքերն ավելի փոքրանալով, արտահայտում լրջություն և մտահոգություն:

Շուտով նա թողեց սայլերի ճամբան և բռնեց մի մեծ բլուրի դառիվներն ձգվող նեղ շավիղը: Այդպես ավելի յեր կարճվում ուղին: Բլուրի ծառախիտ գագաթը՝ յերկնքի կապույտ լանջին ձգվել էր կանաչադեղ գորգի պես: Պուրակների միջից մեղմիվ խոխոջում էր վճիռ ու պաղպաջուն վտակը, ներդաշնակելով մի քաղցրալուր յերաժշտություն:

Մի քանի հարյուր քայլ հաղիվ էր անցել, յերբ Սերոբը ներքևի ճանապարհից լսեց ինչ վոր աղմուկ: Կանգնեց: Ուշադրությամբ զննելով, ձորափին նկատեց շուռ յեկած սայլ և մի մարդ, վոր շարունակ Կոռգոռում էր յեզների վրա: Ավելի մոտ գնաց, ճանաչեց, հարեան գյուղացի Հասոն էր:

«Բո, խեղճի սայլը շուռ ա յեկել, գնամ քոմակ անեմ...»

Արագորեն իջնելով բլուրն ի վար՝ հասավ դեպքի վայրը: Ճանապարհի դառիթափին, մի քարքրոտ տեղ, շրջվել էր ցորենի բազմաթիվ խուրձերով բեռնված սայլը, թեքվել դեպի ձոր. յեղները վիզերնին ծռած լուծի ծանրության տակ իջել էին դառիթափին, հեռում ու փնջում, հաղիվ կարողանալով հավասարակշռությունը պահել: Թվում էր, թե ահա սայլը յեզների հետ միասին պիտի սլլա և գահավիժի ձորը: Սոնին ջարդվել էր և աջակողմի անիվը դուրս թռչելով տապալվել մի կողմ: Ցորենի դեղը քանդվելով, խուրձերը քայքայվել ու թափվել էին ճանապարհի վրա աջ ու ձախ:

— Բարի լուս, ախպեր, ես ինչ դժբախտություն ա պատահել քեզ:

Ասաց Սերոբը մոտենալով Հասոյին:

Վերջինս քրտնաթաթախ, փոշեպատ ու հոգնած գլուխը բարձ-

բացրեց, տեսնելով նրան ուրախացավ և պատասխանեց ընկճված.

— Տեսնում ես հարևան, եղ անիծած զառիթափին, տավարը փրանեց, սայլը շրջվեց ու մնացի եսպես շվար կես ճանապարհին. յեղներն ել թարսի պես կանգնել են ու համառում շարժվել տեղիցը: Վախում եմ, վոր խեղճերի վոտքը փնասված լինի:

— Հը՛մ,— բացականչեց Սերորը և վճռական շարժումով գընալով դեպի անասունները, ավելացրեց,— դեհ, յեկ միասին սրանց վերև բերենք:

Մի կողմ գնելով գերանդին, նա բռնեց յեղների կոտոշներին, մի քանի անգամ թեթև հարվածեց նրանց մեջքին:

— Դե, շարժվեցեք, մատաղ ձեզ, քոմակ արեք, ամոթ չի՞ ձեզ նման մենք տավարին, վոր եղպես ճկուկ կանգնել եք. ինտի վախտ գտաք, մին բոյերին մտիկ, մին ել եսպես ծուլ, ծուլ կանգնելուն. դե, հա, դե...

— Դե, հա, դե...

Կրկնեց Հասոն հրելով կենդանիներին, բայց նրանք վզները ծռած, վոտները լայն լայն ձգած, մեջքը կբած, կանգնել էին անշարժ, թարսվել, քարացել:

— Բո՛, հարևան, յեղներդ ինտա են արել, բարկացել, վոր սայլը շատ ես բարձել. զրուցի հետները, խրատի, քաղցր, անուշ խոսքեր ասա:

Հասոն փոշոտված թևով սրբեց ճակատի քրտինքը և սկսեց շոյել, փայփայել կենդանիների ջլեպինդ մեջքը:

— Դեհ, վեր յեկեք, մատաղ ձեր ձեռին ու վոտին, գործս յերեսի վրա մնաց, արեք ծագել ա ու կախ ընկել յերկնքից, հաբեանիս ել նեղուծյուն ենք տալի:

— Ինչ նեղուծյուն, ախպերս, հարևանը հարևանի համար ա ստեղծվել, նեղ որերին պիտի ոգնենք իրար:

Սակայն նրանց փայփայանքն ու խրատներն իզուր էին: Յեղներն ուժգնորեն փնչում էին՝ քթածակերից դուրս ժայթքելով խլինքի պղպղակները: Հասոն ու Սերորը ջղայնացան, գոռոռացին, կոտոշներն ու պոչերը թափ տվին, մտրակեցին: Սայլի բիթը միացյալ ուժերով քիչ առաջ ծռեցին և ծանր, համառ ճիգերից հետո հաջողվեց յեղներին վերև բարձրացնել և զահավիժումից ապահովել սայլը:

— Հիմի արձակի տավարը, թող շունչ առնեն, գնան արածան:

Աղատվելով ծանր լծից և ընկնելու վտանգից, յեղները մի քանի անգամ թափահարեցին մեջքը, հեացին ու փոնդատցին:

— Խեղճերը շատ թարս էին ընկել, կողքերը բոր ա գալիս, բիչ մածի, ձեռներով խոտի, թող հովանան:

Հասոն շիեց կենդանիներին մարմինը, նրանք հանգստացան և շտապեցին դեպի բլուրի գոշին գորգի պես պատած արոտը:

— Հիմի, ես քո սայլի սնին պիտի սարքենք, անիվը տեղը գցենք. լավ ջարդ են կերել,— ասաց Սերորը ուշադրությամբ դիտելով սայլի փնասված մասերը:

— Նախ պիտի խուրձերը ներքև բերել, պարսել սայլը, վոր կարելի լինի գործի անցնել:

— Դու նեղուծյուն քաշիլ մի,— պատասխանեց Հասոն զգացված,— գործիդ գնա, հրեն արեգակն յեկել նստել ա բլրի ծերին, խոտհարքում տղերքը վորքան խոտ են քաղել: Ինչ վոր քոմակ արիլ, բոլ ա:

— Ե՛, Հասո ջան, յես վոր գնամ, դու վոնց պիտի դրստես սայլդ, դժվար ե, ուստա մարդու գործ: Իսկ յես հասկանում եմ քիչ ու միչ, սայլը չնորոգած գնացողը չեմ:

— Վայ, սող ո՛ր հարևան, թե չես սայլը մնալու յեր ես անտեր ճամբին, ով գիտե մինչև յե՛րը:

Նրանք յեռանդով սկսեցին վերանորոգել սայլի փնասված մասերը: Ջարդված ու տեղից խախտված սնին փոխարինեցին նորով, ապա գետին տապալված ծանրաշարժ անիվը հրելով մոտեցրին սայլին և ամրացրին: Այս դժվարին աշխատանքը տեղից չորս ժամից ավելի:

Արեք բազմել եր յերկնքի լանջին, ինչպես մի հրեղեն, լուսավառ կանթեղ: Կանաչագեղ ձորին և սաղարթախիտ անտառներին իջել մի վոսկեփայլ փոշի: Բլուրի մարդաշատ դռը թավիշի պես շոյում եր մարդկային տեսողությունը:

Հասոն բարձրացել, դարսում եր սայլի վրա Սերորի տված խուրձերը: Քիչ հետո բոլոր խուրձերը տեղավորվեցին և սայլը բարձվեց:

Յերկու հարևանները հոգնած ու բրտնաթաթավ՝ կանգնեցին իրար քով: Սերորն ասաց.

— Դե, հարևան, հիմի յես կարող եմ հանդիստ սրտով գնալ իմ գործին:

— Վորքան շնորհակալ եմ, յոլլա՛շ,— հայտարարեց Հասոն բռնելով նրա ձեռքը, թուխ, արևախառն գեմքին ուրախության

փայլ, բերկրալից աչքերը հառելով նրան, — բայց քիչ էլ պիտի խլեմք քո վոսկի ժամանակից, նստիր աղ ու հաց ուտենք միասին, հող-նած ու քաղցած ենք, խնթր արա:

— Շնորհակալ եմ, նեղութիւն քաշիլ մի:

— Ձանը՛մ, ինչ նեղութիւն, մերժիլ մի, ախպեր մարդ ենք, մեկ աստղի տակ ապրել ու մեծացել, աշխատող, ունչպար մարդ: Աշխարհում բարի հարեանութիւնից ել լավ բան կա: Առանց աղ ու հացի բաց չեմ թողնի:

Սերորը չմերժեց: Ծամբի յեղերքին ընտրեցին մի հովասուն, մարգաշատ տեղ և նստեցին վոտները ծալապատիկ: Հասոն բացեց խուրճին: Մի մեծ շոր փռեց խոտերի վրա, դարսեց լավաշ հաց, պանիր, սոխ և աղ: Նրանք սկսեցին մեծ ախորժակով ուտել, յերկուքն էլ չափազանց հոգնած էին և սոված: Հասոն անհուն գոհունակութեամբ և շնորհակալութեամբ լի աչքերով նայում էր Սերորին և շարունակ խնդրում, վոր ուտելուց չամաչի:

— Անուշ արա, յողմշ, բեղամաղ մի անի, գիտե՞ս վորքան լավ է, յերբ մարդը մարդու, ունչպարը ունչպարի քոմակ է ա-նում, յերբ հայի և թուրքի միջ խորութիւն չկա. թե չե, իրար տունը քանդելով մարդ չենք դառնա:

— Մեր միջ խորութիւն գցողը մեր են առաջին դուշմանն ա: Մեզ հարկավոր ա բարի հարեանութիւն, իրարու քոմակ պիտի ա-նենք, վոր շունչ առնենք, ապրենք:

— Դրուստ ա, հարեան, — ասաց Հասոն, կտրեց լավաշի մի մեծ կտոր, կտրուկ գլանաձև և սկսեց ուտել ուռնցնելով մազա-ռատ թշերը: Այժմ նա մտածում էր, թե ինչ ձևով մի որ էլ ինքը լավութիւն անի Սերորին:

— Հարեան, — խոսեց նա փոքր լռութիւնից հետո, — ես տարի վո՞նց ա հունձդ, մի բան կմնա, թե չե:

— Հունձս անցած տարվան համեմատած ալելի լավ ա, բայց տավարի նեղութիւն ունեմ, գիտե՞ս ելի, գործերս նոր եմ դրստում, — պատասխանեց Սերորը, սոխի կանաչ բաշերը թաթա-խելով աղի մեջ և ճպճապացնելով բերանը:

— Մի որ յեղներս տամ քեզ գործերդ կարգի բեր, լավու-թեան փոխարեն լավութիւն ե պետք, մարդ մարդով ե կանգուն:

— Սաղ ոլ, սաղ ոլ, հարեան...

Այդ առաջարկը շատ ձեռնտու յեր Սերորին: Լծկանի մեծ պակասութիւն էր զգում: Հասոյի յեղները կարող էին բավա-կանին թեթեացնել իր գործերը և Սերորը ուրախացած՝ այս ան-

գամ ինքը սկսեց մտածել, թե ինչպե՞ս մի նոր լավութիւն ևս անի հարեանին:

Յերբ նրանք վերջացրին նախաճաշը, Հասոն փաթաթեց, խուրճինի մեջ տեղավորեց ուտելիքի մնացորդները, ապա յեղնե-րին քշեց դեպի սայլը: Նրանք մեծ ախորժակով թարմ խոտ ու-տելուց խաղում էին, ցատկոտում, նոր ուժերով լցված: Սերորը շոյում էր նրանց գորշամազ դոշը և ասում.

— Հը՛մ, ոյինբագներ, խելոքացար, հա՛, ուրիշ անգամ ել եղ-պիսի գոթութիւններ չանեք, թե չե, զորս դու պատվիրեցեր, մի լավ պիտի թակեմ:

— Ձե՛, իմ յեղները լավ անասուն են, մի քանի որից հետո կդնան հարեանին քոմակ անելու, ախպես չե՞:

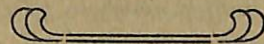
Կանչեց ուրախ Հասոն, լծեց սայլը, նստեց և սայլի քիթն ուղղեց դեպի տուն, կրկին ու կրկին շնորհակալութիւն հայտնե-լով Սերորին:

— Դեհ, դուրբան, քաշեք, հա քաշեք, մատաղ ձեր դոշին, ձեր վոտներին ջլեպինդ, հեյ, հեյ, հոյ, հոյ...

Ապա լավեց նրա գիլ, բարձրահնչուն յերգը, թրքական մի անուշ, տխուր հորովիլ, վոր թնդացնելով սար ու ձոր հազար ու մի արձագանքներով գնում տարածվում էր հեռու, հեռու...

Սերորը գոհ սրտով, բլուրն ի վար իջնող արևի հրապայծառ շողերի տակ, գերանդին ուսած, սկսեց բարձրանալ մարգաշատ զառիվերը: Մեծ ցանկութիւն զգաց ինքն էլ հնչեցնելու մի ու-րախ յերգ, բայց շատ արագաց, վոր Հասոյի պես բարձր, զրնգուն ձայն չունենր...

1922 թ.

ՆԱԽԿԻՆ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԻ ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ

Նախկին վաճառական Մանուկյանը, խիստ հուզված քայլում էր սենյակում, ձեռները կանթել եր կոնակին, նիհար, ակոսավոր դեմքը խոփոս, աչքերում ծով բարկութուն։

«Չէ, եղ չեղավ, ես անխճածն իր ասածի տերն ե, չի լսում... Գոնե մի կամ յերկու հազար մանեթ տայի՜ն...»

Մտմտաց նա, կանգնեց մի պահ, հայացքը բեռեց մի անորոշ կետի և ապա կրկին քայլեց։

Դուռը մեղմիվ բացվեց, ներս մտավ միջնահասակ, լիքը մարմնով, կապտավուն գոգնոցով կինը, մոտեցավ պահարանին և ինչ վոր տեղավորեց այնտեղ։

— Հը՛մ, — ասաց Մանուկյանը դառնալով դեպի կինը, — տեսա՞ր ինչպես աղջիկդ փոխվեց, ուր ե նախկին հեզ, համեստ Շուշանիկը, կոմյերիտ դարձավ թե չե, հոգով, սրտով փոխվեց, անվերջ կարդում ե ու գրում, ծոտի, մոտի բաներով զբաղվում, գիշերներն ուշ ե տուն դալիս, ժողով ունի, զեկուցում, անգրագիտութուն ե լուծարքի յենթարկում... յես ինչ գիտեմ, հազար ու մի զահրումար։ Այժմ ել վորոշել ե գյուղ գնալ, գյուղացիների մեջ աշխատել...

— Դու չեյի՛ր, վոր սկզբում հորդորեցիր նրան կոմյերիտ դրվել, — պատասխանեց կինը հուզված, ճակատին թափված մազերի փունջն ուղղելով։

— Յես զրդեցի կոմյերիտ դառնալ վոչ թե գիշերներն ուշ տուն գալու, սրա նրա համար աշխատելու, այժմ ել գյուղեր դընալու, այլ վորպեսզի մի լավ պաշտոն ձեռք բերի, համտան վարձը քիչ տանք, համ ել լավ ուճիկ ստանա, չեմ իմանում, վոր ժամանակները թարսվել են, առևտուրի մեջ շահ չի մնացել, մեզ պես առևտրականի յերեսատեղ չկա, լավ փող ստացողներն այժմ կարմիրներն են կամ կարմրաման մարդիկ։

— Իսկ յես չեյի ցանկանում, վոր աղջիկս նրանց մեջն ընկներ, վոր այսոր թողնի մեզ ու գնա, իմ միակ զավակը, — ասաց

կինը, սրբելով աչքերի խորքում պսպղացող արտասուքի կաթիլները։

— Յես նրան խրատեցի, վոր յերեսանց այնպես ձեռքնի, վոր իրը կարմիր ե, նրանց խոսքերին ականջ դնի, բայց չհավատա, բերնով այն, իսկ սրտում վոչ ասի, մինչև վոր մի լավ պաշտոնի տիրանա, տեսներ վերջն ինչ կլինի։ Բայց անխճածն այնպես ներկվեց, վոր իսկական կարմիր դարձավ։ Ախպեր, եղ կոմմունիստների քարոզները՝ Բրիստոսի խոսքերից շատ զորեղ յեղան, հիմա աշխարհի մեծ մասը նրանց ե լսում։ Մեր աղջիկն ել միշտ բանվորից ու գյուղացուց ե խոսում, բան ու գործ թողած՝ նրանց մասին ե մտածում, կազմիներ մեջ ինչ վոր բաներ գրում, մեծ, մեծ բրթում, իսկ փոք... մի քանի կուպեկ ե միայն տուն բերում...

— Հը՛մ, ախ, — հառաչեց կինը և նստեց թավապատ բազմոցում, ընկճված, դեմքին մռայլ ամպ։

— Փողի մասին չի մտածում, հեչ, կարծես միտք ունի ձրի աշխատել, մի քանի մանեթի համար այդքան զուլխը ցավացնել. գոնե մի բան ստանա՞ր, ամսական յերկու, յերեք հարյուր ոտրլի... Հիմա յել ուզում ե սար ու ձոր ընկնել, գյուղացիների մեջ աշխատել, եղ վոջլոտ, կեղտոտ, անբան անասունների մեջ, վոյ ախ մախ...

Մանուկյանը գլուխը ջղայնորեն շարժեց, ապա ձեռները շալվարի գրպաններում, մի քանի ցասկոտ հայացքներ նետեց այս ու այն կողմ և գլխարկն առնելով տնից դուրս գնաց։

* * *

Յերկու որ հետո, Շուշանիկը, մոտ քսան տարեկան, միջնակարգ դպրոցն ավարտած, բարեկազմ, խաթաչվի մի աղջիկ, ճանապարհորդական իրերն եր պատրաստում ու տեղավորում պայուսակի մեջ։

Յերեկո յեր։ Ամառային պայծառ, տաք յերեկո։ Սենյակում կանգնել եր դադջ, խեղդիչ ողը։ Շուշանիկը թևերը քշտած մինչև արմունկներն աշխատում եր, հավաքում գրքերը, թղթերը, բոլոր այն նյութերը, վորոնք անհրաժեշտ էյին գյուղերում աշխատելու համար։

Մայրը նստել եր թախտին և տխրամած աչքերով նրան եր նայում։

Դուռը բացվեց և շեմքին, սենյակի կիսալույսում պատկերվեց հոր մռայլ դեմքը։

— Հը՛մ, խելքի չեկա՞ր, ասածդ պիտի կատարես, հա՛:

— Ե՛հ, հայրիկ, այդ մասին այլևս կարիք չկա խոսել, յես պարտավոր եմ գնալ, վորոշված ե, անհրաժեշտ ե, պիտի գնամ,— պատասխանեց Շուշանիկը սառնարյուն, առանց գլուխը բարձրացնելու, գրքերից մի կապոց կազմելով:

— Վորոշումը հենց քեզ համար ե, ուրիշները վառավոր ոռձիկ ստանան, այստեղ նստեն, դո՛ւ գնաս գյուղ աշխատելու...

— Յես շեշտեցի, վոր ավելորդ ե այդ մասին խոսել: Գյուղերը շատ են, կարիքը ծով, ուղարկվողները բազմաթիվ: Յես բացառություն չեմ կազմում:

Հայրը լռեց, ճակատի խորշոմներն ամփոփվեցին, արտահայտելով դայրույթ ե մտահոգություն:

— Մի աղջիկ ունեմ, այն ել ձեռքիցս առնում են, վայ իմ սեբախտը...

Մըթմըթաց մայրը ե վշտահար կռծեց ծունկերը:

— Ինչ պատահեց վոր, կգնամ ու նորից կվերադառնամ,— ասաց աղջիկը հանգիստ:

— Ձե, չեմ ուղում, դու պետք ե չգնաս,— ասաց մայրը հուսահատ:

— Այո, դու չպիտք ե գնաս,— ավելացրեց հայրը վճռական,— դա քեզ հարմար գործ չէ:

— Տունս քանդում ես, չե՞ս իմանում, վոր առանց քեզ չեմ կարողանում ապրել:

— Ձե, մայրիկ, դու պիտի ուրախ լինես, վոր աղջիկդ լավ, ոգտակար գործի յե գնում: Բացի այդ, մեղ մոտ յերկաթյա կապազանություն ե, վոչ վոք իրավունք չունի վորոշումները խախտել:

— Լավ, իմացանք ձեր յերկաթե կարգապահությունը, բայց վորքան փող են տալիս, սկզբից մի հազար, յերկու հազար մասնեթ կտան, վոր գնաս,— հոր աչքերը փոքրացան, սուզվեցին խոռոչների մեջ ե փայլեցին ինչ վոր շողով:

— Այնքան կտան, վոր կարողանանք ապրել, ավելին ինչի՞ յե պետք:

— Հը՛մ,— ասաց հայրը ջղախորեն,— ուրիշները թող լավ դրստեն իրենց, այստեղ նստեն, իսկ դու այդքան քիչ փող ստանաս ե գյուղի՞ր գնաս:

— Փողի համար խոմ չեմ գնում, վոր այդքան նեղ հաշիվ-

ների հետեից ընկնեմ. դադափարական գործում, դրամը յերկրորդական տեղն ե գրավում:

— Դու գյուղի կյանքին չես դիմանա, փափուկ մեծացած աղջիկ ես, քեզ հարմար չէ...

— Վոչինչ, մայրիկ, կվարժվենք, պետք ե ամեն կյանքի սովորել...

— Լավ, լավ, գնա,— բրթմնջաց հայրը հեզնոտ,— ձրի սրա նրա համար աշխատի, յերբ գյուղում վոջլի, կեղտի, փեյինի, անասունների պես անբան մարդկանց մեջ ապրես, այն ժամանակ կհիշես մեր խոսքերը...

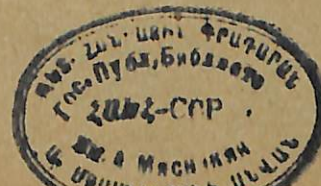
Այս ասելով, Մանուկյանը մտավ մյուս սենյակ ե դուռս չեկավ թեյելու: Իսկ Շուշանիկի մայրը, արցունքներն աչքերին, աղաչում եր, թախանձում, վոր աղջիկը ձեռք վերցնի իր մտադրությունից, բայց վերջինս լուռ, սառնարյուն, իրերն եր հավաքում ու կապկպում...

* * *

Առավոտ վաղ, Մանուկյանը իր սենյակի պատուհանից նկատեց, թե ինչպես մարդատար ավտոմոբիլը յեկավ ե կանգնեց իրենց տան առաջ: Մեջը նստել էյին յերկու ջահել տղա, կրծքներին կարմիր ժապավեն կարած: Քիչ հետո, Շուշանիկն իջավ պայուսակը ձեռին, մազերը կտրած, գլխին տղամարդու շտակ, նստեց տղաների կողքին ե ավտոն սլացավ դեպի կայարան՝ թռչունի պես:

Մանուկյանը մի քանի րոպե նայեց ամայի փողոցի յերկայնքն ի վար ե ապա գնաց մյուս սենյակը: Կինը նստել եր դահավորակին, գլուխը յերկու ձեռների մեջ, տարվել տխուր մըտքերով:

— Հը՛մ, այ կնիկ,— ասաց ամուսինը ծանր, ծանր,— տեսա՞ր աղջիկդ վոնց թռավ յերկու ջահել տղի հետ: Եդ անիծած բուշեփիկները՝ մարդու հողով, մարմնով մերում են, կարմիր ներկում: Նրանց հետ չի կարելի հանաք անել: Բայց գոնե մի կամ յերկու հազար մանեթ ես գլխից տայի՞ն...

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Եջ
1. Ձեթ ծախող Ակո	3
2. Լաշակս գլխիդ լինի թող	23
3. Ծուռ Վոսկո	32
4. Որիորդ Ռիմա	71
5. Հնավաճառ Ոսման	77
6. Մի մանկան կյանքից	89
7. Սողոմոնի ճաշարանում	111
8. Բորիս Չերաչեը խրամատում	119
9. Ուստա Մարգարի մտմտուքը	132
10. Տեր Սիմոնը	137
11. Ո՞վ ե մեղավոր	142
12. Հարևաններ	148
13. Նախկին վաճառականի ընտանիքում	154

ԼՈՒՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

Մինչև այժմ զանազան ամսագրերում և հանդեսներում լույս են տեսել հեղինակի հետևյալ զեղարվեստական գրվածքներ.

1. Անթառամ ծաղիկներ (վեպ)
2. Կին մը (պատմվածք)
3. Քեռին »
4. Խավարի մեջ »
5. Առաջին ձյուն »
6. Պապաշան »
7. Կնյազ Բագրաձեն »
8. Սայլապան Ոհանը »
9. Մահվան թերթեր (պատկեր)

ԱՌԱՆՁԻՆ ԳՐՔՈՎ ԼՈՒՅՍ Ե ՏԵՍԵԼ

Ժողովածու յերկերի I հատոր

ՊԱՏՐԱՍՏՎՈՒՄ Ե ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

Ժողովածու յերկերի II հատոր

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Հեղինակի կամքից անկախ պատճառներով սպրդել են մի քանի սխալներ, վորոնցից կարևորներն են՝

տպված է	եջ	տող	պետք է լինի
Բանդիմանուն	28	27	Բանդիմանուն
խրեց	23	21	խփեց
կան Վոսկոյին	38	18	Վոսկոյից
վոր քաղքին մեջ	40	16	քաղքին մեջ
վորովհետե	44	35	վորովհետե
խաթուն	68	16	խաթունը
այնես	85	8	այնպես
արհամարկոհ	144	1	արհամարհող

ԳԻՆԸ 1 Բ. 20 Կ.

ՔԱՆԱԿՈՎ ԳՆՈՂՆԵՐԻՆ 20% ԶԵՂՋ

[REDACTED]

Դիմել՝ Ս. Դումբաձե (ԲՅՎՄ. Վելյամինովսկայա) 14 Պետ-
հրատի գրախանութ կամ հեղինակին Էլիզաբետինսկայա 74:

[REDACTED]

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0333359

31623